

Jelentés
a magyarországi
kapitalizmus
állapotáról
2008

Közjó és Kapitalizmus Intézet

Jelentés a magyarországi kapitalizmus állapotáról

2008

A jelentés készítői:
Balás Gábor (I.5.)
Csite András (I.2, I.3.)
Mike Károly (II.1)
Szabó-Morvai Ágnes (I.4.)
Szalai Ákos (I.1., II.1., II.2.)
Szepesi Balázs (I.1., I.2., I.3., I.4., I.5., II.1., II.2., II.3.)

Szerkesztő:
Szepesi Balázs

A könyv megjelenését támogatták:



BAROSS GÁBOR NEMZETI
GAZDASÁGPÁRTOLÓ TÁRSASÁG



© 2009, *Balás Gábor, Csite András, Mike Károly,
Szabó-Morvai Ágnes, Szalai Ákos, Szepesi Balázs*

ISSN 2060-8411

Kiadja a Közjó és Kapitalizmus Intézet Alapítvány
www.kozjoekapitalizmus.hu

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
<i>Összefoglaló</i>	7
<i>Bevezető</i>	14
Első rész: A magyarországi kapitalizmus általános jellemzői	17
I.1. Magyarország a térképen: Irány délkelet! (SZALAI ÁKOS – SZEPESI BALÁZS) . . .	17
I.2. A kapitalizmus és a magyarországi társadalom értékrendje: A jórahalók családottsága (CSITE ANDRÁS – SZEPESI BALÁZS)	20
I.3. Bizalom nélkül (CSITE ANDRÁS – SZEPESI BALÁZS)	30
I.4. Arcos kapitalizmus (SZEPESI BALÁZS – SZABÓ-MORVAI ÁGNES)	38
I.5. Harcban a vállalkozókkal (BALÁS GÁBOR – SZEPESI BALÁZS)	49
Második rész: A magyarországi kapitalizmus játékszabályainak változása 2008-ban.	59
II.1. Rózsa Sándor állama (MIKE KÁROLY – SZALAI ÁKOS – SZEPESI BALÁZS)	59
II.2. A középosztály lázadása (SZEPESI BALÁZS – SZALAI ÁKOS)	66
II.3. A válság fájdalmas, de tanulságait javunkra fordíthatjuk (SZEPESI BALÁZS)	69
<i>Mellékletek</i>	71

Előszó

Ez a *jelentés* a 2008-ban megalakult Közjó és Kapitalizmus Intézet kiadványa. Az intézet tervei szerint a jövőben évente látteleletet készít a magyar kapitalizmus állapotáról. A jelen kiadvánnyal ennek az összefüggő sorozatnak az első darabját veheti kézbe az Olvasó. A jelentések sora reményeink szerint minden más megközelítésnél összehasonlíthatóbbá és követhetőbbé teszi a magyar kapitalizmust meghatározó jelenségek változását.

A Közjó és Kapitalizmus Intézet megalakulásához vezető folyamat 2006 nyarán kezdődött. Ebben az időben a magyar társadalomtudományi, gazdaságpolitikai és az ezekre támaszkodó politikai közbeszédben már a bal- és a jobboldalon is meglehetősen etatista, az ún. „piaci koordinációval” szemben szkeptikus vagy egyenesen elutasító nézetek nyertek teret. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar társadalom és gazdaság számtalan krónikus betegségének, anomáliájának kezelésére az állam dominanciáját hirdető nézetek és a rájuk épülő politika képtelen. Számos fiatal és középgenerációs közgazdász, szociológus, elméleti és gyakorlati szakember úgy érezte, hogy tenniük kell valamit a közbeszéd megváltoztatása és a problémák orvoslása érdekében. Úgy látták, hogy ehhez nem elegendő a sajtóban elmondani véleményüket, hanem a lehető legalaposabb és legrészletesebb, világos értékrenden alapuló diagnózist kell fölállítaniuk, s a megszokott értelmiségi körön kívül a lehető legtöbb olyan ember felé nyitniuk, akik az értékteremtés, felelősségvállalás, szabad cselekvés erejüket igyekeznek követni és fölmutatni.

Több informális, az említett bajokat sorra vevő találkozó után 2007 februárjára megérlelődött az intézet megalapításának gondolata. Hosszú viták után, 2007 májusában az alapítók elfogadták az intézet *küldetésnyilatkozatát*, amelyben leszögezik, hogy...

... van jó kapitalizmus, és Magyarországot részben ez teheti boldog és sikeres emberek közösségévé. A jó kapitalizmus az emberek szabadságára, tisztességére és bizalmára, a tudás és a teljesítmény tiszteletére, a közügyeket igazgató intézmények és szabályok elfogadottságára, hitelességére épül. Rossz az a kapitalizmus, ahol elfogadott minta mások becsapása vagy megfélemlítése révén érvényesülni, ahol a gazdagság forrása a privilégium vagy az erőfölény, ahol a közintézmények megvesztegethetőek, a szabályok kijátszhatóak, az állam kiváltságokat véd és a közpénzek magánvagyonokat gyarapítanak. Felelősek vagyunk azért, hogy tisztességes, gyarapodó és élhető országot hagyjunk örökül gyermekeinknek és az őket követő nemzedékeknek, ezért részt kell vállalnunk a közügyekből. Célunk, hogy feltárjuk a magyar társadalom és gazdaság problémáit, és javaslatokkal segítsük, hogy működésük a jó kapitalizmushoz közelítsen. (www.kozjoeskapitalizmus.hu)

Egyúttal elhatározták, hogy rendszeres *jelentésben* értékelik a magyar kapitalizmus állapotát, s ehhez alapos háttér tanulmányokat készítenek, illetve készíttetnek. A következő hónapokban eldőlt, hogy az intézet rendkívül lelkes és hozzáértő fiatal szakembergárdára számíthat. Ezek a kutatók 2008-ban sorra készítették el műhelytanulmányaikat a magyar kapitalizmus különböző jelenségeiről és intézményeiről. A legfontosabb elméleti alapvetéseket a *Kapitalista elvárások* címmel megjelent kötet tartalmazza. A Jelentés háttér tanulmányait pedig a *Kapitalista tapasztalatok, 2008* című kötetben gyűjtöttük össze. Mindkét kötet a Jelentéssel egy időben jelenik meg, s mindkettő letölthető az intézet honlapjáról. De hadd ismételjem meg: a kutatások a kijelölt nyomokat követve tovább haladnak, így tehát a Jelentés értékelő megállapításai egyúttal világos mércék meghatározásai is.

A háttér tanulmányok szerzői természetesen maguk vállalják a felelősséget mondanivalójukért. E jelentést viszont az intézet nevében elfogadta a Kuratórium, így az az intézet álláspontját is tükrözi.

Az intézet nevében szereplő szókapcsolat ma Magyarországon némi provokatív élt is hordoz. A *Küldetésnyilatkozat* egyértelműen kifejti, hogy az alapítók miért tartották és tartják mégis indokoltnak a névválasztást. A kapitalizmus lehet jó, azaz a közösség és az egyének anyagi, szellemi és morális javát egyaránt előmozdító társadalmi-gazdasági elrendezés, más szóval alkotmány. Nem azonosítható sem a piac „uralmával,” sem a piac és az állam valamilyen „optimális arányával”, hanem mindenekelőtt megfelelő normák, viselkedések, jogrend és intézmények, azaz alapvető játékszabályok, az emberi cselekvést korlátozó és lehetővé tevő korlátok eredője. Ennek a szemléletnek a tapasztalati igazolhatóságát a közgazdaság-tudomány több korszerű irányzata és számos Nobel-díjasa is alátámasztja. Ma már számos olyan nemzetközi vizsgálat is zajlik, és számos olyan mutatószám, index is készül, amely az egyes országok „versenyképességét”, „teljesítményét”, alkotmányának „minőségét” a fenti tényezők figyelembevételével értékeli. Ezért az Olvasó ebben a Jelentésben nem gazdaságpolitikai mutatókat, szakpolitikai értékeléseket és reformjavaslatokat talál, hanem olyan széles értelemben vett intézmények, normák működésére vonatkozó megállapításokat, amelyek hosszú távon befolyásolják a magyar – s persze bármely más – kapitalizmus minőségét.

A Jelentés elő- és elkészítésében végzett munkájáért a kuratórium nevében szeretném kifejezni elismerésemet a háttér tanulmányok minden szerzőjének, a két említett kötet szerkesztőjének, *Szalai Ákosnak*, s kiemelten a Jelentést formába öntő *Szepesi Balázsnak*. Továbbá köszönet illeti a megjelenéshez nyújtott támogatásáért a *Széll Kálmán Alapítványt* és a *Baross Gábor Társaságot*. Ugyancsak köszönjük a *Hajdú Bihar Megyei* és a *Tolna Megyei Kereskedelmi és Iparkamarának* és az *ÉrMe Klubnak*, hogy segítették a kérdőíves felmérés megszervezését.

Végül fölhívom az Olvasó figyelmét, hogy az intézet minden észrevételt szívesen fogad az info@kozjoeskapitalizmus.hu címen.

Balázs Zoltán

a Közjó és Kapitalizmus Intézet Alapítvány
Kuratóriumának elnöke

Összefoglaló

Az ország helyzete meginogni látszik, polgárai csalódottak, az üzletmenet intézményeit a személyes kapcsolatok pótolják. Az állam ellenségnek tekinti a vállalkozásokat, a gyengék védelmezőjének szerepében érzi jól magát. Cégeink, családjaink nemcsak a világgazdasági válság hazánkra jutó árát kénytelenek megfizetni, hanem azt is, hogy Magyarországon rossz kapitalizmus alakult ki. Az együttműködés alapjait jelentő bizalom kevés, az ezt megteremtő intézmények összessége – a bizalom infrastruktúrája – rosszul működik. Az ország polgárai és vállalkozói tisztességesen szeretnének érvényesülni, de úgy érzik, ez lehetetlen: aki sikeres, az akadálytalanul előzi a buszsávban a kocsisort, ami egyre hosszabb, mert a rendőrlámpa nem működik.

Magyarország a térképen: irány délkelet

Magyarország a világ legkedvezőbb helyzetű negyedének alján helyezkedik el jövedelme, társadalmi, kulturális viszonyai alapján. Ez a pozíció azonban nem stabil. Jelenleg nem rendelkezünk a relatív helyzetünk megtartásához szükséges képességekkel: a nemzetközi összehasonlítások szerint gazdaságunk működése egyre inkább a tőlünk délre és keletre fekvő országokéhoz hasonul.

A kapitalizmus és a magyarországi társadalom értékrendje: a jóra való csalódottsága

A magyarországi társadalom és a jó kapitalizmus értékrendje sok ponton egybevágh. Az „átlag” magyarországi polgár tiszteli a kemény munkát, szorgalmas, az embereket teljesítményük alapján kívánja értékelni. Nagyra értékeli a szabálykövetést, a tisztességes magatartást. Ugyanakkor az emberek úgy vélik, az ország és különösen a mintaadó elit nem így működik. Az érvényesülés, a siker kívánatosnak tartott – és a jó kapitalizmus értékvilágához illeszkedő – útjai és a feltételezett valóság között komoly űr tátong. Honfitársaink többsége ezért is elégedetlen a rendszerváltoztatással létrejött kapitalista Magyarország állapotaival, különösen az elit teljesítményével. Komoly társadalmi feszültségforrás az is, hogy a magyarországi értékpreferenciákban kiemelt jelentőséggel bíró biztonságot és anyagi jólétet – a felmérési eredmények szerint – a mai magyarországi kapitalizmus nem tudja biztosítani.

Más európai országok kapitalizmusai a társadalom tagjainak lényegesen nagyobb mértékű egyetértésével, megelégedésével működnek, pedig a nálunk tapasztalható negatív tulajdonságok ott is jelen vannak. A mai magyarországi kapitalizmussal való társadalmi elégedetlenség jelentős része abból fakad, hogy azt nagyrészt nem a magyarországi társadalom által fontosnak tartott tisztességes érvényesülés értékei és normái jellemzik.

A magyarországi válaszadók a legfontosabbak közé sorolták a jó kapitalizmus lét-rejöttéhez és fenntartásához kapcsolódó értékeket (szavahihetőség, felelősségteljes-ség, bátorság, önállóság, értelmesség). A vélemények szerint azonban mindez kevés a legfontosabbnak tartott célok eléréséhez: az anyagi jóléthez, a családi biztonsághoz és a boldogsághoz.

A hazai értékrendszernek vannak olyan elemei is, amelyek nehezen egyeztethetők össze a jó kapitalizmus ideáltípusával. Tipikus honfitársunkat a kockázat- és konfliktuskerülés, a rövid távú gondolkodás és a biztonságvágy jellemzi. Ezzel is magyarázható, hogy a felnőtt lakosság körében alacsony a vállalkozók megbecsülése, s inkább vágyunk egy nagy szervezet által nyújtott stabilitásra, semmint saját vállalkozás alapítására. A nagyvállalati menedzserek magas presztízse azonban nincs összhangban a menedzserek felkészültségének és hozzáállásának megítélésével.

A magyarországi kapitalizmus jövőbeli medrét nagyrészt a társadalom által vallott legfontosabb értékek jelölik ki. Valószínű, hogy a belátható jövőben a családi biztonság, a béke, a boldogság és az anyagi jólét alkotják majd a legfontosabb célokat a kommunista évtizedekben kialakult, erősen szekularizált értékrendszerben.

Bizalom nélkül

Szinte mindegyik nemzetközi vizsgálat azt mutatja, hogy a magyarországi társadalmat erős bizalmatlanság jellemzi. Bizalmatlanok vagyunk egymással szemben. Nem bízunk az állami testületekben, szervezetekben. Elutasítjuk a vállalkozást, nem hiszünk a vállalkozók értékteremtő szerepében.

A bizalmatlanság és az egyéni felelősségvállalás mértékének csökkentése iránti vágy a hazai kapitalizmus egyik legjelentősebb problémája. Egyik napról a másikra nem lehet jelentősen változtatni ezeken a tapasztalati úton is kialakult vélekedéseken. A bizalom és az együttműködési szándék hiánya azonban nem ezeréves átok: a kiszámíthatóság és stabilitás erősítésére, valamint a bizalom (lokális, közösségi és nemzeti szintű) infrastruktúrájának kiépítésére kell nagy hangsúlyt helyezni a hazai kapitalizmus alakításában.

Arcos kapitalizmus

A gazdaságot vevők, szállítók, együttműködő szereplők együttműködéseinek sűrű hálózata tartja mozgásban. Az értékteremtés nem magányos folyamat. Akkor működik, ha az emberek olyan dolgokat adnak egymásnak, melyek többet érnek annak, aki kapja, mint aki adja. Persze minél nagyobb értéket hoz létre egy csere, annál nagyobb a kár, amit partnerünk okozhat. Ezért a gazdaság működésének kulcsa az együttműködő felek közötti bizalom, illetve azok az íratlan és írott közösségi szabályok, amelyek megteremtik ennek a bizalomnak az alapjait: a bizalom infrastruktúráját. Ennek hiányosságai nagyban akadályozzák a vállalkozás szabadságának kiteljesedését.

A magyar gazdaság bizalmi infrastruktúrájának alappillére a személyes üzleti kapcsolatok rendszere. A korábbi jó tapasztalat, illetve az ismerősök ajánlása a legerősebb garancia arra, hogy egy partner betartja a megállapodásban foglaltakat. Kapitalizmusunk arcoss kapitalizmus. Arcos, mert az üzlet garanciája az, hogy az érintettek ismerik egymást, vagy valaki bemutatja őket egymásnak. Kapitalizmus, mert az üzlet az elsőrendű. Nem számít a rokonság, barátság, nem elsődleges biztosíték a rosszul teljesítővel szembeni zsarolási potenciál.

A személyes kapcsolatok felértékelődésének egyik fő oka, hogy az állami és a piaci intézmények csak részben kínálnak megfelelő garanciákat a vállalkozások közötti megállapodások betartásának biztosításához. A cégszavak, mérlegek nem adnak támpontot a potenciális partnerek megbízhatóságának megítéléséhez. A szerződések megsértésétől nem rettentenek el a jogi retorziók, a szerződésszegésből származó kárt bíróság, végelszámolás útján szinte lehetetlen megtéríteni. Az intézményi garanciák hiányosságai miatt a piacon vásárolható biztosítékok (biztosítás, bankgarancia) alkalmazása sokszor drága. A piacon a megállapodásokat kikényszerítő, megfelelő intézmények híján a reputáció megtartása és megbecsülése tölt be komoly szerepet az üzleti bizalom megeremelésében.

Gazdaságunk arcéleire árnyékot vet, hogy a teljesítmény mellett az üzleti alkuk során felmutatott erő is jelentősen befolyásolja a vállalkozások sikerét: nem elég az értékkereső képesség, a pozíciókat is meg kell tudni védeni.

A vállalkozók személyes hitelükkel, arcukkal pótolják az intézményrendszer hiányosságait. Erős piaci garanciák, állami szerződéskikényszerítés híján a gazdaság főszereplőinek hírnevére, telefonkönyvére épül a bizalom infrastruktúrája a magyar kapitalizmusban.

A magyar cégek irányítói nemzetközi összehasonlításban rossz főnökök, nem etikusak és nem figyelnek oda a fogyasztókra. Ez persze nem feltétlenül igaz: vállalkozóinkat és menedzsereinket nagyrészt a magyar kapitalizmus intézményrendszerének hiányosságai teszik bizalmatlanná és kevélyé. Egy vállalkozás irányítójának fő üzleti ereje adott szava, hitele és helyes ítéltőképesége. Munkájának sikere sokkal inkább múlik ezeken, mint a technológia ismeretén, a fejlesztési lehetőségek megragadásán, a jó humánpolitikán vagy a fogyasztói elismertségen.

Nem csak a gazdasági szereplők rossz megítélése az egyetlen káros következménye annak, hogy a bizalom infrastruktúrájában a piaci és állami intézmények szerepe kicsi. A személyes ismeretség elsőrendűsége miatt kockázatos és drága az ismeretlenekkel való üzleti együttműködés, azaz nem jön létre sok kölcsönösen előnyös együttműködés. A szerződés személytelen garanciáinak gyengesége miatt a bonyolult, sokszereplős ügyletek megszervezése komoly akadályokba ütközik, ezért sok ilyen lehetőség marad megvalósítatlan. Megfelelő biztosítékok híján a hitelezők, befektetők legfontosabb szempontja nem az, hogy egy üzleti terv milyen hozammal kecsegtet, hanem az, hogy mi garantálja, hogy az ötletgazda nem tűnik el a pénzükkel. A személytelen bizalom alacsony volta miatt egy vállalkozónak vagy menedzszernek megéri kapcsolatai bővítésére és mélyítésére fordítani idejét a vállalkozás hatékonyabbá tétele, új termékek kidolgozása helyett. Hosszan folytathatnánk a sort: egy arcoss kapitalizmusban

az érdekérvényesítés sem intézményesített, a zárt körökbe kívülről nehéz bejutni, az üzleti folyamatok természetüknél fogva nem átláthatóak... A vállalkozás szabadságát biztosító intézmények megerősödése nélkül a bizalom infrastruktúrája a vadont ismerők gyalogösvényeinek hálózatára épül.

Harcban az állammal

A vállalkozók nagyjából annyira érzik sajátjukénak az állam teremtette szabályozói környezetet, mint amennyire egy megszállt ország állampolgárai azonosulnak a megszálló hatalommal és annak képviselőivel. A vállalkozók 91%-a ért egyet azzal, hogy az adórendszer bünteti azokat, akik tisztességesen szeretnének vállalkozni, 93%-uk szerint a költségvetés rosszul használja fel a vállalkozás által befizetett adót.

Az állami szabályozás költsége magas és egyre növekszik. Az állami adminisztrációs terheket a nemzeti össztermék 4,5-6,7%-ára becsülik, a Világgazdasági Fórum versenyképességi felmérése szerint hazánk a szabályok betartásának költségei, áttekinthetősége és a hivatalnokok részrehajlása szempontjából a nemzetközi rangsor leghátsó részén található. Az adózás foglalkoztatásra és beruházásra gyakorolt hatása alapján az utolsó előtti helyezést értük el ezen a listán. A magyar adórendszer működésének adminisztratív költségei a kisvállalkozásokat sújtják elsősorban; ez kisvállalkozásoknál a nettó árbevétel 10%-a körül mozog.

A magyar adórendszer egyik legfőbb problémája a kiszámíthatatlanság, a szabályok kidolgozatlansága, átgondolatlansága. 2006 óta vált gyakorlattá, hogy az adórendszer szabályait év közben akár többször is módosítják. A vállalkozók az adórendszer szabályainak egy jelentős körét életszerűtlennek tartják, a könyvelők szerint több szabály ellentmond egymásnak, ezért azok maradéktalan betartása lehetetlen.

Az adóelkerülés mértéke rendkívül magas Magyarországon, ez azonban nem oka, hanem egyik következménye a magyar adórendszer fent jelzett költségességének. Az adóelkerülés mértékére vonatkozó becslések a kieső adóbevételeket az adótömeg 25%-a körülire becslik, a megkérdezett könyvelők szerint az adószabályok valamilyen fokú megsértése a cégek 90%-ánál előfordul. A vállalkozások 2/3-a gondolja úgy, hogy az adózás alól kibújni nem bűn, hanem kényszer a vállalkozásoknak.

Az állam sem tekinti mérvadónak az adórendszer terén saját maga által megalkotott szabályokat. Az adóhatóság gyakran formális és informális csatornákon határozza meg az elvárt adó szintjét, az adószabályok igazi szerepe a nem hivatalos elvárások kikényszerítése. Az előírások életszerűtlen volta a rendszer szerves részévé vált: ha könnyű lenne betartani a szabályokat, az informális adókievetés nem működhetne.

A befizetett adó nagyságát leginkább a könyvelő ügyessége, csak másodsorban a cég teljesítménye, harmadsorban az APEH informális elvárásai határozzák meg. Mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy külső befektető vagy hitelező számára átlátható legyen egy vállalkozás üzleti dokumentációja, így a magyar kis- és középvállalkozások fejlődésének egyik legfőbb gátja az adórendszer működése.

Az elmúlt években a kormányzat leginkább a fenyegetés eszközével próbált hozzájárulni az adórendszer kifehéritéséhez, pedig a rendszer logikájából következően a szigor fokozása zsákutca. Az adózók és adószedők közötti háború békés lezárása jelenthet csak kiutat a magyar állam egyik legnagyobb kudarcát jelentő jelenlegi adórendszerből.

Az állammal való elégedetlenség lényegesen túlmutat az adórendszer problémáin. A vállalkozások véleménye ugyancsak lesújtó a szabályozó hatóságokról, az állami források felhasználásáról, a közszereplők részrehajlásáról és a bíróságok működéséről. Az intézetünk által kidolgozott, a közintézmények tevékenységét megítélő államműködési index 100-as skálán mért 31,3-as, megdöbbentően alacsony értéke azt mutatja, hogy Magyarországon az állam működése erősen hátráltatja a gazdaság működését.

Rózsa Sándor állama

Ha két ember, két vállalkozás kölcsönösen előnyös együttműködési lehetőséget talál, és ezzel nem sérti más jogos érdekeit, akkor ezt a politikai közösségnek támogatnia kell. A kapitalizmus lényege a csere, az üzletelés, az együttműködés szabadsága: amíg ez az együttműködésben részt vevőkön kívüli harmadik felet nem érint károsan, addig bárki üzletelhet bárkivel mindenféle külső kényszer vagy korlátozás nélkül. A kapitalizmus semmiképpen nem az egyén korlátozatlanágát, hanem az együttműködés szabadságát jelenti. Az együttműködés szabadságát, amelynek alapja a felek számára kölcsönösen előnyös elköteleződés.

A kapitalizmus, a kereskedő társadalom akkor erős, ha intézményeivel nemcsak hogy nem gátolja, de kifejezetten elő is segíti a kölcsönösen előnyös cseréket. Az értékteremtés alapja az együttműködés, ami akkor valósul meg, ha bízhatunk abban, hogy partnerünk betartja az ígéreteit. Ezt ássa alá, ha valaki más (például a kormányzat, az állam) beavatkozik a szerződéseinkbe, és lehetőséget ad valamelyik félnek, hogy ne teljesítse azt.

Az igazságos rend védelme nevében az állam alapvető feladata a törvények és a szerződések betartatása. A közhatalom önkényes osztogató-fosztogatóvá válik, ha nem Mátyás király, hanem Rózsa Sándor igazságát tartja iránymutatónak. Kettejük között az a különbség, hogy Mátyás király a mesékben mindig a törvényeket, a játékszabályok betartását kérte számon. Olyan volt, mint egy játékvezető a sportban: büntette azt, aki megsértette a szabályokat, az erkölcsi normákat. Ezzel szemben Rózsa Sándort sokan azért tartják igazságosnak, mert a szegényt, a gyengét védte a gazdaggal, erőssel szemben. Utóbbi igazságosság akkor is a szegény mellett áll, ha emiatt normákat, szabályokat kell áthágni.

Úgy tűnik, a magyar állam sokkal inkább tekinti példamutatónak Rózsa Sándor igazságát, mint Mátyás királyét. Az államapparátus a fogyasztóvédelem, a magas kamatokkal szembeni fellépés, a betétvédelem kiterjesztése, a nagy kiskereskedelmi láncok elleni állami hadüzenet révén az elesett fogyasztó megmentésére siető, romantikus hősként lép elő.

Ez a tendencia káros, mert sok kölcsönösen előnyös megállapodást lehetetlenít el. A legális kamat maximalizálása a feketepiac felé tereli a hirtelen megszorulókat. A betétbiztosítás kiterjesztése a kisebb csődcockázatú bankok versenyelőnyét ássa alá a betétpiacon. A visszaárzás tilalma a termékei versenyképességében bízó, így az értékesítés kudarcának kockázatát vállaló beszállítók bevételeit csökkenti.

Ez a tendencia káros, mert aláássa a fogyasztói felelősséget és önszerveződést. Az állam fellépése olykor csak látszatintézkedés, sokszor betarthatatlan garanciákat ígér. Az utóbbi jóval fájdalmasabb következményekkel jár, mert sokakat ér komoly veszteség, amikor kiderül, hogy az állami védelem, jóváhagyás csak illúzió volt. Ennek példája volt 2008-ban a MÁV Biztosító ügye. De nem kevésbé káros a fogyasztók, kisvállalkozók állami védelmének látszata sem, mert ez az önvédelmi mechanizmusok kiépülését: a fogyasztóvédelmi szervezetek megerősödését, a minőséggel kitűnő vállalkozások előretörését nehezíti meg.

Ez a tendencia káros, mert elvonja a figyelmet az állam fő feladatairól: arról, hogy megakadályozza a kényszer, hazugság alkalmazását a szerződések megkötésekor; arról, hogy hatásosan lépjen fel a kölcsönösen előnyös szerződések betartásáért. A megkérdozett vállalkozók nem számítanak az államra és intézményeire megállapodásaik kikényszerítése során.

A középosztály lázadása

A tulajdon védelméért és a munka megbecsüléséért fellépő tiltakozó akciók a magyarországi kapitalizmus alapintézményeit érintő legfontosabb események 2008-ban. A középosztály lázadása bontakozik ki a vagyonsbiztonság egyre erősebb hiányosságait el nem ismerő állami gyakorlat és a közösség értékrendjétől egyre jobban elszakadó segélyezési rendszer elleni kezdeményezésekből. Szembeötlő, hogy az állam sokszor azok ellen lép fel, akik féltik vagyonukat, illetve akik munkával, tanulással kívánnak érvényesülni. Amennyiben a hivatalos szervek ez a hozzáállása nem változik, egyre több és egyre hevesebb fellépésre számíthatunk a jövőben.

A válság fájdalmas, de tanulságait javunkra fordíthatjuk

A világméretű válság 2008 őszén elérte Magyarországot. Várható hatását ősz elején az egész ország alulbecsülte, a 2009. februári felmérésünk szerint a vállalkozások a nettó árbevétel 11-12%-os csökkenését várják a 2009-es évtől. Reméljük, hogy a jelentős veszteségek mellett hosszabb távon nyerhetünk is valamit: a vállalkozók, a családok, az állam képesek lesznek tanulni a válságból.

Ehhez a bizalom megerősítése, a megállapodásokban vállalt felelősség alóli kibúvás megakadályozása vezethet, nem a vállalkozás szabadságának korlátozása. A tiltás kiskapukat nyit, a sok szabály azok következményeire érzéketlen adminisztrációt. A felelősség és annak számonkérése teremt tiszta viszonyokat és lehetőséget a jobbra törekvőknek.

ÖSSZEFOGLALÓ

A megkérdezett vállalkozások szerint a válság tisztítóútként hathat a magyar gazdaságra. Szerintük a megbízható szövetséges, a hatékony működés, a banki kapcsolat és a megújulási képesség a túlélés legfontosabb feltétele.

Reméljük, a nehézségek arra ösztönzik a társadalmat, hogy jobban megbecsülje a tisztességet, felelősségvállalást, a teljesítményt, a vállalkozó kedvet és az együttműködési készséget. Reméljük, hogy az államműködés problémái arra sarkallják a közélet szereplőit, hogy intézményeink erősítésével hozzájáruljanak a vállalkozás szabadságához. Ehhez a bizalom infrastruktúrájának megerősítésére van szükség.

Bevezető

A jelentés azt vizsgálja, milyen tényezők akadályozzák, hogy a tisztességes vállalkozás legyen a siker alapja Magyarországon. Arra a kérdésre keressük a választ, mennyire beszélhetünk jó kapitalizmusról hazánkban: mennyire a becület, a szorgalom, az együttműködési készség és a vállalkozó szellem a megbecsülés alapja.

Ha egy társadalom értékei, intézményei az értékteremtésre való törekvést segítik elő, akkor az nemcsak a szellemi, anyagi javak gyarapodásához járulnak hozzá, hanem erősítik a kezdeményezésbe vetett hitet, a felelősségvállalás fontosságát, a közösség védelmének, az elesettek segítségének megbecsülését is.

Vállalkozónak tekinthető mindenki, aki vállalja a lehetőségek kihasználásával járó kockázatot és azt, hogy a jövőbeli közös siker lehetőségéről meggyőzze azokat, akik hozzájárulására szükség van a kezdeményezés megvalósítására. Egy táncművész szervezője, az árva gyermeket segítő hálózat kiépítője ugyanúgy vállalkozó, mint egy piaca, profitja bővítésére törekvő cég tulajdonosa, menedzsere. Mindegyikőjük tisztességének alapja, hogy betartja a társadalmi normákat, nem szegi meg partnereivel kötött, kölcsönösen előnyös megállapodásait. Mindegyikőjük kiérdemli a társadalom tiszteletét, hiszen saját céljaik elérése mellett mások számára teremtenek lehetőséget.

A tisztességes vállalkozások sikerének főbb feltételei a következők:

- A társadalom értékrendje támogassa és segítse az értékteremtő tevékenységek kezdeményezését és megvalósítását.
- A normák, szokások, intézmények minél könnyebbé tegyék a kölcsönösen előnyös együttműködések megkötését és betartatását: azaz jól működjön a bizalom infrastruktúrája.
- Az állami intézmények támogassák a vállalkozásokat:
 - a közfeladatok ellátása és az azokhoz szükséges anyagi források előteremtése során ne nehezítsék felesleges szabályokkal és adminisztratív kötelezettségekkel működésüket;
 - lépjenek fel a megállapodások megszegői ellen.

A jelentés első része saját, hazai és nemzetközi kutatások eredményei alapján ad áttekintést a magyarországi kapitalizmus három területéről: az értékekről, a bizalom infrastruktúrájáról és a vállalkozó–állam viszonyról. A második rész kizárólag a 2008-as évre koncentrál. Összefoglaljuk, milyen fő tendenciák olvashatók ki a törvényhozói, bírósági, szabályozói döntések áttekintéséből. Röviden elemezzük, milyen hatása lehet a válságnak kapitalizmusunkra.

Mélyinterjúkra és kérdőíves felmérésre épülő empirikus vizsgálataink során kiemelt figyelmet szenteltünk két szektornak: az építőiparnak és az élelmiszer-előállításnak. Azért erre a két szektorra esett a választás, mert a termelési lánc mindkét esetben szinte teljes egészében Magyarországon található, az ágazati szereplők méret és funkció szerint eléggé heterogének, a termék és technológia logikája laikusként is megérthető.

Nem vizsgáljuk az állami előnyszerzésre, a kényszerre, a csalásra épülő tevékenységek prosperitását. Elsősorban azért döntöttünk így, mert nem azt tartjuk jó kérdésfeltevésnek, hogy megéri-e tisztességesnek lenni: ezt munkánk alapfeltevésének tartjuk. A következő években fel kívánjuk majd tárni, hogyan hatnak a vállalkozás szabadságára azok a szereplők, akik nem mások előnyére, hanem kárára kívánnak érvényesülni. A járadékvadászatra, az erőfölény kihasználására való törekvés elsorvasztja az értékt teremtesre törekvő energiákat: torzítja a játékszabályokat, korrumpálja az azok betartásáért felelősöket. Az első jelentésben azonban a tisztességes vállalkozást akadályozó tényezők azonosítását tartjuk feladatunknak, ezek elemzése csak ez után következhet.

Nem vizsgáljuk az állami szervezetek működési logikáját és az államműködés problémáinak következményeit. Azért döntöttünk így, mert arra igyekszünk rávilágítani, hogy a vállalkozások szempontjából milyennek látszik az állam. Gyakran mondják, hogy „a gazdaság, köszöni szépen, jól van, csak az állammal vannak problémák”. Ám ahogy a jelentésből láthatjuk, ez nem igaz. Megkérdezve a vállalkozókat, áttekintve működésük körülményeit, azt találjuk, hogy a magyar gazdaság nincsen jól, és abban, amit érez, nincs is köszönet. Ennek egyik fő oka valóban az államműködés kudarca. A kudarc tényezőinek feltárása a következő évek jelentései számára ad feladatot, idén a problémák azonosítására fókuszálunk.

A jelentés a multinacionális vállalkozások működésének elemzésével is adós marad. Ennek oka elsősorban módszertani: e cégek működési logikája vizsgáltunk hazai fókuszából nem tárható fel teljes körűen. A következő években kísérletet teszünk majd arra, hogy elemezzük a Magyarországon stratégiai döntéseket nem is hozó, nagy szervezetek tevékenységét és annak hatásait.

A jelentés az I. mellékletben felsorolt műhelytanulmányokra épül. Munkánk fő elemei a következők voltak:

- Kérdőíves vizsgálatot végeztünk a vállalkozások helyzetéről. A 700 válaszadó négy csoportból került ki: az építőiparból, az agrárium és élelmiszeripar világából, a Hajdú-Bihar megyei és a Tolna megyei Kereskedelmi és Iparkamara tagságából. A lekérdezés részleteit a II. melléklet mutatja be.
- Több mint 60 mélyinterjút készítettünk az építőiparban, a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban tevékenykedő cégek vezetőivel, bankárokkal, kockázati tőke-alapok kezelőivel, könyvelőkkel.
- Áttekintettük a jelentés szempontjából fontos társadalomtudományos elemzéseket.

- Összegyűjtöttük és elemeztük a témáinkat érintő nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat elsősorban a társadalmi értékvizsgálatok, a versenyképesség és a vállalkozás feltételei területén.
- Áttekintettük a 2008-ban született törvényeket, legfelsőbb bírósági döntéseket, szabályozói határozatokat.

A jelentés elkészítésében a háttér tanulmányok alkotói mellett meghatározó szerepe volt a *Közjó és Kapitalizmus Intézet* alapítóinak, kurátorainak, ügyvivőinek, az intézeti klub tagjainak. Mindegyiküknek köszönjük az anyagi, szellemi, lelki támogatást, ami lehetővé tette, hogy a munka elinduljon és elkészüljön.

Köszönjük a jelentés háttérmunkálatai során végzett kutatói munkát *Antal-Pomázi Krisztnának*, *Budai Attilának* és *Vékony András Benjáminnak*. A jelentés szervező munkájában való nélkülözhetetlen közreműködésért különösen hálásak vagyunk *Kata Péternek* és *Puskás Zsuzsának*.

Balázs Zoltán, *Bartus Gábor*, *Bódis Lajos*, *Chikán Attila*, *Csák János*, *Dénes Ferenc*, *Fodor István*, *Gál Róbert*, *Kata Péter*, *Lenger Csaba*, *Salzmann Zoltán*, *Szalai Péter*, *Szarvas Ferenc*, *Tóth István György* jobbító javaslatai komoly segítséget jelentettek, köszönet értük.

Ugyancsak köszönjük a megalapozó kutatásokat segítő asszisztensek: *Ábrahám Zsolt*, *Bacsa Edit*, *Balás Péter*, *Bálint Alexandra*, *Bálint Tamás*, *Barta Márton*, *Bobonkov Nikolett*, *Fazekas Gergely*, *Harkányi Máté*, *Jánka Adrienn*, *Kircsi András*, *Kiss Alexandra*, *Puskás Bálint*, *Rövid Szabolcs*, *Schádi Bianka*, *Trencsényi Nóra*, *Zincsenko Igor* munkáját.

Ezt a jelentést egy nagy vállalkozás nyitányának tekintjük. Azt tervezzük, hogy évente számot adunk a magyarországi kapitalizmus állapotáról. Célunk, hogy rendszeresen rávilágítsunk, milyen tényezők akadályozzák az értékteremtésre törekvő, kölcsönösen előnyös együttműködések Magyarországon. Vállalkozásunk sikerének egyik mércéje az, hogy mondanivalónk hány emberhez jut el, mennyire leszünk képesek a közbeszédben megjeleníteni megközelítésünket. A másik mérce az, hogy mennyien érzik hasznosnak munkánkat, javaslataikkal, ötleteikkel, anyagi támogatásukkal mennyien járulnak hozzá a következő jelentés elkészítéséhez.

A jelentés készítői nevében,

Szepesi Balázs

Első rész

A magyarországi kapitalizmus általános jellemzői

I. I. Magyarország a térképen: Irány délkelet!

Magyarország a világ legkedvezőbb helyzetű negyedének alján helyezkedik el jövedelme, társadalmi, kulturális viszonyai alapján. Ez a pozíció azonban nem stabil. Jelenleg nem rendelkezünk a relatív helyzetünk megtartásához szükséges képességekkel: a nemzetközi összehasonlítások szerint gazdaságunk működése egyre inkább a tőlünk délre és keletre fekvő országokéhoz hasonul.

Ne a focit szidjuk

Focistáink a nemzetközi rangsorok alapján jobban teljesítenek, mint gazdaságunk és közintézményeink. Az 1. ábra jól mutatja, hogy az ország több fontos mutatóban a világrangsor első negyedének végén helyezkedik el, vannak azonban területek, amelyek arra utalnak, hogy ez a pozíciónk egyáltalán nem stabil. A gazdasági versenyben való helytállás képességét mérő mutató szerint a világ középmezőnyében vagyunk, de a vállalkozások működőképességét jelentősen befolyásoló adórendszerünk ennél is rosszabb (III. melléklet).

Csúszunk délnek és keletre

A Világ gazdasági Fórum 2008-as versenyképességi rangsorában Magyarország a 62. helyen található. A minket közvetlenül megelőző négy ország Panama, Costa Rica, Mexikó és Horvátország. Akiket pedig éppen lehaladjunk, azok Törökország, Brazília, Montenegró és Kazahsztán. Az egy évvel korábbi méréshez képest Magyarországot 14 ország hagyta le, 113 mutatóból 64-ben romlott megítélésünk; az egy évvel korábbi rangsorhoz képest hazánk pozíciójának romlása a második legjelentősebb volt.

Az elemzés szerint a következő területeken értük el a legjobb helyezést:

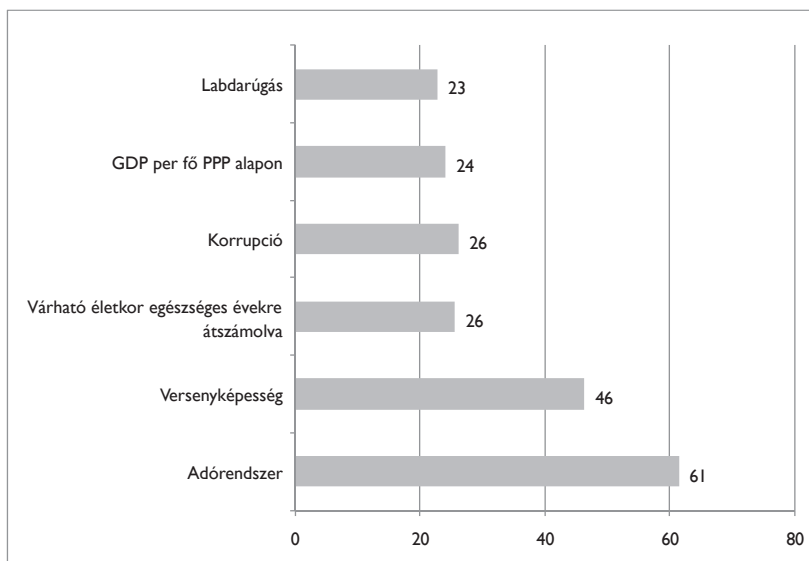
- a malária előfordulásának ritkasága (1.) és alacsony gazdasági kárai (9),
- alacsony vámok (5),
- a külföldi tulajdon magas aránya (9),

- az AIDS alacsony gazdasági kárai (13.),
- a felsőfokú képzésben részt vevők nagy aránya (17).

A rangsor utolsó tizedébe kerültünk az alábbi mutatók alapján:

- a vállalati vezetők hajlandósága a felelősség delegálására (122.),
- költségvetési hiány (123.),
- a kormányzati kiadások pazarló volta (125.),
- a kormányzati szabályozás átláthatósága (128.),
- az adók mértéke és hatása (133.).

1. ábra: Magyarország helyezése 100 tetszőleges ország esetén



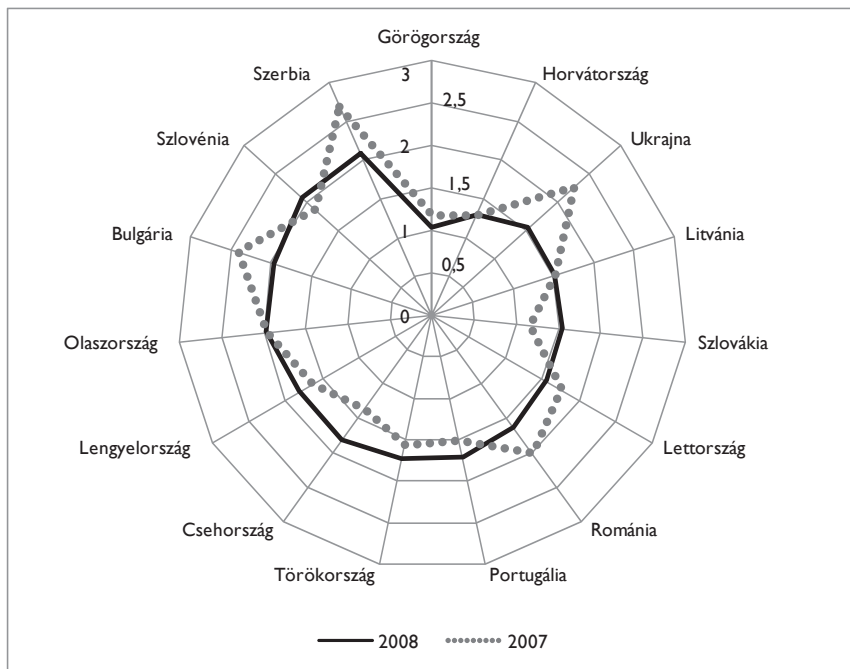
Források: lásd III. melléklet.

A versenyképességi vizsgálat alapján (IV. melléklet) 2008-ban Görögország, Horvátország, Ukrajna, Litvánia és Szlovákia hasonlít legjobban hazánkra. 2007-ben még Csehország és Portugália szerepelt a hozzánk leginkább hasonló öt ország listáján Litvánia és Ukrajna helyett.

Az összképet tekintve a volt kommunista országokéhoz hasonlít versenyképességi profilunk, annak is posztszovjet, illetve balkáni részéhez.

Az időbeli változást elemezve feltűnő az elszakadás Közép-Európától és a közeledés a balkáni országokhoz. A másik fontos változás Ukrajna jelentős közeledése. Eközben a nyugati (nyugat-európai, észak-európai és angolszász) országok jelentősen távolodnak hazánktól.

2. ábra: Az egyes országok versenyképességi profiljának hasonlósága Magyarországhoz



Forrás: World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2007-08, 2008-09.

A 2. ábra a 2008-ban Magyarországhoz leghasonlóbb versenyképességi profilú ország és hazánk különbözőségét mutatja. A folyamatos vonalon haladva az óramutató járásával egy irányba haladva láthatjuk az egyes országok és Magyarország versenyképességi profilja közötti távolságot. A szaggatott vonal a 2007-es hasonlóságot ábrázolja. Ahol a szaggatott vonal a folytonoson belül van, ott nőttek az egyes ország és hazánk közötti különbségek (Csehország, Lengyelország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia, Törökország). Ahol a szaggatott vonal a folytonoson kívül van, ott az adott ország és hazánk helyzete hasonlóbba vált (Bulgária, Lettország, Románia, Szerbia, Ukrajna).

I.2.A kapitalizmus és a magyarországi társadalom értékrendje: A jórahalók csalódottsága

A jó kapitalizmus alapértékei

A jó kapitalizmus teljesítményt, szorgalmat, tudást, törvénytiszteletet, együttműködést és közösségi áldozatvállalást, valamint ezek elismerését követeli meg az egyéntől és a társadalomtól. A jó kapitalizmus meggyőződésünk szerint megfeleltethető a Wilhelm Röpke által polgárinak nevezett világrendnek:

„Mire gondolunk akkor, amikor azt állítjuk, hogy piacgazdaság csak a jó értelemben vett polgári rendben virágozhat? Arra, hogy e gazdasági rend természetes helye ott van, ahol megvan az egyéni törekvés, a felelősségvállalás, az élettervezés, a tulajdonban gyökerező függetlenség, a mérlegelés, a számítás, a takarékoskodás, a jövőről való gondoskodás. Szükséges hozzá az is, hogy az egyén megfelelően kapcsolódjék családhoz, a nemzedékekhez, a természethez. Az egyénnek meg kell tudnia terveznie az életét...”¹

Annak érdekében, hogy megértsük a magyar kapitalizmus társadalmi környezetét, mindezek alapján öt fő érték vizsgálatát állítjuk elemzésünk középpontjába:

- bizalom, együttműködési készség és hajlandóság;
- szorgalom, alkotásvágy és az egyéni teljesítmény tisztelete;
- felelősségvállalás;
- lelkiismeretesség (becsület, tisztesség és törvénytisztelet);
- kockázatvállalás és bátorság (vállalkozói hajlandóság).

Ezen értékek magyarországi alakulását elemezzük a legfrissebb elérhető adatok alapján, nemzetközi összehasonlításban. Egy-egy társadalom értékrendszere meglehetősen lassan változik, ezért a bemutatott adatok nemcsak 2008-ra, hanem az azt megelőző évekre is támaszkodnak.

Jólét, nyugalom, család

Az 1989/1990-es átalakulást követően végzett értékvizsgálatok azt mutatják, hogy a rendszerváltoztatás nem hozott jelentős változást az értékrendben. Az értékrendben az individualizmus és egoizmus dominanciája, a hit hiánya a nyolcvanas évekre formálódott ki. Ez a hozzáállás az 1990-es fordulat után sem változott: az anyagi jólét és a biz-

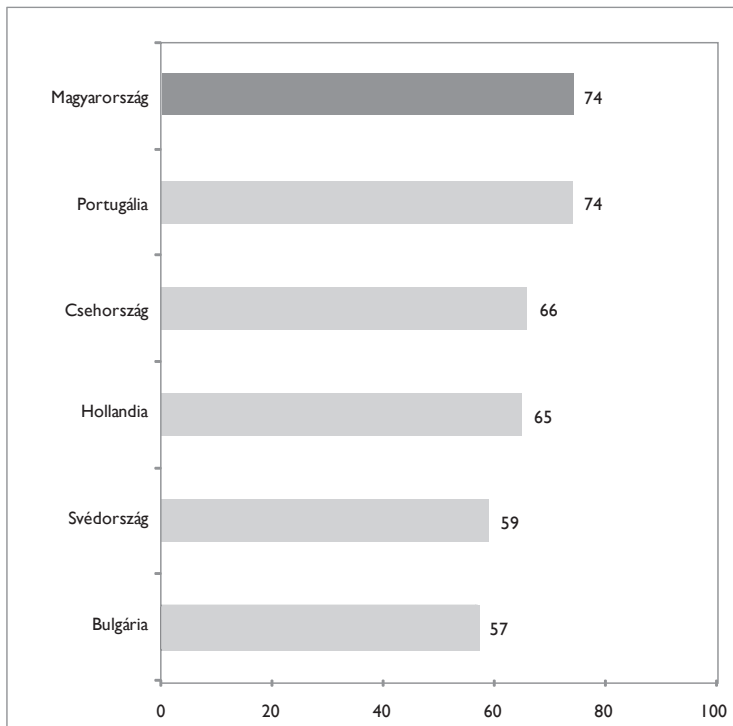
¹ Wilhelm Röpke (2000): Emberséges társadalom – emberséges gazdaság. Válogatta: J. Horváth Tamás. Budapest. Aula, p. 40.

tonság meghatározó szerepe továbbra is fönmaradt. A biztonság, az előreláthatóság igényének fontosságát mutatják a Magyar Lelkiállapot 2008 vizsgálat eredményei is:

„Társadalmunk tagjai állandóságra, biztonságra és megbecsülésre vágnak. A konfliktusokat igyekszünk kerülni, erős az igényünk a konszenzusra. ... [A] magyar kultúrára inkább a rövid távú gondolkodás jellemző, a jelenre – vagy maximum a közeli jövőre – koncentrál. A problémákat inkább a hagyományos, megszokott módon közelítjük meg, sokat adva a múlt tapasztalatai alapján kialakult módszereknek, eljárásoknak, tartózkodunk a hirtelen törésektől, változásoktól, a társadalomban fontos az általános stabilitás megléte.”²

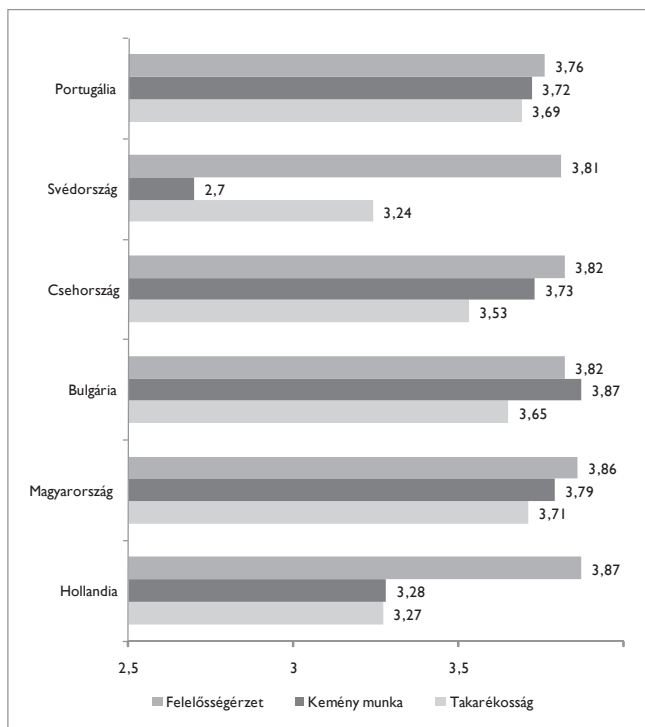
Magyarországon a család az egyik legfontosabb és legjobban működő intézmény. A családi szolidaritás és munkamegosztás komoly szereppel bír a vállalkozások indításában, működtetésében és a nehéz időszakok túlélésében. A családjától segítséget kapók magyarországi aránya az európai „élmezőnyben” található.

3.a ábra: A családjától segítséget kapók aránya (négy szituációból legalább három esetben, %)



² Neumann-Bódi Edit – Hofmeister-Tóth Ágnes – Kopp Mária (2008): Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. P. 371. In: Kopp Mária (szerk.) (2008): Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó: Budapest, pp. 365–372.

3.b ábra: A felelősségérzet, a kemény munka és a takarékoság értékeinek fontossága a gyermeknevelésben



Forrás: European Quality of Life Survey 2003, Special Eurobarometer 2005.

Az anyagi jólét fontossága nőtt, a munka örömeinek szerepe pedig folyamatosan csökken a rendszerváltás óta. 2005-ös adatok szerint jelentős eltérések vannak a magyarországi válaszadók munkahelyvel szembeni elvárásai és a vélt valóság között, ami elsősorban a kereseti és előrelépési lehetőségek, valamint az állás biztonságának elégtelenségéből fakadnak.

A gyermeknevelésben fontosnak tartott értékek alapján Magyarország – európai összehasonlításban – a materiális értékeket előtérbe helyező országok közé tartozik, ahol a gyermekeket kemény munkára, felelősségtudatra, takarékosagra és szorgalomra kívánják tanítani szülei, szemben az önállósággal, a toleranciával és a fantáziadúsággal. A gyermeknevelés „értéktérképén” hazánk legközelebbi szomszédai Bulgária, Románia, Görögország és Portugália; vagyis azok az országok, melyek legtávolabb állnak a toleranciaközpontú svéd mintától. Magyarország a volt kommunista Európa országai közül az, ahol a felnőttek leginkább kemény munkára és kitartásra igyekeznek – legalábbis válaszaik szerint – nevelni gyermekeiket.

Friss kutatások fényében kétséges ugyanakkor, hogy a gyermeknevelésben irányt adó értékek valójában miként hatnak, s a szülők képesek-e mintává válni gyermekeik előtt. Kétségeinket erősíti a GfK 30 országban készülő Roper-jelentése is, mely 2008 elején így fogalmazott:

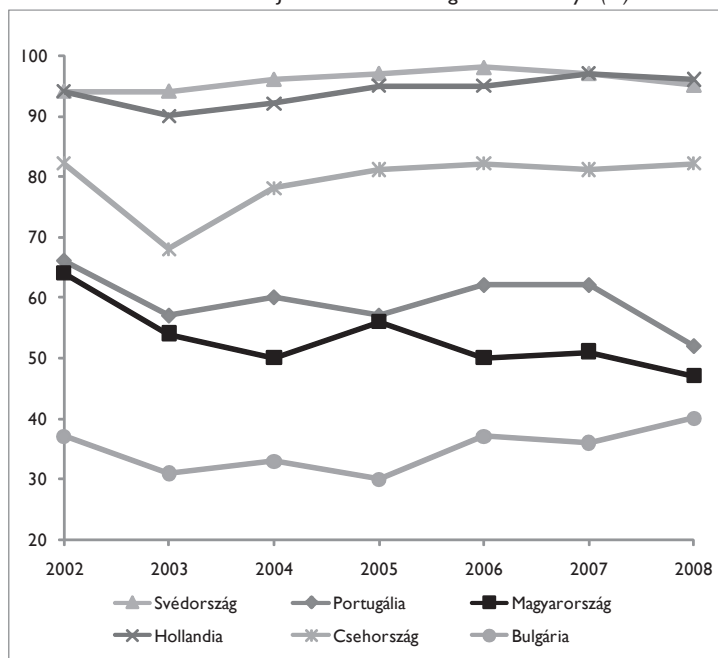
„Erőteljesen hiányzik a reális jövőkép a magyar fiatalokból: jobb életre vágnak, mint amit a szüleiknél látnak, úgy érzik, joguk van a sok pénzhez és gazdagsághoz, ám terveik között már a jobb életmódhoz vezető, proaktivitást és önállóságot igénylő lépések nem szerepelnek. Fontos ok lehet persze az is, hogy sok esetben hiányzik a szülői minta, amiből tanulhatnának, amit követhetnének.”

Becsület, boldogtalanság, elégedetlenség

A jó kapitalizmus létrejöttéhez és fenntartásához kapcsolódó értékeket (szavahihetőség, felelősségteljeség, bátorság, önállóság, értelmesség) a magyarországi válaszadók a legfontosabbak közé sorolták. Úgy látják azonban, hogy mindez kevés az anyagi jóléthez, a biztonsághoz és a boldogsághoz, vagyis a legfontosabb célok eléréséhez. Ez a feszültség lehet az egyik oka annak, hogy Magyarország a közvélemény-kutatási eredmények szerint Európa egyik legboldogtalanabb országa. Az Eurobarometer eredményei szerint Magyarország 2007-ben 24 ország közül – Bulgária és Oroszország után – a harmadik „legboldogtalanabb” országnak számított.

Az emberek nemcsak elégedetlenek, de egyre elégedetlenebbek. Míg az étellel általában elégedettek aránya 2002-ben még jó kétharmadnyi volt, addig 2008-ra ez ötven százalék alá süllyedt, s e tekintetben Magyarország alig előzi meg az európai „elégedettségi rangsort” záró Bulgáriát.

4. ábra: Az étellel teljesen és inkább elégedettek aránya (%)

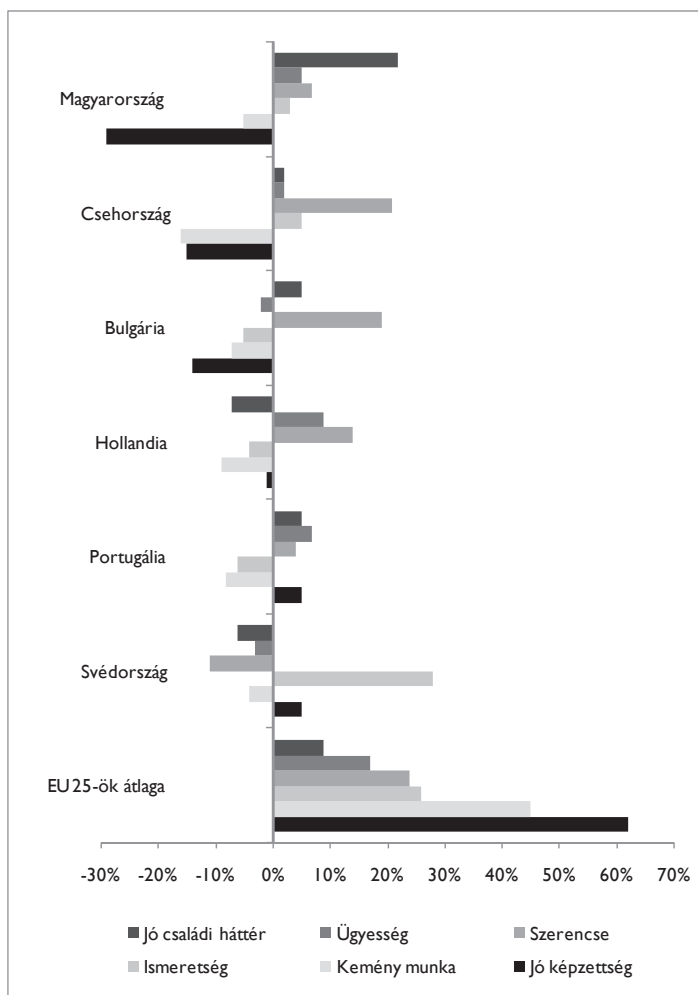


Forrás: Eurbarometer 2002-2006.

A boldogulás feltételezett alapjai a kapcsolatok és családi háttér

Az európai összehasonlításban rendkívül magas magyarországi frusztráció nem csak a személyes helyzet negatív megítélésében nyilvánul meg. Erre utal az is, hogy az előrejutást biztosító legitím társadalmi mechanizmusok (iskoláztatás) és erőfeszítések (kemény munka) vélt szerepe Magyarországon kisebb, mint más európai országokban.³

5. ábra: Mitől függ az egyén boldogulása, sikere? (Az EU 25-ök válaszadóinak átlaga és az egyes országok eltérése ettől az átlagtól)



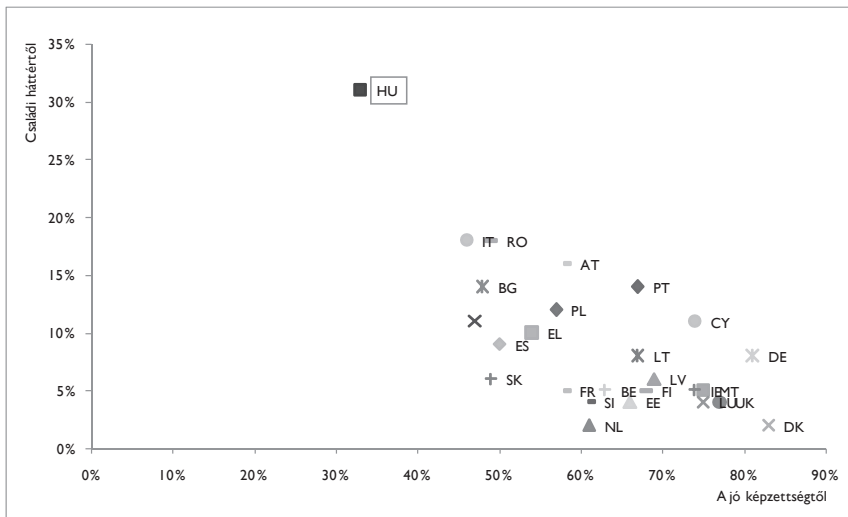
Forrás: Special Eurobarometer 2006.

³ Annak ellenére mutatnak ebbe az irányba a vélemények, hogy az empirikus vizsgálatok szerint (Táki HÉV) az iskolai végzettség az anyagi helyzetbeli különbségeket leginkább magyarázó tényező egy olyan időszakban, amikor jelentősen megnőtt az iskolába járók száma.

Komoly belső feszültségekre utal az az ellentmondás, hogy míg a gyermeknevelésben elsődleges szerepe van a szorgalomnak, a kemény munkára való felkészítésnek, addig a válaszadók jelentős része úgy gondolja, hogy kemény munkával nem lehet előrejutni.

A magyarországi vélekedések európai „egyedülállóságát” a 6. ábra még talán az előbbinél is jobban szemlélteti.

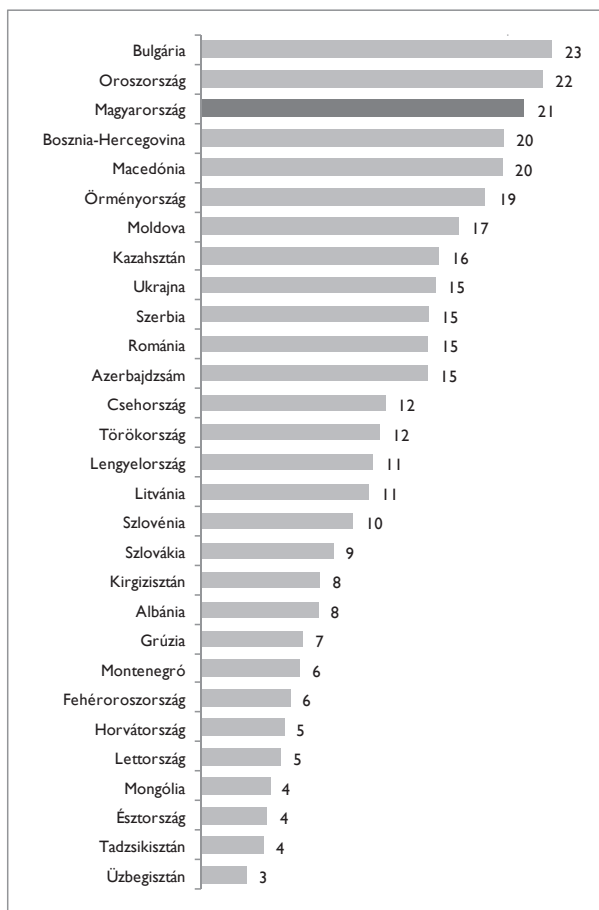
6. ábra: Mitől függ az egyén jövőbeli sikere? (2006)



Forrás: Special Eurobarometer 2006.

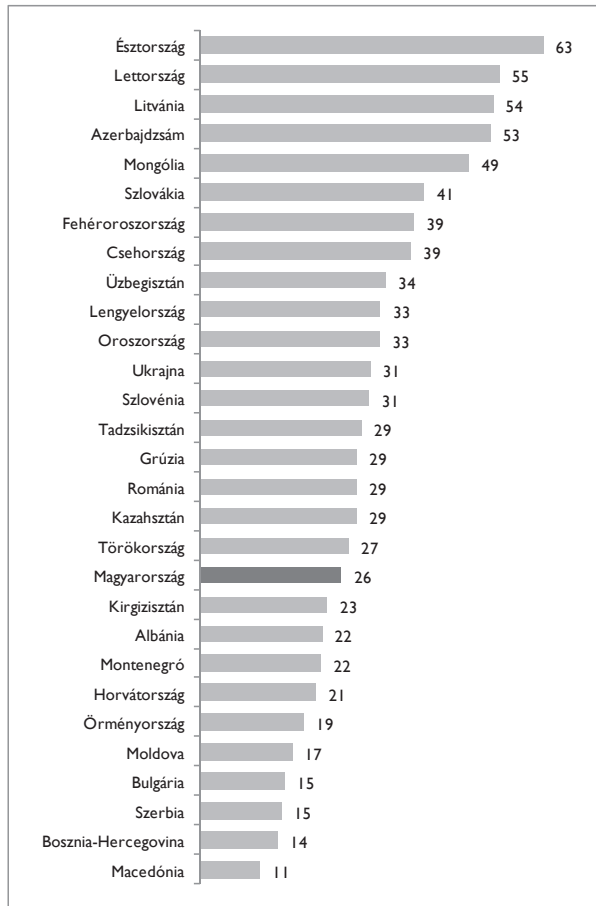
A fenti eredmények drámaiságát tovább növeli, hogy az EBRD 2006-os vizsgálatának adatai szerint Bulgária és Oroszország mögött Magyarországon mondták a legtöbben (majd minden ötödik válaszadó), hogy a sikeres érvényesüléshez bűnözői vagy korrupciós kapcsolatokra van szükség.

7.a ábra: A bűnözői, korrupciós kapcsolatok elsődleges fontosságúak a sikeres előrehaladásban, 2006 (%)



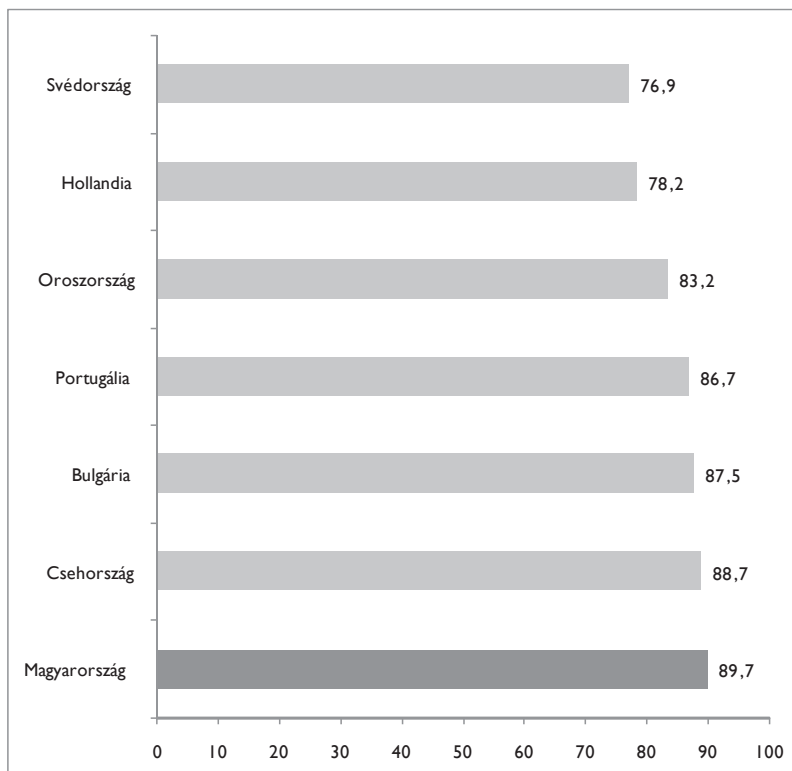
Eközben a szaktudás és a tehetség sokkal kisebb szerepet játszik – legalábbis a válaszadói vélemények szerint – Magyarországon a sikeres előrehaladásban, mint a régió nagyobb részében. Továbbgondolandó, hogy míg a balti államokban legalább minden második megkérdezett szerint e tényezők az emberi siker zálogai, addig Magyarországon csupán minden negyedik válaszadó vélte így, alig többen, mint akik a bűnözői és korrupciós kapcsolatok fontosságát hangsúlyozták. A Gallup magyarországi felméréseinek eredménye szerint 1993 őszén a magyarok 74 százaléka gondolta úgy, hogy a boldogulás, érvényesülés „döntő mértékben”, illetve „nagy mértékben” függ az összeköttetésektől, protekciótól, urambátyám kapcsolatoktól. Ez az arány 1998 márciusában 77 százalék volt, s a 2006-os, igaz, részben eltérő módszertannal készült felmérés szerint sem változott lényegesen.

7.b ábra: A szaktudás, tehetség elsődleges fontosságú a sikeres előrehaladásban, 2006 (%)



A magyarországiak tehát a személyes tehetségnek, ügyességnek és talpraesettségnek, valamint a kemény munkának és erőfeszítésnek csak másodlagos jelentőséget tulajdonítanak az egyéni sikerekben. Nemzetközi összehasonlításban azonban magas Magyarországon azoknak az aránya, akik azt szeretnék, ha az embereket csak érdemeik alapján értékelnék, ismernék el. Ez az összefüggés, a vélt magyarországi valóság és az ideálisnak tartott állapot közt feszülő ellentét, meghatározó tényezője a rendszerváltoztatás során megszülető Magyarország társadalmi állapotaival való elégedetlenségnek.

8. ábra: Az emberek érdemeik alapján történő értékelése



Forrás: European Value Study 1999.

Mint akibe halkan beleléptek

A magyarországi társadalom és a jó kapitalizmus értékrendje sok ponton egybevág. Az „átlag” magyarországi polgár tiszteli a kemény munkát, szorgalmas, az embereket teljesítményük alapján kívánja értékelni. Nagyra értékeli a szabálykövetést, a tisztességes magatartást. Ugyanakkor az emberek úgy vélik, az ország és különösen a min-taadó elit nem így működik. Komoly úr tátong az érvényesülés, a siker kívánatosnak tartott – és a jó kapitalizmus értékvilágához illeszkedő – útjai és a feltételezett valóság között. Honfitársaink többsége ezért is elégedetlen a rendszerváltoztatással létrejött kapitalista Magyarország állapotával, különösen az elit teljesítményével. Komoly társadalmi feszültségforrás az is, hogy a magyarországi értékpreferenciákban kiemelt jelentőséggel bíró biztonságot és anyagi jólétet – a felmérési eredmények szerint – a mai magyarországi kapitalizmus nem tudja biztosítani.

Más európai országok kapitalizmusai a társadalom tagjainak lényegesen nagyobb mértékű egyetértésével, megelégedésével működnek, holott a nálunk tapasztalható negatív tulajdonságok ott is jelen vannak. A mai magyarországi kapitalizmussal

való társadalmi elégedetlenség jelentős része abból fakad, hogy azt nagyrészt nem a magyarországi társadalom által fontosnak tartott tisztességes érvényesülés értékei és normái jellemzik.

A jó kapitalizmus létrejöttéhez és fenntartásához kapcsolódó értékeket (szavahihe-tőség, felelősségteljesség, bátorság, önállóság, értelmesség) a magyarországi válasz-adók a legfontosabbak közé sorolták. A vélemények szerint azonban mindez kevés a legfontosabbnak tartott célok eléréséhez: az anyagi jóléthez, a családi biztonsághoz és a boldogsághoz.

Vannak a hazai értékrendszernek olyan elemei is, amelyek nehezen egyeztethetők össze a jó kapitalizmus ideáltípusával. Tipikus honfitársunkat a kockázat- és konfliktuskerülés, a rövid távú gondolkodás és a biztonságvágy jellemzi. Ezzel is magyaráz-ható, hogy a felnőtt lakosság körében alacsony a vállalkozók megbecsülése, s inkább vágyunk egy nagy szervezet által nyújtott stabilitásra, semmint saját vállalkozás ala-pítására. A nagyvállalati menedzserek magas presztízse azonban nincs összhangban a menedzserek felkészültségének és hozzáállásának megítélésével.

A magyarországi kapitalizmus jövőbeli medrét nagyrészt a társadalom által vallott legfontosabb értékek jelölik ki. Valószínű, hogy a belátható jövőben a családi biztonsá-g, a béke, a boldogság és az anyagi jólét alkotják majd a legfontosabb célokat a kom-munista évtizedekben kialakult, erősen szekularizált értékrendszerben.

I.3. Bizalom nélkül

Ahogy az előbb láthattuk, nem az értékrenddel van Magyarországon a legnagyobb baj, hanem azzal, hogy az emberek azt gondolják, becsületesen nem lehet, ezért ők nem is fognak közelebb jutni az áhított jóléthez. Ezt tovább tetőzi, hogy nem bízunk sem egymásban, sem az államban, sem a vállalkozásban.

A bizalmatlanság önmagában is sorvasztja a lelket, emellett jelentősen hátráltatja a kölcsönösen előnyös együttműködések kialakulását. Ha nem bízunk számunkra ismeretlen emberekben, nem szívesen lépünk velük bármilyen kapcsolatba: nem ismerjük meg egymást, nem tanulhatunk egymástól, nem adunk-veszünk egymástól, nem fogunk össze közös céljaink érdekében. Ha nem bízunk az államban, lemondunk a közintézmények használatáról, és e lemondás logikus következményeként nem fordítunk energiát működésük megóvására. Így az állammal szembeni bizalmatlanság önbeteljesítő jóslattá válhat. Ha nem bízunk a vállalkozásban, a vállalkozóban, nem fogjuk kihasználni a kínálkozó lehetőségeket, és gyanúsán méregetve utasítjuk el azokat, akik megragadva az alkalmat együttműködésünket kérik. Bizalom nélkül a biztonság és a jólét utáni vágy kielégíthetetlen marad.

Nem bízunk egymásban

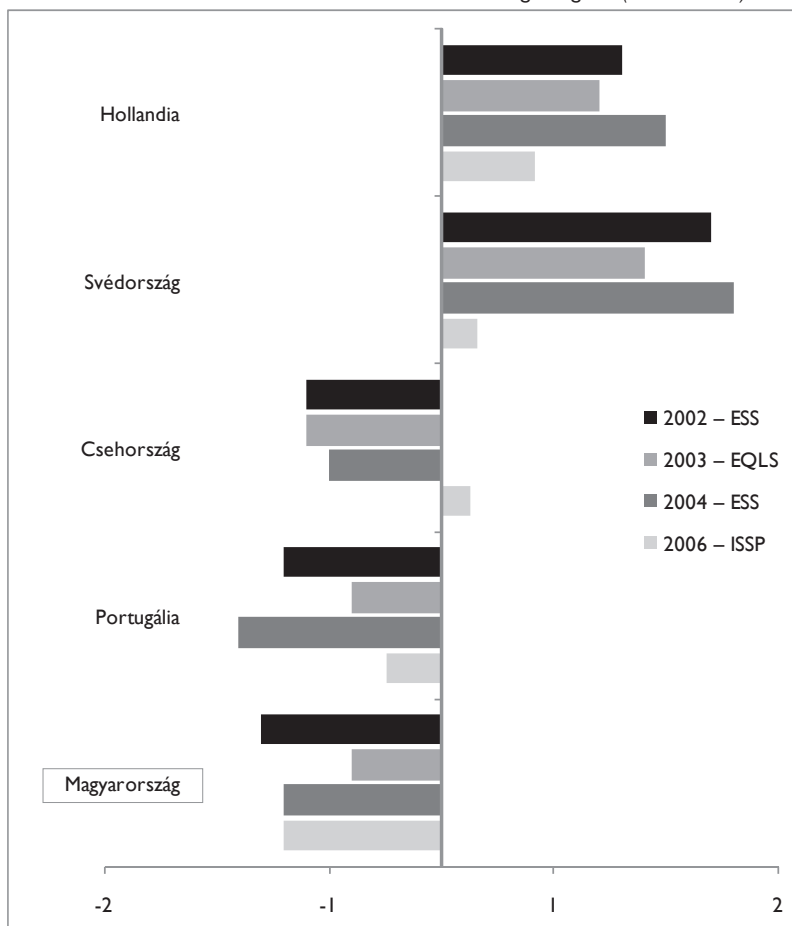
Kopp Mária és Skrabski Árpád vizsgálatai szerint 1995-ben az emberek 63 százalékát jellemezte a társadalmi bizalmatlanság: 63 százalék értett egyet azzal az állítással, hogy „az emberek általában aljasak, önzőek, akik csak ki akarják használni a másikat”. Ez az arány ugyanazzal a kérdéssel vizsgálva 2002-re valamelyest csökkent, 58 százalék volt. 2006-ban viszont már a megkérdezettek 69 százalékát jellemezte ez az állítás.

Az úgynevezett általánosított bizalomra vonatkozó 2006-os Tárki-vizsgálat eredményei szerint az országokat négy csoportba sorolva Magyarország az alsó közép csoportba tartozik az általánosított bizalom tekintetében. Annak az esélye, hogy valaki bizalmatlan, jelentősen kisebb a következő csoportokban:

- a fővárosban és környékén élők;
- a magasabb jövedelműek;
- a társadalmi státust váltók, így több társadalmi réteget megismerők;
- azok, akik anyagi szempontból homogén vagy kiegyensúlyozottan vegyes összetételű szomszédságban laknak.

Az egész régió sajátossága, hogy az emberekben megbízók aránya 1990 után jelentősen csökkent. A posztkommunista Európa azonban nem az egyedüli olyan térsége a világnak, ahol az emberek kevésbé bíznak egymásban. Egy 2007-es vizsgálat⁴ eredményei szerint Dél-Európa országaiban hasonlóan kevesen bíznak meg az emberekben, Dél-Amerikában pedig még e két térségnél is alacsonyabb az emberekben általában bízók aránya. Több vizsgálat adatait felhasználva számos országra kiszámítottuk a bizalmi indexek értékét. Ez az elemzés is azt mutatja, hogy Portugáliában, Magyarországon és Csehországban az emberek általános bizalmi szintje lényegesen alacsonyabb volt svéd és holland társaikénál.

9. ábra: Becsült bizalmi indexek eltérése az 5 ország átlagától (2002–2006)

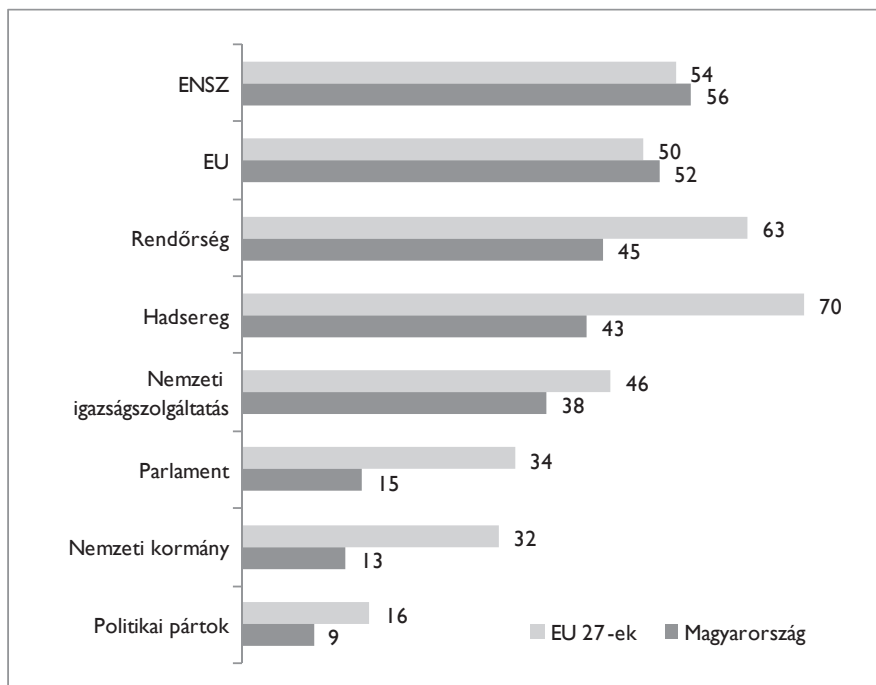


⁴ Where Trust is High, Crime and Corruption are Low: Since Communism's Fall, Social Trust Has Fallen in Eastern Europe by Richard Wike, Associate Director and Kathleen Holzgart, Research Analyst, Pew Global Attitudes Project April 15, 2008. [URL:] <http://pewresearch.org/pubs/799/global-social-trust-crime-corruption>. (A letöltés időpontja: 2008. május 8.)

Nem bízunk az államban

Magyarországon az állami intézmények társadalmi elfogadottsága alacsony. Ahogy a 10. ábra mutatja, mindegyik hazai politikai, hatalmi tényezővel szemben bizalmatlanabbak vagyunk, mint az EU-átlag. Csak a külföldi intézményekkel (ENSZ, EU) szemben éri el a bizalom az 50%-ot, csak ezekben az esetekben vagyunk elfogadóbbak, mint az uniós átlag.

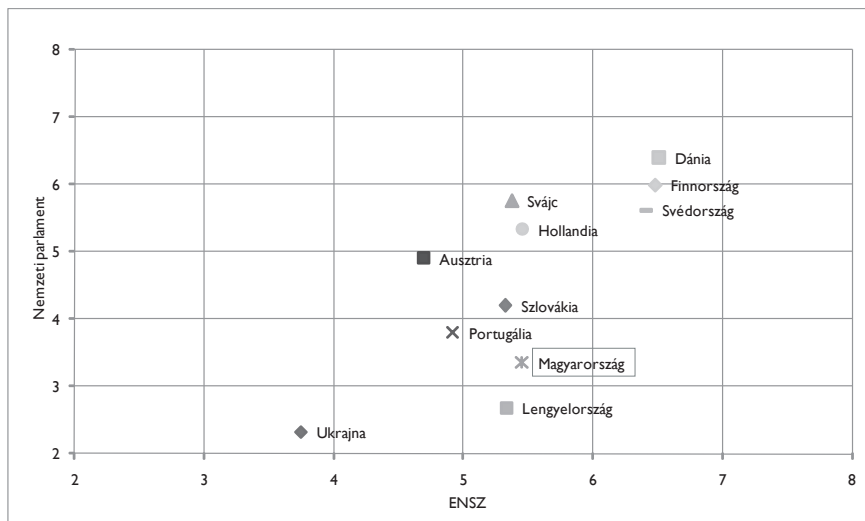
10. ábra: Az intézményekbe vetett bizalom (EU 27-ek átlaga, Magyarország)



Forrás: Standard Eurobarometer 2008.

Más kelet-közép-európai országokhoz és például Portugáliához hasonlóan elmondható Magyarországról, hogy a nemzeti politikai intézményekbe vetett bizalom szintje lényegesen elmarad a nemzetközi szervezetek iránti bizalom mértékétől, ami arra utal, hogy a nemzeti – elsősorban politikai – élite teljesítményével oly mértékben elégedetlenek a válaszadók, hogy még egy általuk kevésbé ismert, külső, nemzetek feletti szervezetben is jobban megbíznak, mint nemzeti intézményekben.

11. ábra: Mennyire bízunk az ENSZ-ben és a nemzeti parlamentben?



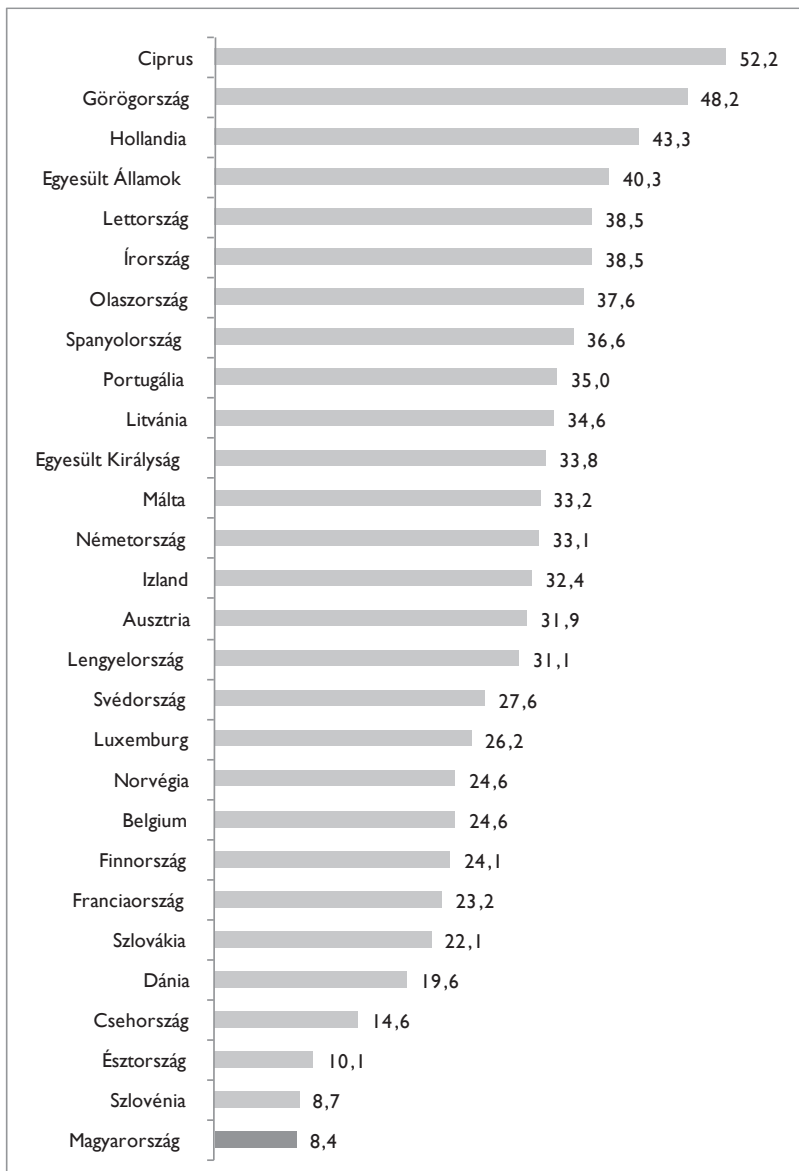
Forrás: European Social Survey 2006.

Nem bízunk a vállalkozásban

Hazánk lakossága úgy gondolja, hogy nem érdemes vállalkozásba fogni, a vállalkozók társadalmi megbecsülése is alacsony. Így az üzleti sikert nemcsak a megfelelő intézményi háttér hiánya, a teljesítménytől független hatalmi pozíciók üzleti jelentősége, hanem a közösségi támogatás hiánya is nehezíti.

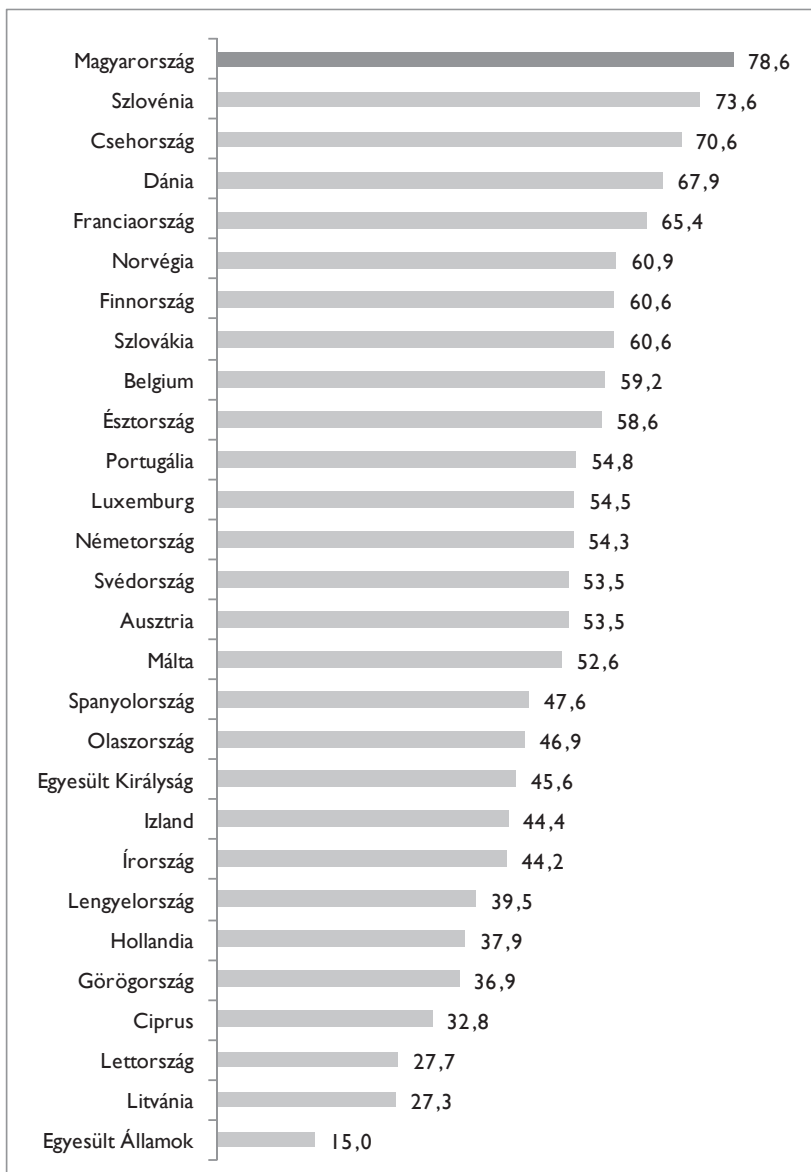
A vállalkozási lehetőségek a vállalkozói karrier megítélése szempontjából hazánk utolsó a Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2008-as adatai alapján összehasonlított 21 ország között (V. melléklet). A vállalkozást nemcsak mint egzisztenciális perspektívát utasítja el a magyar társadalom, hanem társadalmi presztízst is alacsonynak tartja. A Gallup 2007-es adatai szerint a vállalkozásokat hazánkban tartják a legkevésbé magasabb társadalmi státusúnak, mint a köztisztviselőket és a nagyvállalati vezetőket. Ugyancsak alacsony azok aránya, akik úgy tekintenek a vállalkozásra, mint a gazdagság megteremtésének alapjára.

12.a ábra: A vállalkozókat a legmagasabb státusú foglalkozásnak tartók aránya (%)



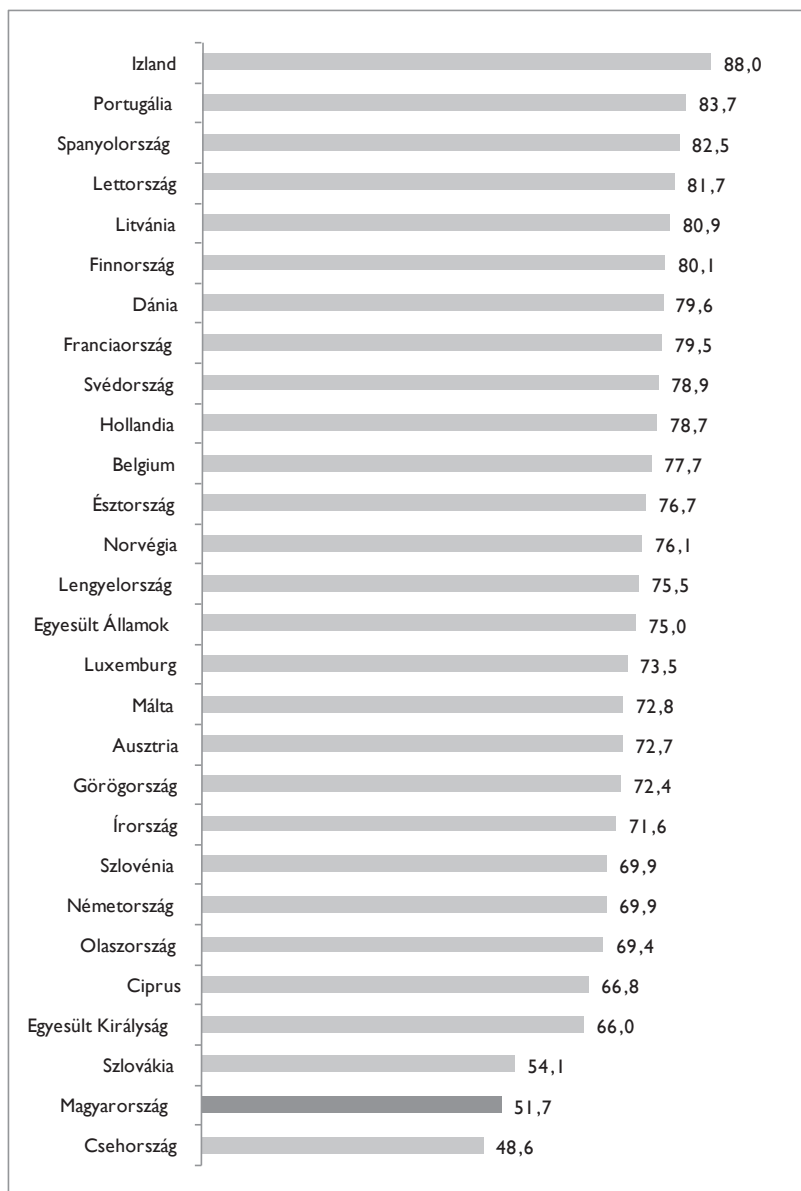
Forrás: Gallup Flash Eurobarometer 2007.

12.b ábra: A nagyvállalatok, cégek igazgatóit a legmagasabb presztízsű foglalkozásnak tartók aránya (%)



Forrás: Gallup Flash Eurobarometer 2007.

12.c ábra: „A vállalkozás a gazdagság megteremtésnek az alapja, ami mindenkinek a javát szolgálja”
(a kijelentéssel egyetértők %-a)

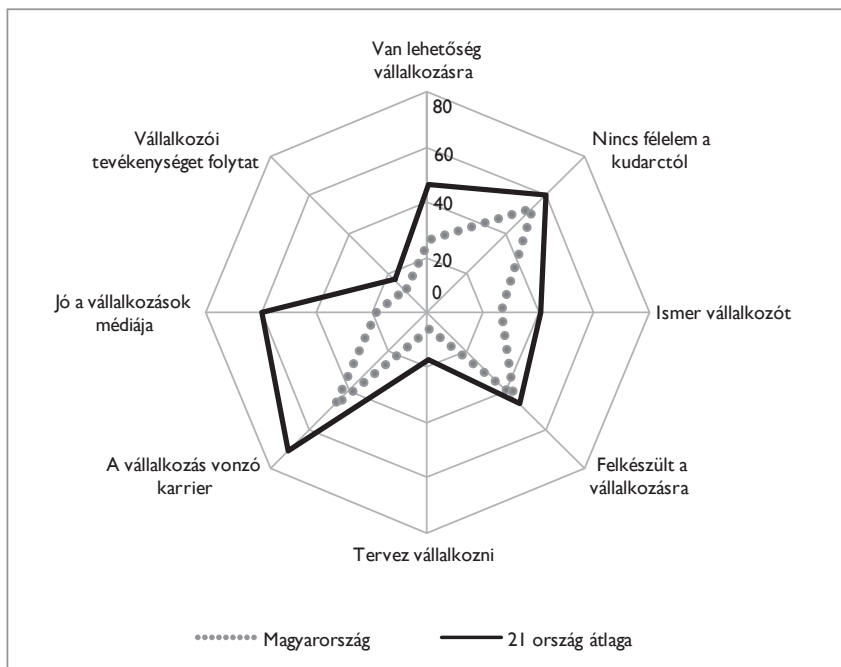


Forrás: Gallup Flash Eurobarometer 2007.

Az erős elutasítást részben megmagyarázza, hogy az emberek nem látnak pozitív mintákat: sokan nem ismernek vállalkozókat, a vállalkozói sikerek médiabeli megjelenése a vizsgált országokban tapasztalt érték átlagának kevesebb, mint a harmada.

A magyarországi lakosság vélekedése leginkább az Olaszországban és Spanyolországban tapasztaltakhoz hasonlít, hazánkban azonban 20 százalékkal alacsonyabb azoknak az aránya, akik kecsegtetőnek találják a vállalkozói karriert, és azoké, akik a vállalkozói sikert bemutató sajtóhírekkel találkoznak.

13. ábra: A vállalkozói lét megítélése: az egyes kérdésekre igennel válaszolók aránya %-ban



Forrás: Global Entrepreneurship Monitor 2008.

Nem bízunk senkiben

Szinte valamennyi nemzetközi vizsgálat azt mutatja, hogy a magyarországi társadalmat erős bizalmatlanság jellemzi. Bizalmatlanok vagyunk egymással szemben. Nem bízunk az állami testületekben, szervezetben. Elutasítjuk a vállalkozást, nem hiszünk a vállalkozók értéktéremtő szerepében.

A bizalmatlanság és az egyéni felelősségvállalás mértékének csökkentése iránti vágy a hazai kapitalizmus egyik legjelentősebb problémája. Egyik napról a másikra nem lehet jelentősen változtatni ezeken a tapasztalati úton is kialakult vélekedéseken. A bizalom és az együttműködési szándék hiánya azonban nem ezeréves átok: a kiszámíthatóság és a stabilitás erősítésére, valamint a bizalom (lokális, közösségi és nemzeti szintű) infrastruktúrájának kiépítésére kell nagy hangsúlyt helyezni a hazai kapitalizmus alakításában.

I.4. Arcos kapitalizmus

A jó kapitalizmus a bizalom infrastruktúráján alapszik

A gazdaságot vevők, szállítók, együttműködő szereplők együttműködéseinek sűrű hálózata tartja mozgásban. Az értékteremtés nem magányos folyamat. Akkor működik, ha az emberek olyan dolgokat adnak egymásnak, melyek többet érnek annak, aki kapja, mint aki adja. Persze minél nagyobb értéket hoz létre egy csere, annál nagyobb a kár, amit partnerünk okozhat. Ezért a gazdaság működésének kulcsa az együttműködő felek közötti bizalom, illetve azok az íratlan és írott közösségi szabályok, amelyek megteremtik ennek a bizalomnak az alapjait – a bizalom infrastruktúráját. Ennek hiányosságai nagyban akadályozzák a vállalkozás szabadságának kiteljesedését.

Ha könnyen meg lehet győződni a lehetséges partner megbízhatóságáról, gyors és egyszerű a megállapodás, és a szerződészegők nagy valószínűséggel elnyerik büntetésüket, akkor a bizalom infrastruktúrája jól működik. Ha nehéz ellenőrizni valakinek a megbízhatóságát, a megállapodás lassú és költséges, vagy könnyű kibújni a vállalt kötelezettségek alól, az együttműködéshez szükséges bizalom megteremtése nehézkes, a bizalom infrastruktúrája döcög.

A technológia, a képzettség, a beruházások és a megtakarítások mind egyéni döntések és erőfeszítések eredményei; alakulásukat az határozza meg, hogy a gazdaság szereplői milyen lehetőségeket látnak maguk előtt, mennyire akarják azokat megragadni. Ha a közösség játékszabályai megkönnyítik a kölcsönösen előnyös együttműködések, mindenki lelkesen keresi a lehetőségeket és a partnereket, hogy közelebb jusson céljai megvalósításához. A gazdaságban ez élénk kereskedelmet, gyakori újításokat, kifinomult termékeket, szofisztikált munkamegosztást jelent. Tömören: egy gazdaság prosperitását a bizalom infrastruktúrájának működése határozza meg.

A bizalom infrastruktúrája jóval többet jelent annál, mint hogy a szerződést bírósági úton ki lehet kényszeríteni. Van, amikor azért bízhatunk meg valakiben, mert tudjuk: ha rosszul teljesít, többször nem rendelünk tőle. Máskor az a garancia, hogy a szerződészegő elveszti a reputációját és üzleti lehetőségeit. Sokszor a személyes barátság értékes, és ennek elvesztését kockáztatná a rosszul teljesítő fél.

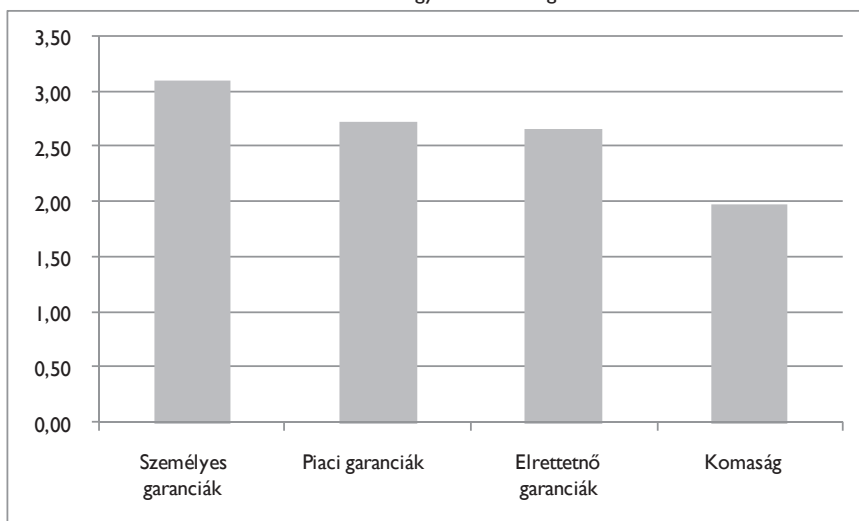
A jó kapitalizmus, a vállalkozás szabadságának kiteljesedése akkor lehetséges, ha a bizalom infrastruktúrája jól működik. Ez támogató értékrendet, intézményeket feltételez. Az előző fejezetben láthattuk, hogy a kádári örökség, a rendszerváltás frusztrációi és az elittel való elégedetlenség miatt a magyar társadalom jövőbe vetett hite és általános bizalmi szintje alacsony, ám a szorgalom és a tisztességes érvényesülés komoly megbecsülésnek örvend – azaz ha sajog is a szívünk, de a helyén van. Ebben a fejezetben bemutatjuk, hogy a bizalom infrastruktúrájának hiányosságai nagyban akadályozzák a vállalkozás szabadságának kiteljesedését. Az üzleti együttműködések alapja a tapasztalatra épülő személyes bizalom. A piac fegyelmező ereje gyenge, a vállalkozók nem bíznak az állami intézményekben: az számít, ki kit ismer, ki kiben bízik meg.

Az üzleti együttműködés legfőbb garanciája a személyes tapasztalatra épülő bizalom

A vállalkozások közötti együttműködés alapja a kölcsönös személyes bizalom, a vállalkozók gyengének tartják a szerződészegők elleni fellépés eszközeit. Az együttműködésből származó haszon megosztásakor jelentős a teljesítménytől független alkupozíció. A személyes tapasztalatok nemcsak az üzletmenet biztonságát teremtik meg, hanem eligazítást is adnak abban, kinek hol a helye a közös üzlet hozamának elosztásakor. Erős jelei vannak, hogy az üzleti sikerhez nem mindig elég a szorgalom, a kreativitás és a tisztesség: szükség van a bevételi lehetőségeket védő, szélesítő erő felmutatására is.

700 vállalkozás tulajdonosát, vezetőjét kérdeztünk meg arról, hogy szerintük milyen eszközök garantálják egy üzlet sikerét (VI. melléklet). A legfontosabb biztosítéknak azt tartják a vállalkozók, hogy a partner tisztességesen viselkedett a korábbi üzletek során. A bizalom infrastruktúrájának legkevésbé fontosnak tartott eleme a barátság, rokonság. Az adatok elemzése alapján (VII. melléklet) a vállalkozások közötti együttműködés legfőbb biztosítéka a személyes tapasztalat és az erre épülő megbecsülés. Kevésbé fontosak azon biztosítékok, amelyeket két, egymást nem ismerő piaci szereplő alkalmazhat, mint például a szerződéses kikötések vagy a piaci ismertség. Hasonlóan fontosnak, de a személyes viszonyhoz képest kisebb jelentőséggel bírnak azok az eszközök, melyek a tisztességtelen üzleti magatartást tanúsító szereplők kirekesztésére, lejáratására épülnek. A magánéletbeli kapcsolatok a magyar vállalkozók szerint nem számítanak: a rokonság, komaság nem tesz egy üzletfelet megbízhatóbbá.

14. ábra: Az üzleti együttműködés garanciái



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

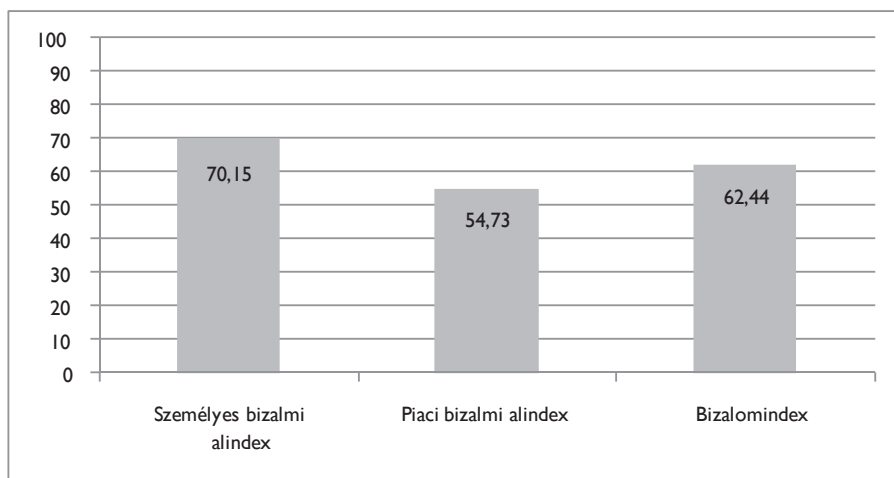
Vállalkozói felmérésünk adatai alapján dolgoztuk ki a bizalom üzleti jelentőségét mérő „bizalomindexet” és annak két alindexét: a „személyes bizalmi indexet” és a „piaci bizalmi indexet” (VIII. melléklet). Az indexek értékei is jól mutatják, hogy a magyar kapitalizmus erősebben épít a személyes kapcsolatokra, mint a piaci intézményekre.

A *bizalomindex* értéke nagyobb, ha a vállalkozások fontosabbnak tartják a bizalom szerepét az üzleti működés során. A mostani jelentés készítése során mért 62,4-es érték jelentősen magasabb a határvonalat jelentő 50-es értéktől. Ez azt jelenti, a bizalom infrastruktúrája Magyarországon fontos üzleti tényező, a magyar vállalkozások, ha nem is nagyon, de bíznak üzletfeleikben.

A *piaci bizalmi alindex* azt mutatja, mennyire hiszik el vállalkozóink, hogy a piac és intézményeinek működése arra kényszeríti a gazdasági szereplőket, hogy a tisztesség és a teljesítmény legyen a sikeres működés alapja. Az alindex értéke akkor magas, ha ezt a hozzáállást a személytelen információközvetítő mechanizmusok teszik sikeressé. A mutató 55,9-es értéke azt mutatja, hogy a vállalkozások érzékelik a piac bizalomépítő, teljesítményösztönző erejét, habár ezt nem tartják túlságosan erősnek.

A *személyes bizalmi alindex* azt méri, hogy mennyire gondolják fontosak a vállalkozók, hogy a sikeres működés alapja a tisztességes üzleti kapcsolatok megőrzése, ápolása és a személyes referenciák figyelembevétele. A mutató értéke 71,3. Ez egyértelműen mutatja, hogy hazánkban az üzlet elsősorban a jó személyes kapcsolatokon keresztül működik.

15. ábra: Bizalomindex



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

A tapasztalatra, személyes ismeretre épülő kapcsolatok hálózatai olyan közegben működnek, ahol az ismeretleneket, az államot megbízhatatlannak tartják a vállalkozók. A vállalkozások közötti bizalmi viszonyok szerepe más országokban is jelentős. Kapitalizmusunk arcoss jellegét hangsúlyozza azonban, hogy mindez az általános

bizalom rendkívül alacsony szintjével és az állami, piaci intézmények gyenge reputációjával párosul. Ezt erősítik meg az építőipar, a mezőgazdaság-élelmiszeripar és vállalatfinanszírozás bizalmi infrastruktúrájának működéséről készített vizsgálataink (IX. melléklet).

A haszon elosztásában az erő orientál

Magyarországon az üzleti siker nem csak a teljesítményre épül: az értékteremtő képességtől független hatalmi tényezők is befolyásolják. A kérdőíves vizsgálatunk eredményeire épülő „hatalomindex” (X. melléklet) megmutatja, mennyire fontos egy cég sikerességében, hogy a partnereivel való kapcsolatok során erőt tudjon felmutatni. Ha az index értéke magas, a vállalkozások egyre inkább a másokkal folytatott alkukra, vitákra fordítják erőforrásaikat, ahelyett hogy minél olcsóbban minél jobb termékeket állítsanak elő. Az index (100-as skálán mért) 59,3-as értéke arra utal, hogy a vállalkozók szerint az üzleti siker tényezője, hogy hatalmi pozícióra tegyenek szert (illetve ellensúlyozzák hátrányukat). Ennek módja sokféle lehet: politikai kapcsolatok kiépítése, domináns vagy piaci pozíció megszerzése, a nem jól teljesítő partnerek elleni fenyegetési potenciál létrehozása stb. Az index három részmutatóból áll:

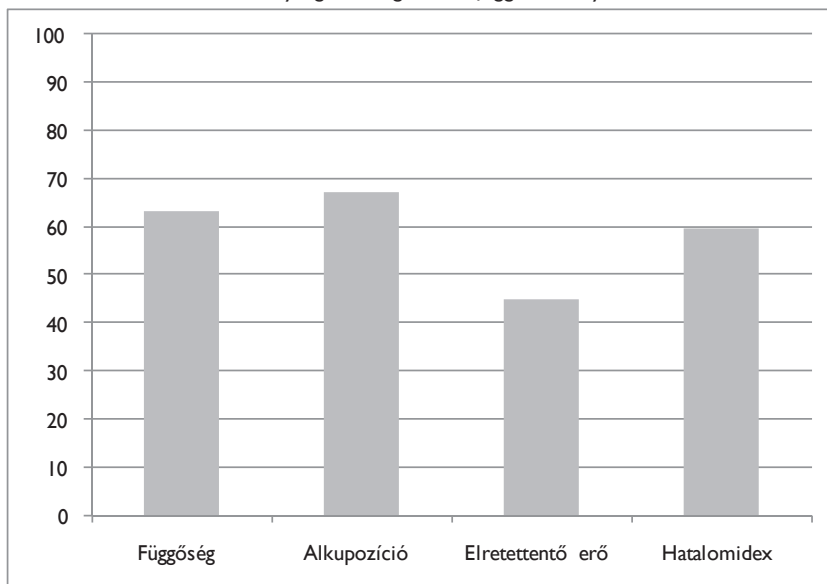
Az *alkupozíció-alindex* azt méri, a haszomból való részesedésben mennyire számítanak az üzlet hozamához való hozzájárulástól független tényezők. Értéke magas, az *alindexek* közül a legmagasabb (66,8). Ez azt jelenti, hogy az a vállalkozás sikeres, mely méreténél, politikai kapcsolatainál, likviditásánál fogva a haszon nagyobb részét tudja megszerezni egy üzlet során.

A *függségi alindex* azt méri, milyen fontos a monopolpozíció a vállalatok eredményességében. A 62,9-es érték azt mutatja, hogy fontos előny, ha valaki megkerülhetetlen szereplő a piacon.

Az *elrettető erő alindex* 44,7-es értéke azt mutatja, hogy a cégek nem érzik célszerűnek az esetleges rosszul teljesítőkkel szembeni erélyes fellépést. Ennek oka az, hogy a szerződésszegő elleni fellépés a vállalkozók szerint legtöbbször esélytelen. Ez az eredmény arra utal, hogy az erő az üzlet feltételeinek meghatározásakor számít, a teljesítés kikényszerítésénél azonban nemigen használ.

Mindezek alapján kifizetődő üzleti magatartás, hogy az értékteremtő képesség helyett vagy mellett a hozam elosztásakor fontos pozíciók kiépítésére fordítson figyelmet egy vállalkozás. Ennek káros következményei jelentősek lehetnek. Ezt a járadékvadászat elmélete fejt ki részletesen, de a lényeg nagyon egyszerű: ha érdemesebb alkudni, mint dolgozni, kevesebbről vitatkozunk többet.

16. ábra: Mennyire befolyásolják az értéktöbblet elosztását a hatékonyságtól, szorgalomtól független tényezők?



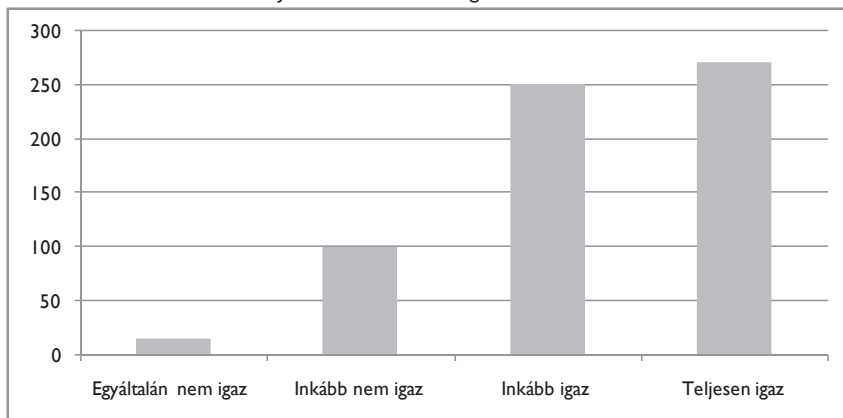
Forrás: saját kérdőíves felmérés.

Az elsősorban személyes garanciákra épülő bizalmi infrastruktúra működőképesnek látszik. A kemény, erőfitogtató alkuk és a megállapodások bizalomra épülő betartása jellemzi gazdaságunkat: a bizalom mozgató, az erő orientált.

A vállalkozók nem hisznek a szerződések állami garanciáiban

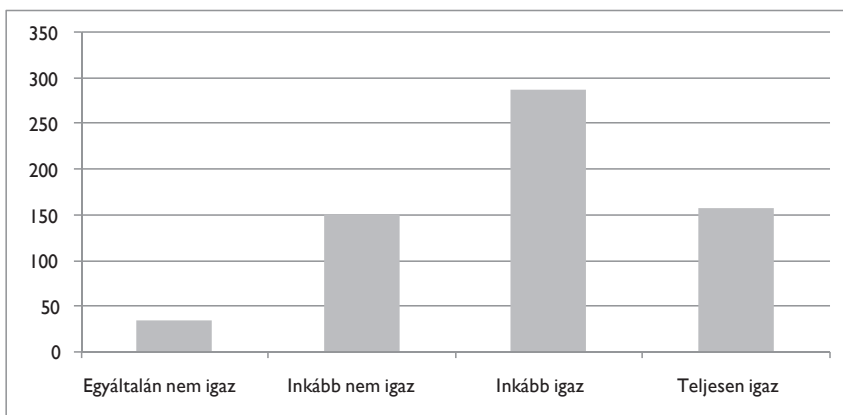
A vállalkozások nagyon kritikusan gondolkoznak az üzletmenet gördülékenységét biztosító állami tevékenységekről. A megkérdezett cégek 71 százaléka gondolja igaznak vagy inkább igaznak azt, hogy nem érdemes bírósághoz fordulni; 82 százaléka ért egyet azzal, hogy a hatóságok nem a szabályok betartásáért, hanem a minél magasabb büntetési összegek behajtásáért dolgoznak.

17. ábra: A hatóságok nem a szabályok betartásáért dolgoznak, a behajtható büntetés összegére koncentrálnak



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

18. ábra: Ritkán jár eredménnyel, ha az üzleti vitákat a bíróság elé viszi valaki



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

A magyar bíróságok működése meglepően jónak tűnik a nemzetközi összehasonlításban, főleg a hazai vállalkozók véleményével összevetve: a Doing Business adatai szerint a magyar bíróságok jól működnek. A nemzetközi összehasonlítás alapján a bírósági eljárások bonyolultsága alapján 42.-ek, időigénye alapján 46.-ak, költségigénye alapján csak 10.-ek vagyunk. Eközben a vállalkozók a bíróság lassúságára panaszkodnak. Ez az ellentmondás annak a következménye, hogy a nemzetközi összehasonlítás egy olyan esetet⁵ elemez, mely eltér a hazai vállalkozók tipikus jogvitáitól.

⁵ A Világbank hipotetikus esetében az eladó bírósághoz fordul, mert egy vevő valótlan minőségi kifogásokra hivatkozva nem akarja kifizetni a hazai átlagbér kétszeresét kitevő szállítást.

Megvizsgáltuk, hogy egy normál peres ügy esetén mekkora az esélye annak, hogy több mint két félévet kelljen várni a jogerős döntésre. Ennek mérésére kifejlesztettük az ún. „persebességi indexet”. Ez a mutató azt számszerűsíti, hogy mekkora eséllyel születik ítélet egy-másfél éven belül egy elsőfokon megfellebbezett ügyben. A bírósági statisztikai adatok alapján készített mutató azt mutatja, hogy egy per indításakor mekkora az esélye annak, hogy

1. az illetékes bíróság a benyújtást követő félév végéig meghozza az elsőfokú ítéletet, illetve
2. a másodfok is legkésőbb a fellebbezést követő félév végéig döntést hoz.⁶

Az 1. táblázat esettípusonként és elsőfokú bíróságokként is mutatja az index értékét.

1. táblázat: Persebességi index

	Vállalkozáshoz kapcsolódó perek			Vállalkozásokhoz kapcsolódó perek átlaga: persebességi index	Összes per*
	polgári per	gazdasági per	munkaügyi per		
Helyi bíróságnál induló, másodfokon a megyei bíróságon tárgyalta ügyek	69,77%	57,30%	70,55%	68,72%	69,85%
Megyei bíróságnál induló, másodfokon az ítéletábrán tárgyalta ügyek	62,16%	62,46%		62,33%	69,15%

Mekkora az esélye annak, hogy (i) az illetékes bíróság a benyújtást követő félév végéig meghozza az elsőfokú ítéletet, illetve (ii) a másodfok is legkésőbb a fellebbezést követő félév végéig döntést hoz. Forrás: saját számítás hivatalos bírósági statisztikák alapján ([URL:] http://www.birosag.hu/engine.aspx?page=Birosag_Statistikak).

* Beleértve a büntető, szabálysértési ügyeket is.

A vállalkozásokat érintő pereknél az index értéke 62-68% között van, azaz a megfellebbezett ügyek körülbelül egyharmadában másfél év után sem születik döntés a bíróságokon.

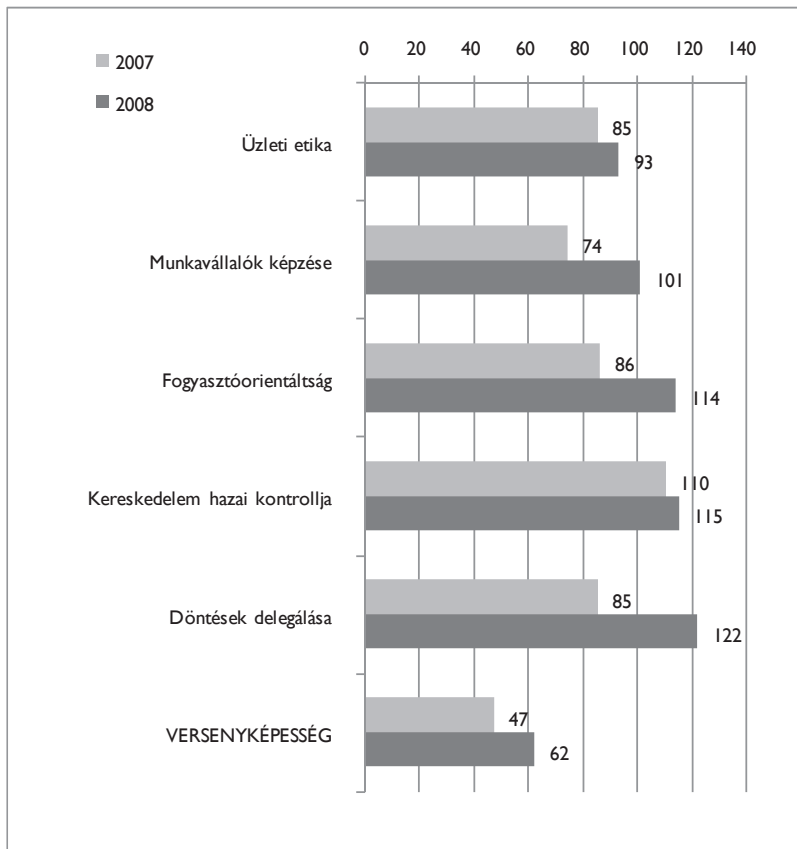
Cégvezetőink nemzetközi megítélése rossz és romlik

A gazdaság vezérfigurájának a menedzsert tartják Magyarországon; a cégvezetők, vállalkozók közötti személyes bizalom az üzletmenet alapja. Az összképet azonban komorrá teszi, hogy menedzsereink felkészültségük, hozzáállásuk alapján a nemzetközi rangsor egyre hátsóbb részén találhatók.

⁶ Az index felülbecsüli annak esélyét, hogy fellebbezést is számítva egy év alatt a bíróság döntésre jusson, alulbecsüli annak a valószínűségét, hogy egy per másfél éven belül jogerős ítélettel ér véget.

A Világgazdasági Fórum vállalatvezetői felmérése szerint (XI. melléklet) a vállalatvezetők teljesítményének megítélése rosszabb, mint az ország versenyképessége. A 19. ábra azokat a menedzseri tevékenységtől függő tényezőket mutatja, melyeknél vállalatvezetőink megítélése a legrosszabb: a magyar gazdaság irányítói nem hajlandók a döntések delegálására, külföldi cégek kezében hagyják termékeik kereskedelmét, nem fogyasztóorientáltak, nem fordítanak figyelmet alkalmazottaik képzésére, és nem viselkednek etikusan partnereikkel.

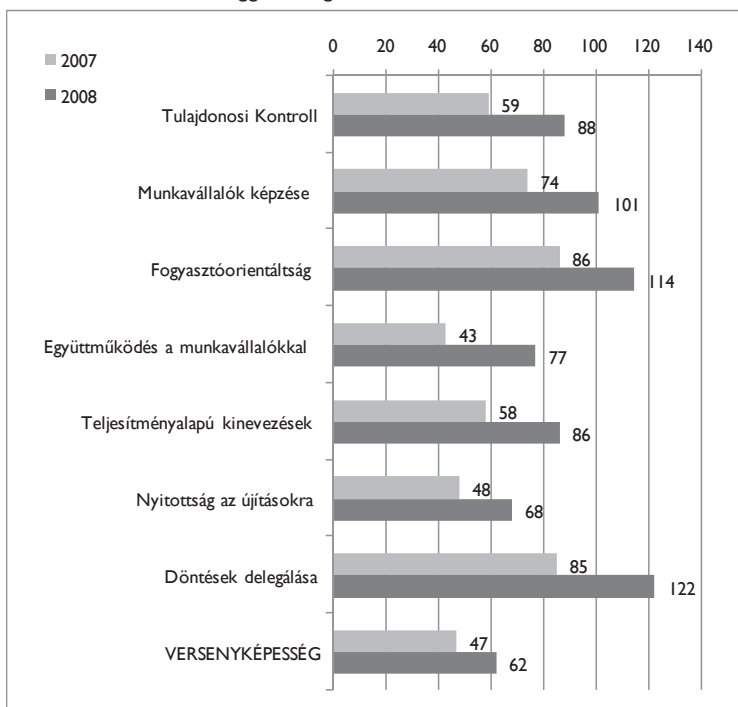
19. ábra: Magyarország helye a Világgazdasági Fórum versenyképességi listáján



Forrás: World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2007-08, 2008-09.

A magyar menedzsment megítélése 2007-ről 2008-ra jelentősen romlott, leginkább a döntések delegálására való hajlandóság és az alkalmazottakkal való együttműködés területén. A tulajdonosi kontroll lehetősége, a fogyasztóorientáltság és a vezetői kinevezések teljesítményalapúsága szempontjából ugyancsak komoly visszaesést könyvelhetünk el. Jelentős a lecsúszás a dolgozók képzésére, a technológiai újítások befogadására való vezetői hajlandóság területén is.

20. ábra: A menedzsment megítélésének leginkább romló tényezői a Világgazdasági Fórum elemzése szerint



Forrás: World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2007-08, 2008-09.

A vállalkozók, menedzserek negatív megítélésének egyik oka az lehet, hogy a megbízható üzleti partnerek megtalálásának és a szerződések betartatásának súlya kívülről láthatatlan. A jól működő piaci és állami intézmények híján a cégvezetők feladata a partnerek megválogatása, a megállapodások betartását biztosító informális kapcsolatok kiépítése, fenntartása.

Ám ahogy a telefonkönyv válik az üzleti modell egyik legfontosabb elemévé, úgy szorulnak háttérbe a hatékony vállalati működés klasszikus elemei. Az informális kapcsolatok szerepének növekedésével a külső tulajdonosok és a hitelezők egyre nehezebben ellenőrizhetik a vállalat tevékenységét. A személyes bizalom és az alkupozíció felértékelődésével a termelés hatékonysága, az innováció, a hatékony személyzeti politika súlya egyre hátrébb szorul a cég eredményességében. A nemzetközi adatok arra utalnak, hogy hazánkban ez a folyamat az utóbbi időben felgyorsulóban van.

Persze azt sem lehet kizárni, hogy az utóbbi évek általános rossz hangulata befolyásolja a menedzserek megítélését. Jobb azonban komolyan venni az intő jeleket: ha csak a hozzánk közel állókban bízunk, minden klubban az egymást jónak tartó arcok szidnak mindenkit, aki nem velük jár össze. Ettől nemcsak az imázsra kerül folt, hanem egyre inkább beszűkülnek az együtműködés lehetőségei is, az értékteremtés motivációja is egyre jobban csökken.

Erős intézmények híján a személyes tapasztalatra épül a bizalom infrastruktúrája

A magyar gazdaság bizalmi infrastruktúrájának alappillére a személyes üzleti kapcsolatok rendszere. A korábbi jó tapasztalat, illetve az ismerősök ajánlása a legerősebb garancia arra, hogy egy partner betartja a megállapodásban foglaltakat. Kapitalizmusunk arcoss kapitalizmus. Arcos, mert az üzlet garanciája az, hogy az érintettek ismerik egymást, vagy valaki bemutatja őket egymásnak. Kapitalizmus, mert az üzlet az elsőrendű. Nem számít a rokonság, barátság, nem elsődleges biztosíték a rosszul teljesítővel szembeni zsarolási potenciál.

A személyes kapcsolatok felértékelődésének egyik fő oka, hogy az állami és a piaci intézmények csak részben kínálnak megfelelő garanciákat a vállalkozások közötti megállapodások betartásának biztosításához. A cégszavak, mérlegek nem adnak támpontot a potenciális partnerek megbízhatóságának megítéléséhez. A jogi retorziók nem rettentenek el a szerződések megsértésétől, a szerződésszegésből származó kárt bíróság, végelszámolás útján szinte lehetetlen megtéríteni. Az intézményi garanciák hiányosságai miatt a piacon vásárolható biztosítékok (biztosítás, bankgarancia) alkalmazása sokszor drága. A piacon a megállapodásokat kikényszerítő megfelelő intézmények híján a reputáció megtartása és megbecsülése tölt be komoly szerepet az üzleti bizalom megerősítésében.

Gazdaságunk arcéleire árnyékot vet, hogy a vállalkozások sikerét a teljesítmény mellett az üzleti alkuk során felmutatott erő is jelentősen befolyásolja: nem elég az értékteremtő képesség, a pozíciókat is meg kell tudni védeni.

A vállalkozók személyes hitelükkel, arcukkal pótolják az intézményrendszer hiányosságait. Erős piaci garanciák, állami szerződéskikényszerítés híján a gazdaság főszereplőinek hírnevére, telefonkönyvére épül a bizalom infrastruktúrája a magyar kapitalizmusban.

A nemzetközi összehasonlításban a magyar cégek irányítói rossz főnökök, nem etikusak, és nem figyelnek oda a fogyasztókra. Ez persze nem feltétlenül igaz: vállalkozóinkat és menedzsereinket nagyrészt a magyar kapitalizmus intézményrendszerének hiányosságai teszik bizalmatlanná és kevélyé. Egy vállalkozás irányítójának fő üzleti ereje adott szava, hitele és helyes ítéletképesége. Munkájának sikere sokkal inkább múlik ezeken, mint a technológia ismeretén, a fejlesztési lehetőségek megragadásán, a jó humánpolitikán vagy a fogyasztói elismertségen.

Nem csak a gazdasági szereplők rossz megítélése az egyetlen káros következménye annak, hogy a bizalom infrastruktúrájában a piaci és állami intézmények szerepe kicsi. A személyes ismeretség elsőrendűsége miatt kockázatos és drága az ismeretlenekkel való üzleti együttműködés, azaz nem jön létre sok kölcsönösen előnyös együttműködés. A szerződés személytelen garanciáinak gyengesége miatt a bonyolult, sokszereplős ügyletek megszervezése komoly akadályokba ütközik, ezért sok ilyen lehetőség marad megvalósítatlan. Megfelelő biztosítékok híján a hitelezők, befektetők legfontosabb szempontja nem az, hogy egy üzleti terv milyen hozammal kecsegtet, hanem az, hogy mi garantálja, hogy az ötletgazda nem tűnik el a pénzünkkel. A sze-

mélytelen bizalom alacsony volta miatt egy vállalkozónak vagy menedzsernek megéri kapcsolatai bővítésére és mélyítésére fordítani idejét a vállalkozás hatékonyabbá tétele, új termékek kidolgozása helyett. Hosszan folytathatnánk a sort: egy arcos kapitalizmusban az érdekérvényesítés sem intézményesített, kívülről nehéz bejutni a zárt körökbe, az üzleti folyamatok természetüknél fogva nem átláthatóak... A vállalkozás szabadságát biztosító intézmények megerősödése nélkül a bizalom infrastruktúrája a vadont ismerők gyalogösvényeinek hálózatára épül.

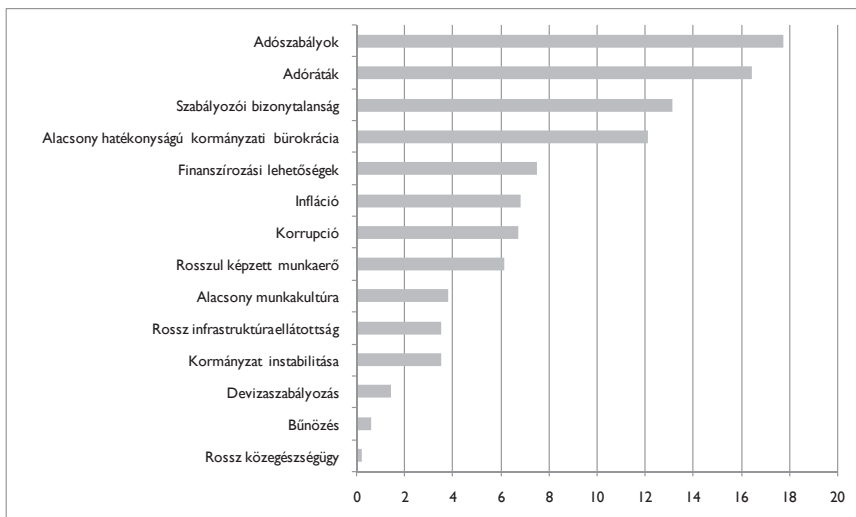
I.5. Harcban a vállalkozókkal

A vállalkozások sikeres működésének legfőbb akadálya az állam

A vállalkozók a sikeres működés legfőbb akadályának a magyar államot tartják, mely velük szemben ellenségesen viselkedik és hozza meg szabályait. Ezt az állapott feltehetően a rendszerváltoztatás előttről továbböröklődő vállalkozói és bürokrata beidegződések egyaránt éltetik. A jelentés készítése során felkeresett vállalkozók az államhoz kapcsolódó üzleti feltételekről voltak a legrosszabb véleménnyel. A kérdőíves felmérés adatai alapján kidolgozott „államműködési index” 100-as skálán 31,3-as értéket mutat, ami egybevág a mélyinterjúk során hallott indulatos kifakadásokkal.

Eredményeink összecsengenek a közelmúlt más hasonló felméréseivel. A Világgazdasági Fórum 2008-as Versenyképességi jelentése szerint az üzleti tevékenységet leginkább akadályozó tényezők mind az állam működéséhez kapcsolódnak. Ezek a következők: a bonyolult adószabályok, a magas adókulcsok, az állandó szabályozói bizonytalanság és az alacsony hatékonyságú állami ügyintézés.

21. ábra: Az üzletmenetet leginkább akadályozó tényezők a Világgazdasági Fórum szerint (az említések %-ában)



Forrás: World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2008-09.

A szabályozási költségek egyre többet visznek el a vállalkozás nyereségéből

A magyar állami szabályozás költsége magas és egyre növekszik. Bár az első részletes szabályozási költségbeclés csak most készül Magyarországon, a vállalkozók, a lakosság és a kormányzat között konszenzus van a tekintetben, hogy ezek a költségek

túl magasak. A Gazdasági Minisztérium 2007 decemberében a nemzeti össztermék 4,5-6,7%-ra becsülte az állami adminisztrációs terheket. A kormányzat próbált az elmúlt évben eredményeket felmutatni a Világbank Doing Business felmérése által vizsgált területeken. 2008-ban elsősorban a cégalapítás tekintetében javított jelentősen a vállalkozások terhein, de a vállalkozások mindennapi működéséhez kapcsolódó adminisztrációs terhek lényegében nem javultak. A vizsgálat szerint (XII. melléklet) Magyarország 41. a felmérésben szereplő 181 országból – azaz ugyanolyan jók vagyunk, mint a fociban. A Világbank felmérése szerint a gazdaság működésének állami garanciáival kapcsolatos legfőbb problémák (a későbbiekben részletesebben vizsgált adórendszer mellett) a következők:

- a kisebbségi tulajdon védelmének hiánya,
- az ingatlan-adásvétel jelentős adminisztrációs költsége,
- a felszámolás során kielégítetlenül maradó tartozások magas szintje.

A Doing Business-felmérés néhány eredménye

*Habár az ingatlan-adásvétel nemzetközi összehasonlításban gyors és egyszerű, költsége tetemes, az ingatlan értékének 11%-át teszi ki (ezzel a 150-152. helyen vagyunk a 181 országot tartalmazó listán).*⁷

*Magyarország a kisebbségi tulajdonosok védelme szempontjából a 113-125. helyek egyikén áll. A vállalati döntéshozatal feletti kontroll (extent of disclosure) alapján hazánk a 153-163., a menedzsment felelősségre vonhatósága (director liability) alapján 95-118. Az összképet picit javítja, hogy a kisebbségi tulajdonosok perbeli esélyei (ease of shareholder suits) alapján 39-72. vagyunk.*⁸

*Egy cég csődje esetén a hitelezők pénzüik 38,4%-át kaphatják vissza Magyarországon. Ez lényegesen alacsonyabb az OECD-átlag 68,8%-nál, ezzel az értékkel az 55.-ek vagyunk a Doing Business listáján.*⁹

Mélyinterjúink és más felmérések is inkább az adminisztrációs terhek növekedését jelezték 2008-ban, semmint a csökkenésüket. Mélyinterjúink alanyai leginkább a hivataloknak a vállalkozókhoz való hozzáállásában éreztek romlást. A Világgazdasági Fórum versenyképességi felmérése ugyancsak számos ponton regisztrált romlást

⁷ A Világbank összehasonlítása azt az esetet vizsgálja, amikor egy egyedüli tulajdonos kft. ad el tehermentes, elővárosi, kétemeletes, 929 négyzetméteres raktárt egy másik cégnek.

⁸ A Világbank hipotetikus esete azt vizsgálja, milyen módon védekezhetnek a kisebbségi tulajdonosok az ellen, hogy egy tőzsdén is jegyzett élelmiszer-ipari Rt. túlárazottan megvásárolja a többségi tulajdonos egy másik cégét.

⁹ A Világbank egy 100%-ban hazai tulajdonú, 201 alkalmazottat foglalkoztató, 51 szállítós hotel csődbe jutásának esetét vizsgálja – a legegyszerűbb esetben: a hitelezők és a vállalkozás közötti jelentős konfliktus nélkül.

2007-ről 2008-ra. A 134 országot összehasonlító vizsgálatban az adminisztratív költségek tekintetében kirívóan rossz hazánk megítélése. Hazánk a szabályok betartásának költségei, áttekinthetősége és a hivatalnokok részrehajlása szempontjából a rangsor leghátsó részén található.

2. táblázat: A Világ gazdasági Fórum szabályozásra vonatkozó kérdései

A Világ gazdasági Fórum versenyképességi felmérésének kérdése	Magyarország helyezése a 134 ország közül	
	2007	2008
A szabályok betartása jelentős teher-e a vállalkozás számára?	110	128
Áttekinthetőek-e az iparágukat érintő szabályozási változtatások?	94	117
Döntéseikben a kormányzati hivatalnokok előnyben részesítik-e a hozzájuk közel álló cégeket?	98	112

Forrás: World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2007-08, 2008-09.

Az adó adminisztrációs költségei magasak, különösen a kis cégek esetében

A Világ gazdasági Fórum felmérésének van egy olyan mutatója, amelynél 2008-ban Magyarország az állami szabályozás adminisztrációjánál is rosszabb értéket ért el: az adózás foglalkoztatásra és beruházásra gyakorolt hatása szempontjából a 133. helyen végeztünk a vizsgált 134 országból; egyedül Braziliát sikerült megelőznünk. Figyelembe véve, hogy az adókulcsok tekintetében a tiszteletre méltó 103. helyen végzett az ország, az utolsó előtt hely nem csupán az adókulcsok mértékére, hanem az adórendszer működéséhez kötődő költségek nagyságára mutat rá. Ahogy a 21. ábra mutatja, a vállalkozások is az adószabályozást tartják a legnagyobb gondnak.

A magyar adórendszer működésének adminisztratív költségei a kisvállalkozásokat sújtják elsősorban, versenyhátrányba hozva őket a nagyobb cégekkel szemben. A könyvelőkkel és cégvezetőkkel lefolytatott mélyinterjúk alapján az adózás adminisztrációja még a nagyobb cégeknél is eléri az éves nettó árbevétel 1%-át, de a kisvállalkozások alsó kategóriájában 10% körüli becsléseket kaptunk. Ennek nagy része nem a könyvelőknek kifizetett összegből, hanem elsősorban az adórendszer teljesítésével (kisebb cégeknél nagyrészt a vezető által) eltöltött idő magas arányából adódik.

A Világbank Doing Business felmérése, az általuk vizsgált középállományi típusban¹⁰ évi 330 órára becsülte az adózással kapcsolatos időigényt – feltéve, hogy a szabályok ismertek, így megismerésükre nem szükséges külön időt fordítani. Ez alapján Magyarországon a felmérésben részt vevő 181 ország 131. legidőigényesebb adórendszerével működik. Valószínű azonban, hogy a felmérés feltételezései a valóságnál lényegesen kedvezőbb képet festettek hazánk adórendszeréről, mivel a magyar adórendszer egyik legfőbb problémája a kiszámíthatatlanság, a szabályok kidolgozatlansága, átgondolatlansága.

¹⁰ 500 milliós forgalmú, 10-50 fő közötti létszámmal dolgozó, két éve működő, 5 hazai tulajdonos által alapított, speciális szabályozás alá nem eső ipari termeléssel és/vagy kereskedelemmel foglalkozó fővárosi kft-eket vizsgált a felmérés.

2006 óta vált gyakorlattá az a korábban csak kivételesen előforduló jelenség, hogy az adórendszer szabályait nem csak évente egyszer, januárban, de év közben és akár többször is módosítják. 2008 egyik legkritikusabb adótörténete a fordított áfa bevezetése volt, ahol többszöri éven belüli módosítást követően sikerült csak véglegesíteni a szabályokat, nem kis bosszúságot és költséget okozva az érintett vállalkozásoknak.

Mélyinterjúink alapján a vállalkozók az adórendszer szabályainak egy jelentős körét életszerűtlennek tartják, betartásuk a normál üzletmenet mellett jelentős többletköltségeket igényel. A könyvelők szerint több szabály ellentmond egymásnak, ezért azok maradéktalan betartása lehetetlen. Interjúalanyaink szerint az utóbbi időkben már az APEH munkatársai sem tudják megfelelő sebességgel követni a változó szabályokat: ma már egy gyakorló könyvelő sokszor az átlagos APEH-dolgozónál jobban eligazodik az adórendszer szabályaiban.

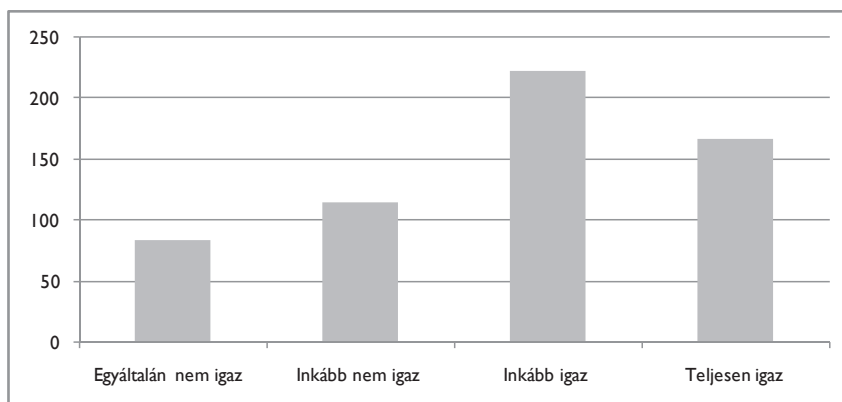
Az adminisztratív költségek azonban csak az egyik, nem is feltétlenül a nagyobbik költségét jelentik a magyar adórendszer működésének.

Az írott adószabályok életszerűtlensége az adózókkal folytatott háború következménye

Az adózás szempontjából a magyar vállalatok nem fekete és fehér cégekre tagozódnak: a vállalkozások a szürke legkülönbözőbb árnyalatait képviselik. A vállalatméret nem az adóelkerülésben való érintettséget, sokkal inkább annak technikáját befolyásolja. A nagyobb cégek egyszerűen „kiszereződik” alvállalkozóikra az adóoptimalizálás feladatait. Az adóelkerülés kiterjedtségét jól mutatja, hogy az MNB elemzőinek eredményei szerint a minimálbéren bejelentett foglalkoztatottak 60%-a feltehetően nem minimálbérért dolgozik.

Az adórendszerhez kapcsolódó szabályok többsége nem a beszédhez, hanem az adóval kapcsolatos adminisztrációhoz kötődik. A munkánk során megkérdezett könyvelők mindegyike a cégek legalább 80%-ánál valószínűsítette az adószabályok valamilyen fokú megsértését, de a többség 90% feletti értéket becsült. Véleményük szerint az adóelkerülés is mindennapos a magyar vállalkozásoknál, legfeljebb annak mértéke lehet kérdéses. A kérdőíves felmérésünkben részt vevő vállalkozások 2/3-a gondolja úgy, hogy az adózás alól kibújni nem bűn, hanem kényszer a vállalkozásoknak.

22. ábra: Az adózás alól kibújni nem bűn, hanem kényszer a vállalkozásoknak



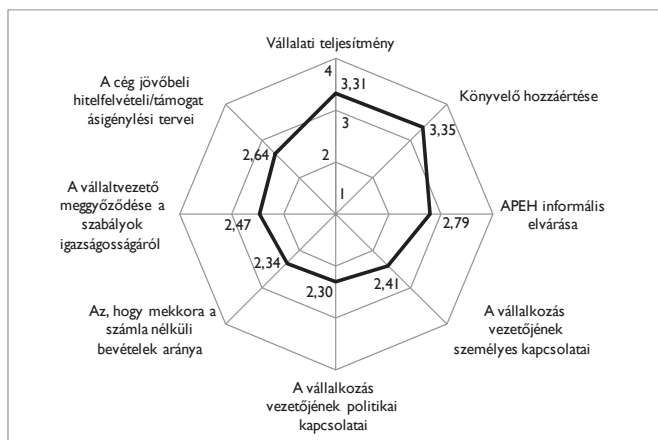
Forrás: saját kérdőíves felmérés.

Joggal merül fel a kérdés, hogy az adózás körüli ilyen mértékű normaszegés hogyan lehetséges. Nyilvánvaló, hogy az állami bevételek tervezésekor, az adórendszer évenkénti igazításakor a bázisszámítás folytán eleve kalkulálnak a fenti adóelkerülési mértékekkel. Ugyanakkor több jel mutat arra, hogy az állam sem tekinti mérvadóknak az adórendszer terén saját maga által megalkotott szabályokat. Az adóhatóság gyakran formális és informális csatornákon határozza meg az elvárt adó szintjét. Ez mutatja legtisztábban, hogy az adószabályok igazi szerepe a nem hivatalos elvárások kikényszerítése. Aki nem fizeti be a könyvelők, állásfoglalások által közvetített nagyságú adót, az számíthat a betarthatatlanul bonyolult szabályok betartásának ellenőrzésére. Így adórendszerünket nem átlátható szabályok igazgatják. Az adó összegét nem nyilvánosan működő politikai testületek vagy egyértelműen meghatározott előírásokat követő hivatalok határozzák meg. Az elvárásokat nem a nyilvánosság és a felelősséget vállaló szereplők közvetítik. Az előírások életszerűtlensége a rendszer szerves részévé vált: ha könnyű lenne betartani a szabályokat, az informális adókivetés nem működhetne.

A rendszer arra ösztönzi az adóhatóságban dolgozókat és a vállalkozásokat, hogy az adórendszer valós logikáját elfedő előírásoknak megfelelően „papírozzák le” a gazdaság működését.

Jól mutatja az írott és a valós adózási szabályok eltérését, hogy a felmérésünkben megkérdezett vállalkozók a könyvelő hozzáértését tartották mindennél fontosabbnak a tekintetben, hogy egy vállalkozás mennyi adót fizet. A vállalat teljesítménye csak a második legfontosabb tényező. Eredményeink szerint az APEH informális elvárásai a harmadik legnagyobb súlyú meghatározói az adó nagyságának.

23. ábra: Mely tényezők határozzák meg, hogy egy cég mennyi adót fizet? (négyfokú skálán*)



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

* 1 = egyáltalán nem számít, 2 = inkább nem számít, 3 = fontos, 4 = meghatározó.

Az adórendszer „informális elvárások mindenkinek – formális szabályok az elvárásokat nem teljesítőknél” logikájának költségei nem merülnek ki a bonyolult adó-adminisztrációban. Mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy egy vállalkozás üzleti dokumentációja külső befektető vagy hitelező számára átlátható legyen. A gazdaság egészét jellemző „trükkök százai”, a vállalkozásokhoz kapcsolódó adatok megbízhatatlansága jelentősen megdrágítja a tulajdonosi és menedzseri szerepek szétválasztását is. A könyvelés valóságosságát előírásként kezelő kockázati tőkealapok kezelőivel folytatott interjúink szerint a tulajdonostól megvett cégeknél a könyvelési rugalmasságok megszüntetése a költségek 20%-os megugrásával szokott járni. Vállalati interjúalanyaink is arról számolnak be, hogy minden szabályt maradéktalanul betartva 15-20 százalékkal magasabb áron tudják vagy tudnák fedezni költségeiket.

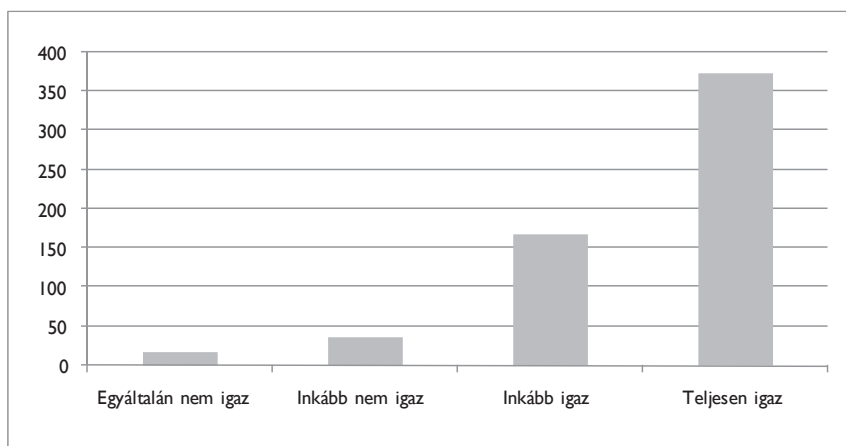
Mindez jelentősen megnehezíti a vállalkozások fejlődését. Komoly fedezet nélkül csak a bizalmi ügyfelek juthatnak banki hitelhez. Emiatt olyan ágazatokban, ahol a kölcsönből végrehajtott fejlesztés nem jelzalogosítható, csak a vállalkozás birtokában lévő fedezet megléte esetén lehet forráshoz jutni. Egy vállalkozásba új tulajdonos a cég vezetésének teljes átvétele nélkül csak két esetben száll be. Egyrészt, ha megéri a működés kitisztításának tetemes költsége. Másrészt, ha valamiért bízhat benne, hogy kívülről át tudja látni a cég állam elől eltitkolt, valós eredményeit. Mindezek alapján a magyar kis- és középvállalkozások fejlődésének egyik legfőbb gátja az adórendszer működése.

Ez az adórendszer nem a miénk

Ma a vállalkozók a magyar adórendszerhez és sok tekintetben az állam egészéhez is úgy viszonyulnak, mintha az egy idegen hatalom által a magyar kapitalizmusra erőltetett szabályrendszer lenne. Az adórendszer elfogadottsága azért ennyire alacsony,

mert a vállalkozók szerint az adórendszer igazságtalan, káros, és a költségvetés még a beszedett adóforintokat is rosszul használja fel. A felmérésünkben megkérdezett vállalkozók 91 százaléka ért egyet azzal, hogy az adórendszer bünteti azokat, akik tisztességesen szeretnének vállalkozni.

24. ábra: Az adórendszer bünteti azokat, akik tisztességesen szeretnének vállalkozni



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

A vállalkozók úgy érzik, hogy az adórendszerhez való alkalmazkodásban számít a vállalat mérete, mivel a nagyobbaknak több legális adócsökkentési lehetőségük van (77%).

Az adórendszer kifehéritése évek óta halogatott gazdaságpolitika célkitűzés. Az elmúlt években a kormányzat leginkább a fenyegetés eszközével próbált hozzájárulni ehhez, a könyvelői vélemények szerint azonban a verbális elrettentés határfoka annak állandósításával jelentősen csökkent. A szigor fokozása a rendszer logikájából következően zsákutca. A látszólag életszerűtlen szabályok igazi funkciója az elvárt adóbevételek befizetésének kikényszerítésére, a felkészült könyvelőket, offshore konstrukciókat felvonultató vállalkozásokkal szembeni állami alkupozíció fenntartása. Az adózók és adószedők közötti háború békés lezárása jelenthet csak kiutat a magyar állam egyik legnagyobb kudarcát jelentő jelenlegi adórendszerből.

A szakértői vélemények nem egységesek abban a kérdésben, hogy az adórendszer átalakításával, radikális egyszerűsítésével javítható-e az adózási fegyelem. A vállalkozói és könyvelői interjúk alanyainak jelentős része azon meggyőződésének adott hangot, hogy a kialakult adózási gyakorlat már annyira „vérükké” vált a gazdaság szereplőinek, hogy attól eltéríteni őket csak nagyon hosszú távon és komoly költségekkel lehetséges. Megítélésünk szerint azonban a folyamatok átláthatóvá tétele akkor is jelentős nyereséget hozna a magyar gazdaság számára, ha ettől az állami adóbevételek ugrásszerű növekedése rövid távon esetleg nem következne be. Ehhez olyan adórendszer kialakítására van szükség, amelyben az írott szabályok betarthatóak, és az adózónak nem érdeke bevallásaiban eltérni a gazdasági folyamatok valóságos bemutatásától.

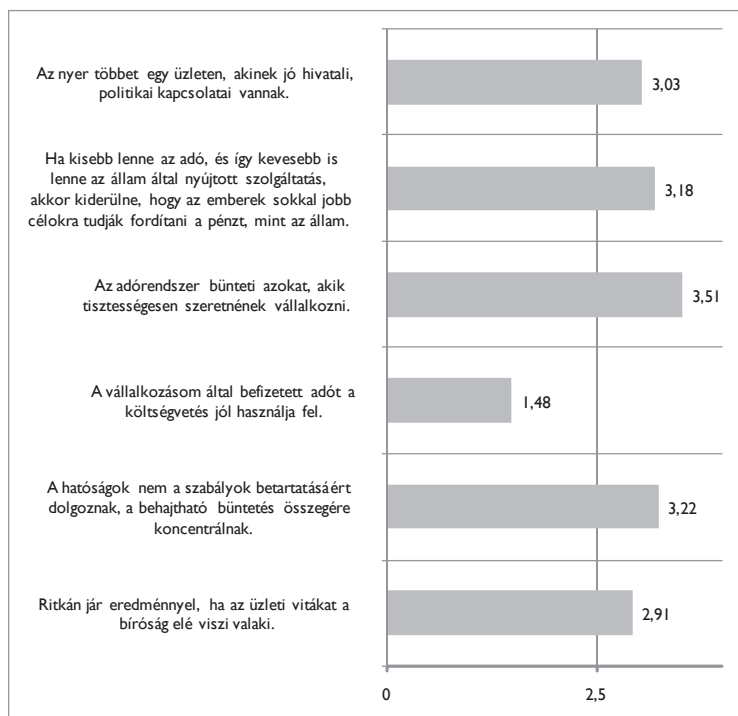
Ezért tartjuk az adórendszer előremutató elemének az egyszerűsített vállalkozói adót (eva). Ez az adó tulajdonképpen nem csinál mást, mint legalizálja azt a tényleges adókulcsot, amelyet különben a cégek jelentős része csak komoly trükkökkel tudott elérni.

Az adórendszer kudarca csak a jéghegy csúcsa

Az állammal való elégedetlenség lényegesen túlmutat a fent bemutatott adórendszer kérdésein. Kérdőíves vizsgálatunk szerint a vállalkozások véleménye ugyancsak lesújtó a szabályozó hatóságokról, az állami források felhasználásáról, a közszereplők részrehajlásáról és a bíróságok működéséről. Az egyetlen olyan terület, ahol az államot nem látják működésképtelennek, az az illegális munkavállalás elleni fellépés. Ez arra utal, hogy az állam elrettentő erejét még félik valamennyire a vállalkozók. Csak hasznát nem látják.

Az állam működésének előbb említett aspektusait az „államműködési indexben” foglaljuk össze. Ez az index a következő táblázatban bemutatott eredményeket össze-síti statisztikai eljárások segítségével. A mutató 100-as skálán mért 31,3-as, megdöb-bentően alacsony értéke azt mutatja, hogy Magyarországon az állam működése erő-sen hátráltatja a gazdaság működését.

25. ábra: A vállalkozók véleménye az állam működéséről (négyfokú skála*)



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

1 = egyáltalán nem ért egyet; 4 = teljesen egyetért.

Háborúban az állammal

A vállalkozók nagyjából annyira érzik sajátjukénak az állam teremtette szabályozói környezetet, mint amennyire egy megszállt ország állampolgárai azonosulnak a megszálló hatalommal és annak képviselőivel. A vállalkozók 91%-a ért egyet azzal, hogy az adórendszer bünteti azokat, akik tisztességesen szeretnének vállalkozni, 93%-uk szerint a vállalkozás által befizetett adót a költségvetés rosszul használja fel.

Az állami szabályozás költsége magas és egyre növekszik. Az állami adminisztrációs terheket a nemzeti össztermék 4,5-6,7%-ára becsülik. A Világgazdasági Fórum versenyképességi felmérése szerint hazánk a szabályok betartásának költségei, áttekinthetősége és a hivatalnokok részrehajlása szempontjából a nemzetközi rangsor leghátsó részén található. Az adózás foglalkoztatásra és beruházásra gyakorolt hatása alapján az utolsó előtti helyezést értük el ezen a listán. A magyar adórendszer működésének adminisztratív költségei a kisvállalkozásokat sújtják elsősorban: ez kisvállalkozásoknál a nettó árbevétel 10%-a körül mozog.

A magyar adórendszer egyik legfőbb problémája a kiszámíthatatlanság, a szabályok kidolgozatlansága, átgondolatlansága. 2006 óta vált gyakorlattá, hogy az adórendszer szabályait év közben, akár többször is módosítják. A vállalkozók az adórendszer szabályainak egy jelentős körét életszerűtlennek tartják, a könyvelők szerint több szabály ellentmond egymásnak, ezért azok maradéktalan betartása lehetetlen. A megkérdezett könyvelők szerint az adószabályok valamilyen fokú megsértése a cégek 90%-ánál előfordul. A vállalkozások 2/3-a gondolja úgy, hogy az adózás alól kibújni nem bűn, hanem kényszer a vállalkozásoknak.

Az állam sem tekinti mérvadónak az adórendszer terén saját maga által megalkotott szabályokat. Az adóhatóság gyakran formális és informális csatornákon határozza meg az elvárt adó szintjét, az adószabályok igazi szerepe a nem hivatalos elvárások kikényszerítése. Az előírások életszerűtlensége a rendszer szerves részévé vált: ha a szabályokat könnyű lenne be tartani, az informális adókiivetés nem működhetne.

A befizetett adó nagyságát leginkább a könyvelő ügyessége, csak másodsorban a cég teljesítménye, harmadsorban az APEH informális elvárásai határozzák meg. Mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy külső befektető vagy hitelező számára átlátható legyen egy vállalkozás üzleti dokumentációja, így a magyar kis- és középvállalkozások fejlődésének egyik legfőbb gátja az adórendszer működése.

Az elmúlt években a kormányzat leginkább a fenyegetés eszközével próbált hozzájárulni az adórendszer kifehéritéséhez, pedig a rendszer logikájából következően a szigor fokozása zsákutca. Az adózók és adószedők közötti háború békés lezárása jelenthet csak kiutat a magyar állam egyik legnagyobb kudarcát jelentő jelenlegi adórendszerből.

Az állammal való elégedetlenség lényegesen túlmutat az adórendszer problémáin. A vállalkozások véleménye ugyancsak lesújtó a szabályozó hatóságokról, az állami források felhasználásáról, a közszereplők részrehajlásáról és a bíróságok működéséről.

ról. A közintézmények tevékenységét megítélő államműködési index 100-as skálán mért 31,3-as meglehetősen alacsony értéke azt mutatja, hogy Magyarországon az állam működése erősen hátráltatja a gazdaság működését.

Második rész

A magyarországi kapitalizmus játékszabályainak változása 2008-ban

II.1. Rózsa Sándor állama

A kapitalizmus alapja az együttműködés szabadsága

Ha két ember, két vállalkozás kölcsönösen előnyös együttműködési lehetőséget talál, és ezzel nem sérti más jogos érdekeit, akkor a politikai közösségnek ezt támogatnia kell. A kapitalizmus lényege a csere, az üzletelés, az együttműködés szabadsága: amíg ez az együttműködésben részt vevőkön kívüli harmadik felet nem érint károsan, addig bárki üzletelhet bárkivel mindenféle külső kényszer vagy korlátozás nélkül. A kapitalizmus semmiképpen nem az egyén korlátozatlanságát, hanem az *együttműködés szabadságát* jelenti. Az együttműködés szabadságát, amelynek alapja a felek számára kölcsönösen előnyös elköteleződés.

A kapitalizmus, a kereskedő társadalom akkor erős, ha intézményeivel nemcsak hogy nem gátolja, de kifejezetten elő is segíti a kölcsönösen előnyös cseréket. Az értékteremtés alapja az együttműködés, ami akkor valósul meg, ha bízhatunk abban, hogy partnerünk betartja ígéreteit. Ezt ássa alá, ha valaki más (például a kormányzat, az állam) beavatkozik a szerződéseinkbe, és lehetőséget ad valamelyik félnek, hogy ne teljesítse azt.

A szerződések tartalmának módosítása nem állami feladat

Az államnak nem feladata, hogy egyik vagy másik fél érdekében felülírja, megakadályozza a kölcsönösen előnyös együttműködéseket. Az igazságos rend védelme nevében az állam alapvető feladata a törvények és a szerződések betartatása. A jó állam olyan, mint egy jó játékvezető a sportban: bünteti azt, aki megsérteti a szabályokat, nem játszik tisztán. Olyan, mint Mátyás király, aki szerint „az a konstelláció igazságos, amelyik az erkölcs és a jog szerint rendben levő procedúrák során állt elő”.¹¹

¹¹ Tóth István György: Mátyás Király és Rózsa Sándor. [URL:] <http://www.kozjoeskapitalizmus.hu/node/61>.

Ezzel szemben Rózsa Sándort sokan azért tartják igazságosnak, mert a szegényt, a gyengét védte a gazdaggal, az erőssel szemben. Utóbbi igazságosság akkor is a szegény mellett áll, ha emiatt normákat, szabályokat kell áthágni. Megengedhetőnek tartja, hogy a gyengébb ne tartsa meg az ígérését. A szabályokkal vagy éppen az általa elfogadott szerződésekből származó kötelezettségekkel szemben is védi, ha az számára túl hátrányos, az erős számára pedig túlzottan sok hasznot hoz. A modern Rózsa Sándorok nem karabéllyal küzdenek igazukért, hanem olyan állami döntésekért küzdenek, amelyek a megkötött szerződéseket, normákat írják felül a számukra kedves esetek javára.

Nem feladata az államnak, hogy megvédje „az embereket” saját döntéseiktől. Mindenkinek viselnie kell döntései következményeit. A „fogyasztókat védő, a nagyvállalatokat megfélelmeztető kormányzat” (vagyis a Rózsa Sándor-i mentalitással eljáró kormányzat) gyakran úgy próbálja megvédeni a gyengéket, a szegényeket, a fogyasztókat, hogy megakadályozza, hogy szerinte rossz döntéseket hozzanak. Hatóságilag tiltja meg olyan termékek forgalmazását vagy reklámját, amelyeket a fogyasztók ugyan maguktól egyébként megvásárolnának, de az állam szerint ártalmasak. Ez a paternalista felfogás ellentétes a fogyasztói felelősség elvével.

A paternalizmus azonban hosszabb távon többet árt, mint amennyit rövid távon használ. Az ilyen politikák ugyanis nem teszik tudatosabbá a fogyasztókat. Azt hirdetik, hogy megvédik őket, ezért a vásárlóknak nem is szükséges figyelmet fordítaniuk arra, hogy elkerüljék a rossz döntéseket. Ezzel a fogyasztói közösség tanulási folyamatát akadályozzák. Ráadásul azzal, hogy az állami szabályozás próbálja minden lehetséges problémától megvédeni a fogyasztókat, megakadályozza a garanciális mechanizmusok spontán kialakulását. Egyrészt a termelők termékük minőségének garantálása helyett az állami ellenőrzések elleni felkészülésre koncentrálnak. Másrészt ez a politika ellehetetleníti a fogyasztók önszerveződését is, mert az állami fellépés értelmetlenné teszi azt. A magyar fogyasztói tudatosság pedig szintén nem túl erős. A már sokszor idézett Versenyképességi Jelentés szerint 2008-ban e tekintetben a 95. helyen állt az ország. (Az európai országok közül csak Bosznia, Moldova, Albánia, Macedónia és Szerbia állt mögöttünk.)

Nem feladata az államnak, hogy megvédje az embereket ígéreteik következményeitől. Ha így tesz, azzal az együttműködés szabadságát sérti. Az sem az állam feladata, hogy saját tévedéseinktől óvjon meg. Ha így tesz, akkor a felelősségünket vonja kétségbe, önmagunkért való kiállásunkat gyengíti. Ezzel szemben igenis feladata, hogy megvédjen attól, hogy szerződéseket kényszerítsenek ránk. Az államnak igenis feladata, hogy megakadályozza, hogy a hazugsággal vagy kényszerrel bírjanak rá valakit szerződéskötésre.

A kormányzatnak Mátyás királyként, a szabályok betartatásáért kell tevékenykednie, nem azért, hogy az általa szeretett csoportokat mentesítse az általuk is elfogadott kötelezettségek alól. (Még akkor sem, ha ezek a csoportok valóban a gyengébbek...)

2008-ban az elosztás igazsága többször legyőzte a szabályok igazságát

A magyar állam – sokszor sajnálatos nemzetközi tendenciákhoz alkalmazkodva – 2008-ban többször is elfogadhatatlan módon avatkozott be olyan szerződéses viszonyokba, amelyeket mindkét fél elfogadott (volna). Ennek fő területe a fogyasztóvédelem, illetve a nagy kereskedelmi láncokkal szembeni fellépés volt.

Magyarországot is elérte a nagyvállalatok (big business) elleni fellépés járványa. Úgy tűnik, az állam könnyű kézzel ad felmentést kötelezettségeink alól, ha a partner egy nagyvállalat, áruházlánc vagy pénzügyintézet. Több tavalyi eset is azt mutatja, hogy törvénymódosítás vagy hatósági fellépés útján az állam maga keres egerutat az ilyen szerződésekből.

Ráadásul az ilyen beavatkozások akár rosszabb helyzetbe is hozhatják a „megvédett csoportot”, mint amilyenben segítség nélkül lenne. 2008-ban ezt példázta az áruházláncok beszállítói szerződéseinek ún. visszarúzási kikötései elleni – nem mindig konzisztens – fellépés. A visszarúzás azt jelenti, hogy az áruház bármikor, indoklás nélkül visszaküldheti az árukat a beszállítóinak. Ha nem küldhetné vissza azokat, akkor az áruházlánc akkor is kénytelen lenne tárolni az árut, ha egy másik, jobb termék miatt senki sem akarná már megvásárolni. A visszarúzás lehetősége azt jelenti, hogy a termék keresletének visszaeséséből eredő kockázatot a gyártó viseli. A visszarúzás tiltása esetén az áruházlánc beépítené ezt a kockázatot az áraiba: csak alacsonyabb felvásárlási árat lenne hajlandó kínálni a termékekért. Ezzel veszteség éri azokat a termelőket, akik árujuk minőségében bízva a magasabb árért cserébe hajlandóak lennének vállalni a szabad visszarúzást.

Általában nem előnyösök azok a szabályok, amelyek a fogyasztó és az eladó vagy szolgáltató közötti viszonyban bürokratikus előírásokkal helyettesítik a felelős viselkedést. Az állami védelem illúziója gondatlanná teszi a fogyasztót, a vállalkozások a hatósági eljárásoktól félve eltekintenek bizonyos fogyasztói igények kielégítésétől. A vevő részéről átgondolatlanul megkötött szerződések születnek, bizonyos kölcsönösen előnyös cserék el is maradnak ebben az esetben.

Nem állítjuk, hogy a fogyasztók, a kisebb cégek védelme nem lehet egy jó játékvezető feladata. Például, ha a nagyobb cég hazugsággal vagy kényszerrel veszi rá a céget a szerződés aláírására, akkor a jó játékvezetőnek közbe kell lépnie. Ebből a szempontból előremutatóak a 2008-ban elfogadott fogyasztóvédelmi törvény azon részei, amelyek segítik a kölcsönösen előnyös együttműködések létrejöttét, erősítik a hazug magatartás tiltását.

De csak azért, mert az egyik szerződő fél kisebb, gyengébb, még nem szabad korlátozni az együttműködés szabadságát. A magyar fogyasztóvédelem 2008-as döntései időnként feleslegesen szigorúak voltak. Több esetben büntettek például cégeket olyan információ elhallgatása miatt, melyeket a fogyasztó, ha akarja, könnyedén megszerzhetett volna.

A szerződéses viszonyok felülírásának tipikus és szerencsétlen esete lenne a tervezett „uzsoratörvénykezés”

2008-ban a nagyvállalat-ellenesség egyik fő célpontja a bankrendszer volt. Már a válság előtt is több olyan kezdeményezés történt, amely a hitelszerződéseket kötő felek szabadságát próbálta korlátozni, de a válság nyomán az ilyen meggondolatlan kezdeményezések még inkább elszaporodtak.

Az év egyik slágertémája volt a túl magas kamatokat kérő pénzintézetek elleni fellépés követelése. Az év nyarán az ombudsman állt a nagy nyilvánosság elé először a személyi csőd, majd nem sokkal később a kamatmaximum bevezetésének ötletével, amelyek az év későbbi részében időről időre újra felmerültek. Személyi csődön olyan megoldást kell érteni, amely meghatározott feltételek esetén mentesítené az adóst a hitel felvételekor a szerződésben vállalt kötelezettségei alól.

Mindenekelőtt hadd hívjuk fel a figyelmet egy gyakori félreértésre: az „uzsora” két különböző értelmezése keveredik a magyar politikai vitákban. Az egyik a magas kamatra adott, legális hitel, illetve az a folyamat, hogy a bankok a hitelszerződések alapján eljárnak a legális hiteleiket nem fizetőkkel szemben. A másik a fekete hitel, az ún. „kamatospénz”, amikor illegális úton, sokszor az adóst a feltételekről nem tájékoztatva nyújtanak hitelt: a vevő néha azt sem tudja, hogy éppen hitelre vásárol. Ez utóbbi esetben gyakori, hogy a hitelező fő célja nem is a kamatbevétel, hanem az a vagyon vagy éppen munka, amit a vissza nem fizetett tartozásra hivatkozva megkövetelhet az adóstól.

A javasolt „uzsoratörvénykezés”, azaz a kamatmaximálás és a személyi csőd bevezetése elsősorban azért veszélyes, mert ezzel a legális hitelnyújtást, pontosabban a hitelek megtérülését nehezítik meg. Márpedig ha emiatt – mint várható – visszaesik a legális hitelezés, akkor azzal csak az illegális hitelek iránti keresletet növelik.

A kormány időnként alaptalanul tüntette fel magát a fogyasztók védelmezőjének szerepében

Időnként helyes, ha egy erre képes szervezet (például a kormányzat) fellép a fogyasztók, ügyfelek érdekében. Az ilyen fellépés akkor helyeselhető például, amikor olyan banki szerződéseket kell módosítani, amelyeket ún. általános szerződési feltételekkel kötöttek meg. Amennyiben valamilyen előre nem látható esemény jelentősen befolyásolja egy szerződés teljesítését, akkor a szerződést módosítani kell. Csakhogy amikor a szerződést tömegesen kötik meg, lehetetlen elvárás, hogy minden szerződő féllel külön-külön megállapodjanak a módosításról. Ha nem akarjuk, hogy a feltételeket kidolgozó bank egyoldalúan változtassa meg a feltételeket, akkor helyes, ha a kormányzat fellép a másik oldal, a sok-sok szerződéses partner érdekében. De csak akkor, ha valóban az ő érdekükben jár el.

November elején a kormány olyan megállapodást kötött az „ügyfelek érdekében”, amely gyakorlatilag semmivel nem hozta jobb helyzetbe az adósokat és betéteseket, mint amilyenben korábban voltak. „Kiharcolta” például, hogy a bankok „egyéni elbí-

rálás alapján” kedvezményeket adjanak adósaiknak – azt, amit egyébként is megtehettek volna. Egy ilyen látszatsegítség azt a hamis illúziót kelti az emberekben, hogy az állam megvédi őket, átvállalja a felelősséget a hitelszerződés kockázataival kapcsolatban.

A kötelező betétbiztosítás kiterjesztése a kockázat káros állami újraelosztása

A bankokkal kötött megállapodás csak látszatcselekvés volt. Történtek azonban olyan „fogyasztóvédelmi lépések” is, amelyek kifejezetten sokat ártottak a kapitalizmus hosszú távú esélyeinek. Ilyen például a betétgarancia megemlése. Ez nem hazai kezdeményezés volt, sőt gyakorlatilag megkerülhetetlen követelményként fogalmazták meg az országgal szemben, de ezzel együtt is ki kell mondani, hogy rengeteget árt hosszabb távon. Romboló hatása kettős. Egyrészt csökkenti az ügyfelek felelősségét. Mivel rossz döntések esetén sem kell semmiféle kockázatot viselniük (magyarán: ha köztudottan kockázatos tevékenységet folytató, de nagy hozamot ígérő bankokba teszik a pénzüket, akkor is biztonságban tudhatják azt), vélhetően kevésbé megfontolt döntéseket fognak hozni. Különösen fontos, hogy a korábbi szabályozás szerint a bank csődje esetén megtakarítása 10 százalékát elvesztette volna a betétes. Ezt a 10%-os önrészt eltörölték, rossz döntés esetén még ekkora költségük sem lesz a betéttulajdosóknak. Másrészt a betétbiztosítás emelése – szemben a kormányzati nyilatkozatokkal – nem állami garanciavállalás volt, hanem a bankok számára kötelező betétbiztosítás megemlése. Ennek költségeit nem a költségvetés állja, hanem a bankok, ami természetesen beépülhet a banki díjakba, kamatokba. Ismételten arról van tehát szó, hogy a politikai beavatkozás ellehetetlenít egyébként kölcsönösen előnyös megállapodásokat: a továbbiakban nem kereshet senki olyan bankbetétet, amely kisebb garanciát ígér ugyan, de magasabb kamatot (vagy kisebb díjakat) kínál cserébe.

Miközben a betétgarancia megemlése (és az önrész eltüntetése) kötelező feladat volt, arra semmi nem kényszerítette a magyar politikát, hogy megalapozatlan további garanciákról beszéljen. A pénzügyminiszter többször megismételte: a magyar állam korlátlan garanciát vállal a betétekért. A bejelentés egyrészt azért káros, mert az előbb bemutatott logika szerint csökkenti a betétesek felelősségét, és ezzel vélhetően rosszabb döntésekbe kergeti őket. Másrészt viszont az ilyen bejelentések elfogadhatatlannak, amennyiben nincs mögöttük törvényi garancia. Jelen pillanatban ugyanis nincs: ez a garancia nem több, mint politikai nyilatkozat, miközben a garanciavállalás költségvetési kérdés, és a magyar költségvetés ilyen garanciát nem tartalmaz.

Az állami szabályozás gyakran többet árt, mint amennyit használ

Az állam széles körű szabályozói fellépése alaptalan bizalmat épít ki a fogyasztókban (kiszállalkozásokban) a tökéletlen szabályozók iránt. Gyengül a fogyasztók normális védekezési, óvatossági szintje. Erre volt példa 2008-ban a MÁV Biztosító körüli botrány is.

A fogyasztóvédelem legyengíti a fogyasztók immunrendszerét: ha azt ígérik, hogy megvédenek bennünket, felesleges óvatosnak lenni. Ha az állam ígéretéhez híven figyel, és nem enged rossz termékeket a piacra, akkor olyan ajánlatra is igent merünk mondani, amilyenre állami fogyasztóvédelem nélkül nem mernénk. A probléma akkor kezdődik, amikor kiderül, hogy az állami szabályozó – hirdessen bármit magáról – mégsem tökéletes. (Az állami szabályozó soha nem tökéletes!) Az elmúlt év több olyan példával is szolgált, amikor ez a túlzott bizalom visszaütött. A legfontosabb talán a MÁV Biztosító esete volt, de ide sorolható az ingatlanalapok problémája is. Az ügyfelek jó része az elvileg létező állami ellenőrzés miatt a PSZÁF által kiadott engedélyek tudatában nem érzékelték a kockázatot, így viszonylag későn realizálták a bajt.

2008-ban megtanulták a fogyasztók, hogy nem bízhatnak a tökéletlen állami szabályozókban, a felügyeletekben, hirdessenek akármit is magukról? Nagyobb figyelemmel választják majd ki a továbbiakban legalább a biztosítójukat vagy a befektetési formát? Ha így lesz, akkor legalább volt valami pozitív következménye is az ügynek.

Az állam fő feladata a kölcsönösen előnyös szerződések kikényszerítése

Ahogy korábban láthattuk, a vállalkozók gyengének tartják a szerződések kikényszerítésének hivatalos eszközrendszerét. Kérdőíves felmérésünk szerint a vállalkozók 71%-a vélekedik úgy, hogy szerződészegés esetén nem érdemes bírósághoz fordulni. A perek harmada másfél év után sem jut el a másodfokú jogerős ítéletig. Mélyinterjúink során kevés olyan történetet hallottunk, melyben az állami intézmények segítségével sikerült érvényt szerezni panaszuknak. Arról azonban sokan számoltak be, hogy a bírósági eljárás, végelszámolás során nem sikerült megtéríttetni a másik tisztességtelen magatartása miatti veszteségüket, miközben a károkozó cég (vagy annak vezetője) gond nélkül tevékenykedik tovább. A nagy élelmiszerláncokra, építőipari fővállalkozókra sem a szerződéses feltételek miatt panaszkodtak interjúalanyaink, hanem azért, mert nem tartják be a megállapodásokat. Ahogy korábban írtuk, a magyarországi kapitalizmus nem azért épül a személyes kapcsolatokra, mert a baráti, rokoni kapcsolatokat tartják fontosnak a vállalkozók, hanem azért, mert a szerződést kikényszerítő intézmények híján csak a tapasztalatra épülő bizalom a garancia.

Áttekintve a vállalkozás szabadsága szempontjából fontos legfelsőbb bírósági döntéseket, az a kép rajzolódik ki, hogy a magyar polgárjogi döntések sokszíniűek, sőt sokszor kiszámíthatatlanok.

A döntések között a kapitalizmus alapértékei szempontjából több nagyon pozitívát, a szerződési szabadságot védelmezőt találunk. A Legfelsőbb Bíróság ismételten elkötelezte magát amellett például, hogy szerződések esetén az azt aláíró fél utólag nem hivatkozhat arra, hogy a Polgári Törvénykönyv rendelkezése számára kedvezőbb, mint a szerződésben. Szintén a megállapodás szabadsága szempontjából öröndetes döntések születtek a magánszemélyek közötti kölcsönügyletek kapcsán: a közösen elfogadott kamat utólagos módosítását a bíróság a legritkább esetben hajlandó az adós „szorul helyzete” miatt elfogadni. Ugyanakkor több olyan esettel is találkoztunk,

amelyeket roppant károsnak tarthatunk alapértékeink szempontjából. Ide tartoznak azok az esetek, amelyekben a szerződést valamilyen formai hiba miatt a bíróság nem hajlandó kikényszeríteni, hiába egyértelmű a felek előzetes akarata. Szintén roppant káros a kapitalizmus szempontjából, hogy – mint az a 2008-as döntésekből is kiténik – a magyar jog hajlik arra, hogy károkozás esetén „a károkozó fizet” alapelvből induljon ki: csak másodlagosan veszi figyelembe, hogy a károsult milyen módon előzhette volna meg a kárt.

2008 nem volt Mátyás éve

Úgy tűnik, a magyar állam sokkal inkább Rózsa Sándorként viselkedik, semmint Mátyás királyként. A fogyasztóvédelem, a magas kamatokkal szembeni fellépés, a betétvédelem kiterjesztése, a nagy kiskereskedelmi láncok elleni állami hadüzenet révén az elesett fogyasztó megmentésére siető romantikus hősként lép elő az államapparátus.

Ez a tendencia káros, mert sok kölcsönösen előnyös megállapodást lehetetlenít el. A legális kamat maximalizálása a feketepiac felé tereli a hirtelen megszorulókat. A betétbiztosítás kiterjesztése a kisebb csődkockázatú bankok versenyelőnyét ássa alá a betétpiacon. A visszarúzás tilalma a termékei versenyképességében bízó, így az értékesítés kudarcának kockázatát vállaló beszállítók bevételeit csökkenti.

Ez a tendencia káros, mert aláássa a fogyasztói felelősséget és önszerveződést. Az állam fellépése olykor csak látszatintézkedés, sokszor betarthatatlan garanciákat ígér. Az utóbbi jóval fájdalmasabb következményekkel járhat, mert sokakat ér komoly veszteség, amikor kiderül, hogy az állami védelem, jóváhagyás csak illúzió volt. Ennek példája volt 2008-ban a MÁV Biztosító ügye. Azonban nem kevésbé káros a fogyasztók, kisvállalkozók állami védelmének látszata sem, mert ez az önvédelmi mechanizmusok kiépülését: a fogyasztóvédelmi szervezetek megerősödését, a minőséggel kitűnő vállalkozások előretörését nehezíti meg.

Ez a tendencia káros, mert elvonja a figyelmet az állam fő feladatairól: arról, hogy megakadályozza a kényszer, hazugság alkalmazását a szerződések megkötésekor; arról, hogy hatásosan lépjen fel a kölcsönösen előnyös szerződések betartásáért. A vállalkozók megállapodásaik kikényszerítésekor nem is számítanak az államra és intézményeire.

II.2.A középosztály lázadása

A tulajdon védelméért és a munka megbecsüléséért fellépő tiltakozó akciók voltak a magyarországi kapitalizmus alapintézményeit érintő legfontosabb események 2008-ban. A középosztály lázadása bontakozik ki a vagyonzbiztonság egyre erősebb hiányosságait el nem ismerő állami gyakorlat és a közösség értékrendjétől egyre inkább elszakadó segélyezési rendszer elleni kezdeményezésekből.

Az a tiéd, amit megvédesz

A bűnügyi statisztikák szerint a helyzet javult: 2008 első nyolc hónapjában 162172 vagyon elleni bűncselekmény vált ismertté: ez 8%-os csökkenés az előző év hasonló időszakához képest. Mindeközben az emberek egyre kevésbé gondolják azt, hogy az állam megvédi vagyonukat. Az Eurobarometer szerint 2008-ban csak az emberek 45 százaléka bízott a rendőrségben (4 százalékkal kevesebben, mint egy évvel korábban). A Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara aktív tagjainak száma meghaladja a 100 ezret, így a privát védelem több embernek ad munkát, mint az energia-ellátás és a bányászat együttvéve (89 ezer ember) vagy a vegyipar (88 ezer), és több mint kétszer annyinak, mint a magyar rendőrség. Ezek az adatok jól mutatják, hogy 2008-ra a magyar valóság szerves részévé vált, hogy a tulajdon védelmét az állam csak részben garantálja. A jogalkotás azonban nem hajlandó elfogadni a felelősség átadását: a vagyonvédelem erősítésének egyik lehetséges eszköze a büntetőjog szigorítása, a büntetési tételek emelése lenne. E tekintetben azonban 2008-ban sem történt jelentős változás.

Azonban fellángolt a vita a magántulajdon védelme érdekében felhasználható eszközökről. Július 1-jén került napvilágra a hír: egy ember meghalt, kettő megsérült, amikor egy olyan ház udvarába akartak bemenni uborkát lopni, ahol a korábbi sorozatos lopások miatt a tulajdonos áramot vezetett a veteményes köré vont drótbá. A faluban ugyan mindenkinek igyekezett elmondani, hogy árammal védi a kertjét, és ezt azok is tudták, akik bementek a kertbe, a tolvajok mégis próbálkoztak.

A bíróságot kötik a hatályos jogszabályok, mi azonban a vállalkozás szabadsága szellemében megfogalmazott értékeink alapján foglalhatunk állást. Úgy véljük, hogy Magyarországon az önvédelem jogának szélesítésére és nem a tulajdon védelmében használható eszközök további korlátozására van szükség. Hiszünk az egyéni felelősségvállalásban, ezért azt tartjuk kívánatosnak, hogy a jogrendszer csak a legszükségesebb esetben szankcionálja az önmagát és tulajdonát védő tulajdonos tettét.

A politikai vita mellett ugyan eltörpül a jelentősége, de a bíróságok is több a jogos önvédelem határait értelmező döntést hoztak. Egyik ítéletében a Legfelsőbb Bíróság elismerte a szerződés felmondásának jogosságát, amikor erre az után került sor, hogy nyilvánvalóvá vált, a partner nem fogja betartani a megállapodást. Ugyanakkor a magyar jognak megfelelően a bíróság minden áttekintett ügyben tartja magát ahhoz, hogy a tulajdonvédelem önhatalommal csak kivételes esetekben biztosítható.

Egy esetben például kártérítést ítéltek meg egy bérleti joggal nem rendelkező, a rezsit nem fizető lakónak azért, mert a tulajdonos felfeszítette és lecseréltette a zárat, majd kipakoltatta a lakásból az ott lakó család ingóságait. A Legfelsőbb Bíróság kimondta: a kilakoltatás szempontjából semmilyen jelentősége nincs a lakók jogállásának: a tulajdonosnak még büntetőjogi felelősséget is viselnie kell.

A közelmúlt eseményei és öntevékeny mozgalmi arra utalnak, egyre komolyabb feszültségeket szül az az állami magatartás, amely őrzi a vagyontvédelem monopóliumát, az ezzel járó kötelezettségeket azonban nem teljesíti. Az állam egyik alapfunkcióját kérdőjelezi meg egyre markánsabban a javaikat féltő emberek.

Segély helyett munkát

Az év folyamán éles vita tárgya lett a monoki segélyezési rendszer átalakítása, amelyhez hasonlólt később több más település is elfogadott. A vita felszínre hozta, hogy a magyar társadalom egy része elégedetlen a magyar segélyezési rendszer működésével. A közvélekedés két elemet hiányol a segélyezési gyakorlatból – a vállalkozás szabadságához kötődő értékrendünk alapján jogosan: a segélyt ne kaphassák olyanok, (1) akik nem is akarnak dolgozni, illetve (2) akik nem járatják iskolába gyerekeiket. Az év végére a vita nyomán a kormányzat is átalakította a segélyezési rendszer alapelemeit – igaz, nem mindenben követte ezeket az elveket.

A társadalom vitában részt vevő része a munka értékének elismerését követelte: elfogadhatatlannak tartotta, hogy olyanokat segélyezzenek, akik tudnának, de nem akarnak dolgozni. Ha a segélyezett magasabb vagy legalábbis majdnem akkora jövedelmet érhet el munka nélkül, mint munkával, akkor kialakul az ún. munkanélküliségi csapda: a segélyezett anyagilag is rosszabbul jár, ha elmegy dolgozni. Ezt a helyzetet a munkaethosz erősítése érdekében mindenképpen meg kell akadályozni. Nem egyértelmű, hogy a bevezetett közösségi foglalkoztatási programokban való kötelező részvétel a legjobb formája-e a munkára ösztönzésnek. A konkrét forma szakpolitikai vita tárgya lehet, de magának az elvnek a hangsúlyozása mindenképpen a 2008-as esztendő egyik legfontosabb és legpozitívabb történése. Ez az elv – elméletben – eddig is része volt a magyar segélyezési rendszernek: aki nem működött együtt a munkaügyi központtal, nem keresett munkát, az elesett a segélytől. Ez azonban, úgy tűnik, nem jelentett elegendő ösztönzőt; talán azért, mert a munkaügyi központok nem veték túl komolyan ezt az ellenőrzési feladatukat.

A tanulás ellen ható állami ösztönzők

Ugyancsak pozitív annak az álláspontnak az erősödése, hogy a segélyezés feltétele a gyerekek iskolába járatása legyen. A segélyezés és az iskoláztatás összekapcsolása olyan rétegben növeli az iskolába járás (járatás) anyagi ösztönzőit, melyben a társadalom nagy részéhez képest lényegesen gyengébbek a taníttatás, a tanulás irányába ható ösztönzők. A közvetlen anyagi juttatás kétségkívül erősítené ezeket. Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy a taníttatás nem csak a szülők, hanem az iskola „hibájából”

is megszakadhat, hiszen az iskolák sem mindig felkészültek az ilyen családok gyerekeinek fogadására, nevelésére.

Miközben a társadalmi vitában – úgy tűnt – egyértelműen az iskoláztatás és a segélyezés összekapcsolása melletti érvek kerekedtek felül, a megvalósuló politika ezzel ellentétes irányban halad. 2008-ban a magyar segélyezési rendszer része lett az ún. óvodáztatási támogatás. Ezt azonban csak azok a családok kaphatják, amelyekben a gyermek törvényes felügyeletét ellátó szülő nyilatkozik, hogy gyermekének hároméves koráig legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamát fejezte be sikeresen. Vagyis a segélyezési rendszer innentől kezdve bünteti a továbbtanulást: két hasonló család közül a képzetlen segélyhez jut, aki több osztályt végzett, az nem. Ennek az iskoláztatás elleni ösztönzőnek a megjelenése 2008 egyik legveszélyesebb változása.

II.3.A válság fájdalmas, de tanulságait javunkra fordíthatjuk

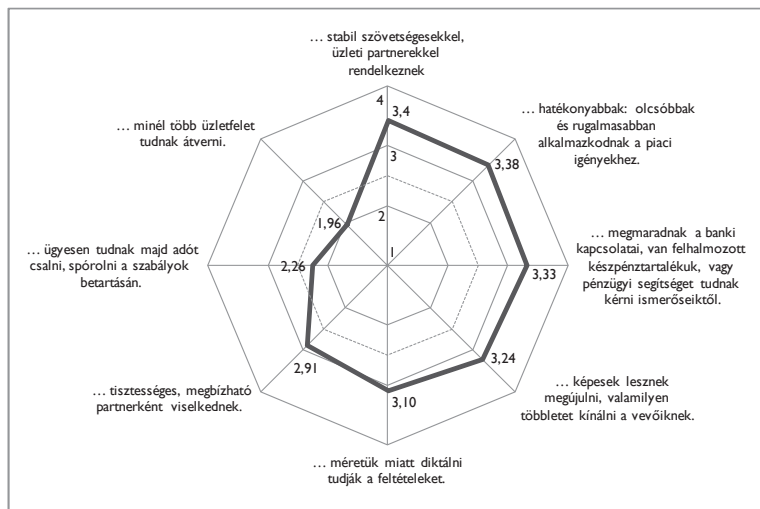
A világméretű válság 2008 őszén elérte Magyarországot. Várható hatását eleinte az egész ország alulbecsülte, ám néhány hét alatt elértünk a „nem gyűrűzik be” hozzáállástól az „üzött antilop” képéig, majd az IMF-hitelig. A válság okainak, következményeinek részletes elemzése még túl korai lenne: ez a jövő évi jelentés feladata lesz.

A kibontakozni látszó recesszióhoz fogható a tervgazdaság összeomlását követő időszak, pontosabban 1993 óta nem volt Magyarországon. Az MNB szerint 3,5 százalékkal, a Reuters felmérése szerint 4,4 százalékkal csökken 2009-ben a nemzeti össztermék. A jelentéshez készült vállalati felmérés szerint a vállalkozások februárban a nettó árbevétel 11-12%-os csökkenését várták a 2009-es évtől. Most tanulja az ország, hogy a legbiztosabbnak hitt állások elveszhetnek, a legbiztonságosabbnak hitt befektetések is elveszíthetik értékük nagy részét.

Sokan veszítik el munkahelyüket vagy a munkahelyük biztonságának illúzióját. A válság következtében megdráguló hiteleket nemcsak azok érzik meg, akiknek a költségvetését felborítja a törlesztés terhei, hanem azok is, akiknek a terveik válnak megvalósíthatatlanná.

Hogyan fognak a vállalkozók, a családok, a közintézmények reagálni a hirtelen nehézségekre, hogyan igazítják majd működési rutinjaikat a megváltozó körülményekhez? A változások következtében nőni fog-e a vállalkozás szabadsága, vagy szűkülni fog a kölcsönösen előnyös együttműködések tere? Reméljük, hogy hosszabb távon nyerhetünk is valamit: a vállalkozók, a családok, az állam képesek lesznek tanulni a válságból.

26. ábra: A válságot az én iparágamban azok a cégek fogják túlélni, amelyek...



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

A válságra adott első reakciók közül több az egyéni felelősségvállalás és a szerződés-kötés szabadságának korlátozása irányába mutat a világ sok országában, így hazánkban is. Mások a megállapodásokban vállalt felelősség alóli kibúvás lehetőségét kívánják megakadályozni. Mi az utóbbival értünk egyet. A tiltás kiskapukat nyit, a sok szabály pedig azok következményeire érzéktelen adminisztrációt eredményez. A felelősség és annak számonkérése teremt tiszta viszonyokat és lehetőséget a jobbra törekvőknek.

A megkérdezett vállalkozások szerint a válság tisztítóútként hathat a magyar gazdaságra. A cégek szerint a túlélés legfontosabb feltételei a megbízható szövetséges, a hatékony működés, a banki kapcsolat és a megújulási képesség. A vállalkozók az ügyfelek becsapását és az állami szabályok kijátszását egyáltalán nem tartják a megmaradást segítő magatartásnak. Ez arra utal, hogy a vállalkozások értékteremtő képességük és szövetségesi rendszerük erősítésével reagálnak a válságra. A következő évek jelentéseiben megvizsgáljuk majd, valóban így történt-e.

Reméljük, a piaci és finanszírozási nehézségek arra ösztönzik a társadalmat, hogy jobban megbecsülje a tisztességet, a felelősségvállalást, a teljesítményt, a vállalkozó kedvet és az együttműködési készséget. Reméljük, hogy az államműködés problémái arra sarkallják a közélet szereplőit, hogy intézményeink erősítésével hozzájáruljanak a vállalkozás szabadságához. Lehetséges, hogy a válságból tanulva minél többet ledolgozunk a veszteségekből: komoly esélyt kínál a bizalom infrastruktúrájának megerősítése, az értékteremtést segítő intézmények megerősítésére.

Mellékletek

I. melléklet: A jelentés háttér tanulmányai

Csitsé András: Boldogtalan kapitalizmus? A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 10.

Szalai Ákos: A gazdasági alkotmány változásai (a gazdaság magánjogi alapintézményei), 2008. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 11.

Budai Attila: A fogyasztóvédelem 2008-ban. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 12.

Antal-Pomázi Krisztina: A Gazdasági Versenyhivatal versenyfelügyeleti tevékenysége 2008-ban. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 13.

Szalai Ákos: Munkajogi szabályozás, 2008. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 14.

Szabó-Morvai Ágnes: Finanszírozás a hazai kapitalizmus nézőpontjából. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 15.

Balás Gábor: Az adórendszer hatása a vállalkozás szabadságára. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 16.

Szepesi Balázs, Szabó-Morvai Ágnes: A bizalom infrastruktúrája – a vállalkozások együttműködésének biztosítékai Magyarországon. Közjé és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, No 17.

II. melléklet: Adatfelvétel

Empirikus munkánk első szakaszában reprezentatívnek nem tekinthető, feltáró jellegű mélyinterjúkat készítettünk 62 vállalkozóval. Építőipari cégeket, mezőgazdasági, élelmiszer-ipari vállalkozásokat, kockázati alapot kezelőit, bankárokat, könyvelőket kerestünk fel.

Ezt követően internetes vállalkozói felmérést készítettünk. A minta négy egymástól független részből áll:

1. A KSH adatbázisát felhasználva véletlenszerű mintát vettünk az építőipari vállalkozások közül. Az először telefonon, majd e-mailben megkeresett vállalkozások közül 170-en válaszoltak kérdéseinkre.
2. Az 1. pontban leírtakat követve küldtük el kérdéseinket agráriumban, élelmiszeriparban, forgalmazásban tevékenykedő cégeknek; 198-en válaszoltak.

A két, országosan reprezentatív ágazati lekérdezés során a válaszadási arány meghaladta a 20%-ot.

1. Elküldtük kérdőívünket a Tolna Megyei Kereskedelmi és Iparkamara összes e-mail címmel rendelkező tagjának. 267-en töltötték ki a kérdőívet.
2. A Hajdú-Bihar megyei Kereskedelmi és Iparkamara elküldte kérdőívünket tagjainak; innen összesen 65 válasz érkezett.

A négy alminta jelentősen eltérő ágazatok és földrajzi térségek vállalkozásainak adatait tartalmazza. Az ország két, fekvésében, településstruktúrájában jelentősen eltérő megyére, illetve belső szerkezetében, logikájában teljesen eltérő szektorra terjedt ki vizsgálatunk. Csoportos mintavételi stratégiánk nem tekinthető teljes körűen reprezentatívnak, úgy véljük azonban, hogy eredményei megbízható kiindulási alapot jelenthetnek. Ezt támasztja alá, hogy a válaszok struktúrája a négy jelentősen eltérő körből merített almintában meglepően hasonlóan mutatkozott.

III. melléklet: Helyünk a világban

Helyünk a világban	Helyezés 100-as listán	Helyezés	Értékelt országok száma
Adórendszer (Doing Business 2009)	61	111	181
Versenyképesség (World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2008/2009)	46	62	134
Várható életkor egészséges évekre átszámolva (WHO 2004)	26	49	192
Korrupció (Transparency International 2008)	26	47	180
GDP per fő (PPP alapon – IMF 2008)	24	43	179
Labdarúgás (FIFA-Coca Cola World Ranking, 2008. dec.)	23	47	207

IV. melléklet: Magyarország versenyképességi profiljához legjobban hasonlító országok

(A Világgazdasági Fórum 2007-es és 2008-as Global Competitiveness Reportjának 12 fő dimenziója alapján)

		2008	2007
1	Görögország	1,02	1,17
2	Horvátország	1,29	1,28
3	Ukrajna	1,52	2,24
4	Litvánia	1,52	1,51
5	Szlovákia	1,54	1,15
6	Lettország	1,55	1,75
7	Románia	1,63	2,01
8	Portugália	1,72	1,51
9	Törökország	1,73	1,57
10	Csehország	1,81	1,37
11	Lengyelország	1,81	1,62
12	Olaszország	1,96	1,96
13	Bulgária	1,96	2,4
14	Szlovénia	2,05	1,86
15	Szerbia	2,07	2,68
16	Málta	2,32	2,54
17	Oroszország	2,49	2,65
18	Spanyolország	2,67	2,41
19	Ciprus	2,7	2,19
20	Macedónia	2,85	3,14
21	Izrael	2,87	3,31
22	Észtország	2,89	2,76
23	Montenegro	3,03	3,75

		2008	2007
24	Írország	3,15	3,02
25	Moldova	3,37	3,74
26	Albánia	3,44	3,98
27	Új-Zéland	3,56	3,29
28	Bosznia-Hercegovina	3,62	3,57
29	Belgium	3,63	3,21
30	Luxembourg	3,88	3,63
31	Ausztrália	3,95	3,61
32	Ausztria	3,96	3,73
33	Nagy-Britannia	4,02	4,12
34	Norvégia	4,12	3,86
35	Dél-Korea,	4,18	4,13
36	Franciaország	4,28	3,86
37	Japán	4,33	4,22
38	Kanada	4,48	4,01
39	Izland	4,55	4,21
40	Hollandia	4,55	4,29
41	Németország	5,01	4,82
42	Svédország	5,06	4,74
43	Finnország	5,15	4,76
44	Dánia	5,35	4,96
45	Svájc	5,4	5,04
46	Egyesült Államok	5,53	5,07

Módszer: a távolságokat Magyarország és az egyes országok 12 fő versenyképességi dimenzióját összesítő mutatójának értékében mért különbségeinek négyzetösszege (euklédieszi távolsága) alapján határoztuk meg.

V. melléklet: A vállalkozási hajlandóság a Global Entrepreneurship Monitor adatai alapján

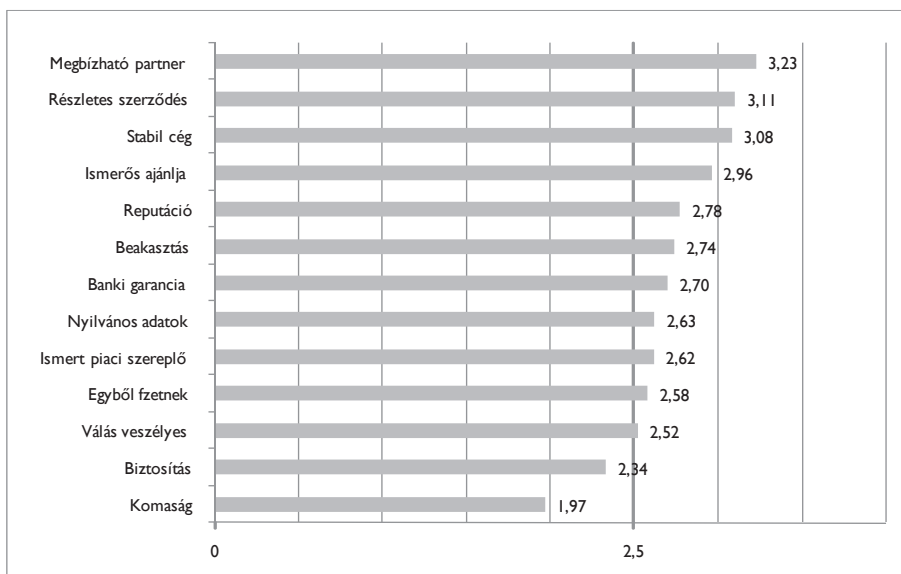
	Van lehetőség vállalkozásra		Félelem a kudarcotól		Ismer vállalkozót		Felkészült a vállalkozásra		Tervez vállalkozni		A vállalkozás vonzó karrier		A vállalkozások médiája jó		Vállalkozói tevékenységet folytat	
	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék	Sorrend	Százalék
Argentína	10	48	14	40	18	30	9	53	11	15	12	69	1	80	2	30
Brazília	14	44	15	43	9	44	11	49	7	26	13	68	2	78	4	26
Chile	20	30	7	34	10	41	8	54	5	29	5	80	18	44	8	20
Dél-Afrika	2	60	12	38	11	41	18	31	13	13	17	65	6	69	18	10
Dominikai Köztársaság	4	58	4	31	1	54	1	70	4	30	1	92	11	64	3	28
Görögország	17	35	20	55	15	35	12	46	12	13	6	76	15	55	7	22
Horvátország	8	53	9	36	3	51	6	56	14	10	11	70	13	61	13	12
Jamaika	9	52	1	26	7	46	3	65	9	17	3	81	4	71	6	24
Lettország	16	37	10	37	16	33	19	23	18	7	7	75	5	71	19	9
Macedónia	11	47	8	35	8	46	10	52	1	39	4	80	10	66	5	25
Magyarország	21	26	16	47	21	26	16	43	19	6	20	48	21	19	14	12
Mexikó	3	59	3	31	4	50	7	55	6	26	16	66	16	52	10	18
Olaszország	18	35	17	48	19	30	17	35	17	7	15	68	20	40	16	11
Oroszország	15	39	21	66	17	33	21	14	21	3	18	60	17	50	21	4
Peru	1	60	11	38	6	50	2	66	2	34	2	82	3	71	1	33
Románia	13	45	18	52	13	36	20	21	15	9			14	56	20	6
Spanyolország	19	32	19	52	14	36	15	43	20	5	14	68	19	43	12	15
Szerbia	6	56	2	28	2	52	4	60	3	31	8	72	7	67	11	17
Szlovénia	7	55	6	33	5	50	13	44	16	7	19	58	9	67	15	12
Törökország	12	47	13	39	20	27	14	44	8	21	9	72	12	63	17	11
Uruguay	5	57	5	33	12	40	5	58	10	17	10	71	8	67	9	19
Átlag		46		40		41		47		17		71		60		17

Forrás: Global Entrepreneurship Monitor, 2008.

VI. melléklet: Üzleti garanciák

Kérdőíves felmérésünkben az üzlet sikerét biztosító feltételekről kérdeztük a vállalkozókat.

Az 1-es válasz jelenti, hogy egy eszköz egyáltalán nem számít, a 4-es, hogy nélkülözhetetlen.



Forrás: saját kérdőíves felmérés.

Megbízható partner	A potenciális üzletfél már tisztességesen viselkedett velem az eddigi üzlet(ek) során.
Részletes szerződés	Részletes írásbeli szerződést kötünk.
Stabil cég	A partner cég hosszú idő óta stabilan működik.
Ismerős ajánlja	Ismerőseim szerint a potenciális üzletfél megbízható partner.
Reputáció	Rossz teljesítés, nem fizetés esetén az üzleti partnerem elvesztené piaci megbízhatóságát és megrendeléseit.
Beakasztás	Amíg a potenciális üzletfél nem teljesít, meg tudom akadályozni teljesítesem használhatóságát.
Banki garancia	A potenciális üzletfél banki garanciát vagy más hasonlóan erős biztosítékot ad a teljesítésre.
Nyilvános adatok	A nyilvánosan hozzáférhető adatai (mérlegek, cégbirósági adatok stb.) alapján elfogadható számomra.
Ismert piaci szereplő	A potenciális üzletfél jól ismert piaci szereplő.
Egyből fizetnek	Annyit teljesítek, amennyit a másik fél már kifizetett vagy letétbe tett.
Válás veszélyes	Érzékenyen érintené üzleti partneremet, ha megszakítanám vele az üzleti kapcsolatot.
Biztosítás	Az üzletre biztosítást kötök.
Komóság	A potenciális üzletfél személyes jó barátom, rokonom.

VII. melléklet: Az üzleti garanciák négy fő csoportja

Az VI. mellékletben bemutatott garanciákat statisztikai eszközökkel, főkomponens-elemzést alkalmazva soroltuk négy fő csoportba. A módszer lényege, hogy úgy képez a változókból csoportokat, hogy a képzett összetett változók a lehető legkisebb veszteséggel tömörítsék a részletesebb (több változós) leírás információtartalmát. Lényegében azt tárja fel az eljárás, milyen mélyebb összefüggések mozgathatják a sok mutató által feltárt összképet.

A statisztikai elemzést alkalmazva négy fő pillérük van az üzleti garanciáknak:

Piaci garanciák: ezek azok a biztosítékok, amelyeket két, egymást nem ismerő piaci szereplő alkalmazhat. A biztosítékok ebben az esetben a piacon beszerezhető információkra, illetve a szerződésbe beépíthető elemekre épülnek.

A piaci garanciákhoz vizsgálatunk során a következőket soroltuk:

- Részletes írásbeli szerződést kötünk.
- A potenciális üzletfél jól ismert piaci szereplő.
- Nyilvánosan hozzáférhető adatai (mérlegek, cégbírósági adatok stb.) alapján elfogadható számomra.
- Amíg a potenciális üzletfél nem teljesít, meg tudom akadályozni a teljesítem használhatóságát.
- A partner cég hosszú idő óta stabilan működik.
- Az üzletre biztosítást kötök.
- Annyit teljesítek, amennyit a másik fél már kifizetett vagy letétbe tett.
- A potenciális üzletfél teljesítésre banki garanciát vagy más hasonlóan erős biztosítékot ad.

Személyes garanciák: ebben az esetben a partnerről szerzett tapasztalat vagy megbízható ajánlás nyújt biztosítékot.

Az ide sorolt elemek:

- A potenciális üzletfél már tisztességesen viselkedett velem az eddigi üzlet(ek) során.
- Ismerőseim szerint a potenciális üzletfél megbízható partner.

Elrettentő garanciák: ebben az esetben az rettent el a tisztességtelen magatartástól, hogy ennek káros jövőbeli üzleti következményei lehetnek.

Az ide sorolt elemek:

- Érzékenyen érintené üzleti partneremet, ha megszakítanám vele az üzleti kapcsolatot.
- Rossz teljesítés, nem fizetés esetén üzleti partnerem elvesztené piaci megbízhatóságát és megrendeléseit.

Komaság: ebben az esetben a személyes szférából származó kötelek adnak üzleti biztosítékot.

Az ide sorolt elem:

- A potenciális üzletfél személyes jó barátom, rokonom.

VIII. melléklet: Bizalomindikátorok

Az indikátorokat kérdőívünk összes kérdését felhasználó főkomponens-elemzéssel képeztük. Így kaptuk a két alindexet, amelyek átlaga adja a bizalomindex értékét.

A *piaci bizalmi alindex* részelemei a következő állítások elfogadására, elutasítására épülő válaszok:

- A potenciális üzletfél jól ismert piaci szereplő.
- Nyilvánosan hozzáférhető adatai (mérlegek, cégbíróági adatok stb.) alapján elfogadható számomra.
- A partner cég hosszú idő óta stabilan működik.
- Rossz teljesítés, nem fizetés esetén az üzleti partnerem elveszteni piaci megbízhatóságát és megrendeléseit.
- Az üzletre biztosítást kötök.
- Ha valaki mindig tisztességesen teljesít, többet tud keresni.
- Az keres többet, aki többet kockáztat egy üzletben.
- Az keres többet, aki többet és jobban dolgozik.

A *személyes bizalmi alindex* elemei a következő állítások elfogadására, elutasítására épülő válaszok:

- Nem hagynám el a bevált vevőmet/szállítót, ha egy teljesen ismeretlen másik cég 10%-kal kedvezőbb ajánlatot tenne.
- A potenciális üzletfél már tisztességesen viselkedett velem az eddigi üzlet(ek) során.
- Ismerőseim szerint a potenciális üzletfél megbízható partner.

IX. melléklet: A bizalom infrastruktúrájának mindennapjai

A statisztikai adatoknál gyakran többet mondanak a vállalkozók történetei. Több mint 60 cég vezetőjével, tulajdonosával találkoztunk, akik részletesen beszámoltak nekünk vállalkozásuk működéséről. A következőkben röviden összefoglaljuk, milyen kép is rajzolódott ki a bizalom infrastruktúrájának mindennapi működéséről az építőipar, illetve az agrárium, élelmiszeripar területén.

Az interjúk alapján elmondható, hogy mind a mezőgazdaságban, mind az építőiparban, mind a vállalatfinanszírozás során meghatározóak a személyes, hosszú távú munkakapcsolatok: ez az információszerzés és az üzleti biztosítékok kulcseleme.

Építőipar

Az építőiparban egy üzlet három tipikus szereplője a megrendelő, a fővállalkozó és az alvállalkozó. Az állami megrendelések esetében az ágazati közvélekedés szerint a pályázat csak látszat, a munkák „előre le vannak osztva”. A magánmegbízásoknál a zártkörű versenytárgyalás a gyakorlat, referencia alapján hívják meg a pályázókat. Többen utaltak arra, hogy magánberuházó esetén is olykor az kapja a munkát, aki „zsebbe fizet” az építető cég vezetőjének.

A fővállalkozók minden kockázatot, rossz teljesítés miatti nem fizetést szerződésben áthárítanak az alvállalkozókra, akiknek teljesítés után fizetnek, visszatartva a fizetség egy részét az esetleges garanciális problémák esetére. Ennek ellenére óvatosak az alvállalkozók megválasztása során. Általában olyannal dolgoztatnak, akit már ismernek. Ritka az új vállalkozó, ismertség alapján tájékozódznak, referenciákat kérnek. Ez a következőképpen néz ki egy nagyobb méretű, speciális szaktudású alvállalkozó szemszögéből: „Egy ismerősünk beajánlása után árajánlatokat adtunk. Az 5-6. után kipróbálták minket egy kisebb munkán, idővel nőtt a volumen.”

Amellett, hogy az építőiparban is általános, hogy „mindenki ismer mindenkit”, a cégek komolyan figyelik a piacot. Ez a tevékenység is elsősorban informális csatornákon működik, hiszen „3 telefonból mindent meg lehet tudni”; „40 éve az építőiparban vagyunk, mindenkit lekáderezünk”. A kisebb alvállalkozók bevonásánál a referenciák bekérése mellett előfordul, hogy munka közben figyelik meg a potenciális alvállalkozót.

Az alvállalkozók a megrendelő fizetőképességére fókuszálnak. Ismerősökön, cég-adatokon keresztül próbálnak tájékozódni. Ez azonban nem mindig működik, „kénytelenek vagyunk vakon belemenni az üzletekbe”. „Lutri ez, nem nagyon lehet válogatni. Vannak rendesebb emberek, látszik az arcukon. Amikor sok volt munka, volt, hogy valaki simlisnek látszott, ezért visszautasítottam.”

Az árat és a szerződéses feltételeket a megrendelő diktálja. A „piramis” (alvállalkozói lánc) alsóbb részein gyakran keményebbek a feltételek, mindenki valamelyest túlbiztosít. Mindezek ellenére „a szerződéskötéskor mindkét fél próbál dűlőre jutni, ott még jó a viszony – a késve fizetésnél kezdődnek a problémák”. Általános vélekedés, hogy a személyes kapcsolatok fontosak, „összecsiszolódott cégek könnyebben oldanak meg problémákat”.

Az árak elég erősen ingadoznak. Az egyik eset, hogy „direkt valakire írják ki a pályázatot”, és az illető nagyon sokat keres az üzleten. A másik eset az, hogy veszteségesen is vállalják a munkát, mert így még mindig olcsóbb a veszteséget kitermelni, mint a cég fix költségeit munka hiányában teljes egészében kifizetni. A munkába bevont alvállalkozó alkupoziója gyenge, kivéve, ha tartósan megbízható, speciális szaktudása van, vagy sürgős a munka. A közepes méretű cégeknél jelentős költséget jelent a finanszírozás. A fővállalkozó az alvállalkozóval előfinanszíroztat, míg ők másra nem tudják továbbterhelni azt: az ő alvállalkozóik kicsik és nem hitelképesek, szállítóik pedig nagyok, nem hajlandóak átvállalni a finanszírozást.

A fizetési határidők be nem tartása gyakori probléma. Ez elsősorban a megrendelők – nagyon gyakran az állam – késve fizetése miatt van. A csúszást – olykor némi ráhagyással – mindenki továbbterheli alvállalkozóira. Ezzel szemben a kisebb cégek tehetetlennek érzik magukat. „Jogi úton egy multi ellen szinte semmi esélyük: legközelebb nem fog munkát adni, nem is vagyunk felkészülve a peresedés költségeire.” A magánberuházások során az is gyakori, hogy az utolsó részletet nem fizeti ki az építető, „ilyenkor csak a fenyegetés működik”. A nem fizetés és a minőségi problémák ellen a stabil kapcsolatokkal védekeznek a cégek.

Az építőiparban a fővállalkozók a részletes szerződéssel, a folyamatos ellenőrzéssel, utólagos kifizetéssel, illetve a szerződésben kikötött bankgaranciákkal, kötbérekkel, garanciális visszatartásokkal biztosítják magukat. Az alvállalkozók sokkal eszköztelenebbnek érzik magukat. Sokuk szerint semmilyen garanciájuk sincs a megállapodás szerinti fizetésre. A bírósági út legtöbbjük szerint nem használ, legtöbbször a felszámolás is csak „üres céget” dönthetne be. A fővállalkozó reputációjában bízhatnak, illetve abban, hogy amíg tart a munka, addig a fővállalkozó érdekelt a részletfizetések folyósításában. Az építőiparban megjelenően vannak az erőszakosabb megoldások, mint például a visszabontás vagy a hatósági kapcsolatok alkalmazása a nem megfelelően teljesítő partner életének megkeserítésére.

A hosszú távú kapcsolatok az építőiparban is komoly biztosítékot jelentenek, de többen gondolják azt is, hogy hiába a régi viszony, akkor is átverhetik az embert. A munkaszerzésben információforrásként, referenciaként komoly szerepük van a kapcsolatoknak.

Az építőiparban legtöbbször szigorúan különválasztják az üzletet a magánélettől. Mélyinterjúink során a megkérdezettek fele szerint lényegtelen, hogy üzleti partnerük rokon vagy ismerős, negyede szerint az érzelmi viszony csak bizonytalanságot és potenciális konfliktusforrást jelent. Csak az interjúalanyok negyede gondolja azt, hogy a közeli magánéletbeli viszony jót tesz az üzletnek.

Aranyszabályként a megbízhatóságot, a személyes kapcsolatokat, a partnerek leinformálását, illetve a részletes és folyamatos ellenőrzést és adminisztrációt fogalmazták meg interjúalanyaink. Azt is többen említették, hogy óvatosnak kell lenni, nem szabad bízni senkiben.

Élelmiszer előállítás

A mezőgazdaság, élelmiszeripar vizsgálata során sokféle szereplővel találkoztunk: kistermelőkkel, nagybirtokosokkal, élelmiszer-ipari üzemek vezetőivel, kis- és nagykereskedőkkel, vetőmag-nemesítőkkel stb. Egyöntetűen az volt az üzleti kapcsolatok alfája és ómegája, hogy „mindenki ismer mindenkit”. Ha új partner merül fel, elsősorban ismerősökön keresztül tájékozódnak. „Belföldön zárt a világ”, ahogy az egyik interjúalanyunk megfogalmazta.

Az árakat a kereslet határozza meg. Árelőnyt a nagyobb vevők érhetnek el, a hosszú távú együttműködések esetén olykor előfordul a piactól eltérő árazási gyakorlat.

Az interjúalanyok többsége nem számolt be a megállapodások gyakori megszegéséről, ezt a hosszú távú kapcsolatokkal védik ki. A pénzhiány mellett a nagy kereskedőláncok fizetésshalasztási gyakorlatát említették mint gyakori problémát.

Késedelmes szállítás vagy fizetés ellen kötbér, késedelmi kamat kikötésével szoktak védekezni. A megállapodás megszegése esetén a szállítás felfüggesztésével való fenyegetés és a jogi út alkalmazása tűnik gyakori eszköznek, habár ez utóbbit nem tartják célravezető eszköznek.

Sokan gondolják azt, hogy a megállapodások betartásának nincsenek valós garanciái, csak a személyes tapasztalatra épülő jó viszony. Van, amikor kipróbált partnerek esetén eltekintenek a megállapodás egyes biztosítékaitól (pl. az írásbeli szerződés, bevételbiztosítás, bankgarancia), a piactól eltérő árazási szisztémában állapodnak meg. Legtöbbször azonban a hosszú távú kapcsolat fő funkciója nem a tranzakciók költségeinek csökkentése, hanem az együttműködés biztonságához szükséges kölcsönös bizalom megteremtése.

Ez a személyes bizalom nem gyakran keveredik a baráti, rokoni kötelékkel. Sokan gondolják, hogy közelebbi viszony esetén nagyobb a bizalom; van olyan eset is, hogy az üzleti kapcsolat nemesül barátsággá. Gyakori azonban az a vélekedés is, hogy az üzleten kívüli személyes kapcsolatok nem hatnak a vállalkozásra, többek szerint pedig a két dolgot ártalmas keverni.

Amennyiben a megállapodás megszegését tapasztalják, az első lépés minden megkérdezett szerint a személyes egyeztetés. A megegyezés elmaradásakor alkalmazható lépésekkel kapcsolatban tanácstalanság tapasztalható. Gyakran választják a jogi utat, általános vélekedés azonban, hogy ez nem hatékony eszköz, mert a bírósági győzelemre épülő kikényszerítő lépés – a felszámolás – fenyegetésre jó, pénzt azonban nem hoz. A behajtó cég alkalmazása nem gyakori; néhol említették az egyéni kikényszerítés lehetőségét, mint például az ellenőrző hatóságnál dolgozó ismerős vagy az 56-os ingnyakú legények bevonását.

Az üzletmenet legfontosabb arany szabályaként a potenciális partnerek tüzetes ellenőrzését említették a legtöbben. A megbízható, tisztességes magatartás és a hosszú távú, személyes bizalomra épülő üzleti kapcsolatok fontossága a másik két erős üzleti alapszabály.

Vállalkozások finanszírozása

A hazai vállalatfinanszírozási logikában erőteljesen érvényre jutnak a bizalom infrastruktúrájának lényegi elemei, vagyis a személyes kapcsolatok és ismeretségek döntő szerepe, az idegenekkel szemben táplált nagyfokú bizalmatlanság és az üzletkötés személyi garanciáinak túlsúlya a piaci garanciákkal szemben.

A KKV szektor banki hitelezésében a vállalat pénzügyi gazdasági helyzete helyett az ügyfél megbízhatóságáról, fizetőkészségéről szerzett információk hangsúlyosak. Míg az előbbiről nehéz megbizonyosodni (megbízhatatlanok a pénzügyi beszámolók, fejletlenek a hitelinformációs rendszerek), addig az utóbbiról a bank meggyőződhet meglévő ügyfélkapcsolat, hosszabb ügyféltörténet esetén. A fizetési hajlandóság kérdése azért

is válhat hangsúlyossá a banki gyakorlatban, mert a hazai alacsony általános bizalmi szintnek megfelelően a bank ismeretlen ügyfélbe vetett bizalma is gyenge, a kikényszerítés eszközei ugyanakkor korlátozottak (gyenge a befektetővédelem, alacsony hatékonyságúak a csődeljárások). Emiatt a bankok a „bizalmi termékekkel” szemben előnyben részesítik azokat a hiteleket, amelyeknek a fedezete könnyen érvényesíthető (pl. lízing), vagy legalábbis a hitelhez képest magas értékű (pl. jelzáloghitel).

A megkérdezett kockázattítoke-befektetők által megismert vállalkozások kb. 70%-a nem valós számokat tüntet fel a könyveiben. A befektető számára így nagy a kockázat, hogy a négyszemközt bevallott, „igazi” számok mennyire megbízhatóak. Emiatt tipikusan ismerős közvetítésével jut el a befektető a vállalathoz. A létrejött ügyletek nyomán a cégek látható nyeresége megugrik, a termelés látható költségei is megnőnek, mivel a befektető általában tiszta könyvvitelt szeretne. Emiatt valószínűleg jó néhány finanszírozási tranzakció meghiúsul, mert a cég nem tudja kitermelni a finanszírozás adókölségét. Feltűnő a felek közötti bizalmatlanság az ügyletek során. A vállalkozások tulajdonosai félnek, hogy az életük munkájával létrehozott cég kicsúszik a kezükből. Ugyanakkor a befektetők általános meggyőződése, hogy a tulajdonosok velük szemben is ügyeskednek, a tulajdonosok viszont nincsenek megalégedve a menedzsment tudásával. Emiatt igen sok esetben személyesen ellenőrzik a vállalat napi működését, formalizált keretekbe szorítják a vállalati döntéseket; mindez nagymértékben megnöveli a hazai kockázattítoke-finanszírozás költségeit és haszonelvárásait. A befektető által igényelt erős garanciák miatt pedig sokan lemondanak a tőkebevonási lehetőségekről. A tulajdonrészhöz kötődő tőkebevonás nehézségei miatt a részvényekkel való kereskedés korlátozott, a tőzsde nem képes betölteni finanszírozásösztönző szerepét.

A vállalkozói hitelezés feltételeit igen nagy részben a pozíció és az erő határozza meg. A megkérdezett vállalatok válaszaiból kiderült, hogy halasztott fizetési lehetőséget a stabil partnereken kívül leginkább a nagyobb árbevételű és a piaci erőfölénnyel rendelkező cégek kapnak. Ezzel szemben a szakirodalomban a beszállítóktól kapott fizetési haladék (kereskedelmi hitel) a kisebb, hitelképtelen cégek utolsó lehetőségeként jelenik meg, amit nagyobb, hitelképes üzleti partnereik biztosítanak számukra. Vagyis az erő mint a halasztott fizetések motiváló tényező világszinten nem elterjedt vagy legalábbis nem kutatott jelenség. Az erő alkalmazása a halasztott fizetések-ből átnyúlik a fizetési késedelmek területére. Sok iparágban (pl. építőipar) általánosan elfogadott gyakorlat a késve fizetés, mondhatjuk úgy, hogy ez a norma, ettől „jó” irányban eltérni nem kifizetődő a cég számára.

A vállalkozások indításához aligha vehető igénybe formális finanszírozás, mivel a cégnek még nincs múltja, ami alapján értékelni lehetne hitel-visszafizetési képességét. Így a legtöbb országban a kockázati tőkére, magánszemélyek hiteleire és a tulajdonos saját forrásaira hagyatkozhatnak az induló cégek. Magyarországon a kockázattítoke-befektetők leginkább a növekedési szakaszban lévő cégekre és a kivásárlásokra fókuszálnak, induló cégeket szinte egyáltalán nem finanszíroznak. Az induló vállalatok számára szinte egyedül az informális hitelezés, a családtól, barátoktól kapott pénzeszközök adhatják a pénzügyi bázist.

Az általános üzleti bizalom megteremtésére alkalmas pénzüpi eszközök (pl. faktoring, garancia) a jogszabályok vagy egyéb okok (pl. a szolgáltatás ára) miatt alig működnek a kis és közepes vállalkozások számára. A pénzüpiacot is kiszolgáló egyéb intézmények (pl. hitelminősítő cégek, pozitív adóslista), amelyek információval láthatnák el az egymással szerződni készülő üzletfeleket, egy-két kivételtől eltekintve hiányoznak a hazai kínálatból. A pénzüpiacok nem ösztönöznek tiszta könyvelésre, emiatt a beszámolók sem nyújthatnak segítséget az üzleti bizalom kialakításához. Így a pénzüpiac jelenlegi állapotában csak korlátozott mértékben képes a bizalom infrastruktúrájának megerősítésére.

X. melléklet: A hatalomindex

A hatalomindexet és almutatóit az előző esetekhez hasonlóan főkomponens-elemzést használva alakítottuk ki. A három alindex a következő állításokat elfogadó, elvető válaszokra épül:

Alkupoziáció alindex

- A befizetendő adó mértékét meghatározzák a vállalkozás vezetőjének politikai kapcsolatai.
- Akinek a vállalkozása már elég nagy, annak sokkal több legális adócsökkentési lehetőség ad az adórendszer, mint akinek a vállalkozása kicsi.
- Magyarországon az adózás csak azoknak a cégeknek nem okoz gondot, akik az adófizetés terheinek nagy részét szállítóikra tudják áthárítani.
- Mindig az van jobb pozícióban, akinél a pénz van.
- Minél nagyobb valaki, annál jobb alkut tud kötni.
- Az nyer többet egy üzleten, akinek jó hivatali, politikai kapcsolatai vannak.

Elrettentő erő:

Mennyire sikeresek a következő eljárások, ha egy üzleti partner hosszú késés után sem fizeti ki teljesen:

- A teljesítés leállítására sikeres eljárás, ha egy üzleti partner hosszú késés után sem fizet ki teljesen.
- A komoly befolyással, tekintéllyel rendelkező közvetítők felkérése a közbenjárásra sikeres eljárás, ha egy üzleti partner hosszú késés után sem fizet ki teljesen.
- A fizikai kényszerítés, az adós ingóságainak lefoglalása sikeres eljárás, ha egy üzleti partner hosszú késés után sem fizet ki teljesen.

Függőség

- Érzékenyen érintené üzleti partneremet, ha megszakítanám vele az üzleti kapcsolatot.
- Az keres jól, aki nélkülözhetetlen vevő, szállító.
- Annál hosszabb fizetési határidőt engedek meg valakinek, minél nagyobb piaci erővel rendelkezik hozzám képest.

XI. melléklet: A vállalati működés, illetve a belső viszonyok megítélése a Világgazdasági Fórum Versenyképességi Jelentésében

Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy milyen a magyar vállalatok vállalatvezetői gyakorlatának megítélése. A Világgazdasági Fórum évről évre kérdezi a vállalatvezetőket arról is, hogy miképpen látják egy-egy ország vállalatainak működését. Ezeket a kérdéseket gyűjtöttük itt össze.

A kérdésekre adott válaszok elsősorban azt jelzik, hogy milyen a magyar menedzserek megítélése. A „vállalatok” nem csinálnak semmit: a menedzserek hozzák meg a döntéseket, így a vállalatok működésének összetettsége is a menedzsment teljesítményének tükré.

A Versenyképességi Vizsgálat szempontjai	Helyezés a 134 ország listáján	
	2007	2008
Az üzleti etika (a viselkedés etikussága a köztisztviselőkkel, politikusokkal, más vállalatokkal való interakció során)	85	93
A vállalatok pénzügyi jelentéseinek színvonala	50	51
A tulajdonosi testületek képessége a vállalati menedzsment döntéseinek befolyásolására, ellenőrzésére	59	88
A kisbefektetői érdekek törvényi védelmének ereje	48	66
A cégek befektetései munkavállalókik képzésébe	74	101
A cégek fogyasztóorientáltsága	86	114
A munkaadó–munkavállaló viszony kooperatív jellege	43	77
A teljesítmény szerepe a vállalati vezetők kiválasztásában a kapcsolatokéval szemben	58	86
A cégek képessége, szándéka az új technológiák befogadására	48	68
A szükséges szolgáltatások, nyersanyag, eszköz, szolgáltatások helyi kínálatának teljessége	69	76
A szükséges szolgáltatások, nyersanyag, eszköz, szolgáltatások helyi kínálatának minősége	59	63
Az erős vállalati klaszterek jelentősége	68	51
Az exportáló vállalatok elhelyezkedése a termelési láncban (csak egyes termékeket, például nyersanyagokat exportál, vagy a termelési lánc minden szintjén, ide értve a termékfejlesztést, marketinget, értékesítés utáni szolgáltatásokat is, megjelenik az export?)	32	46
Az adott országban gyártott termékek nemzetközi kereskedelmének hazai kontrollja (a külföldi cégekkel szemben)	110	115
A termelési eljárások technológiaintenzitása (a munkaintenzitással szemben)	45	55
A kifinomult marketingtechnikák elterjedtsége	63	77
A menedzsment hajlandósága a döntések beosztottakhoz delegálására	85	122
MAGYARORSZÁG HELYEZÉSE A VERSENYKÉPESSÉGI RANGSORBAN	47	62

Forrás: World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2007-08, 2008-09.

A szürkével jelölt tényezők esetében menedzsereink megítélése jelentősen (több mint 20 helyet) romlott. Az vastagított számok a versenyképességi rangsornál jobb helyezéseket mutatják, az inverzen megjelenítettek pedig megmutatják, megítélésünk melyik aspektusokban rosszabb jelentősen (több mint 20 hellyel) a versenyképességi rangsorban elfoglalt pozícionkhoz képest.

XII. melléklet: Magyarország a Doing Business 2009 eredményei tükrében

Magyarország esetében vastagítva emeltük ki az összevont rangsormál jobb tényezőket, feketével azokat, amelyekben elmaradásunk jelentős.

Ország	Üzletvitel lehetősége	Vállalkozás indítása	Építési engedély	Alkalmazás	Tulajdon- bejegyzés	Hitel- felvétel	Befektetők védelme	Adózás	Nemzetközi keres- kedelem	Szerződéses kikényszeríté- se	Üzlet fel- számolása
Észtország	22	23	19	163	24	43	53	34	5	30	58
Litvánia	28	74	63	131	4	43	88	57	26	16	34
Lettország	29	35	78	103	77	12	53	36	25	4	86
Dél-Afrika	32	47	48	102	87	2	9	23	147	82	73
Szlovákia	36	48	53	83	7	12	104	126	116	47	37
Chile	40	55	62	74	39	68	38	41	53	65	112
Magyarország	41	27	89	84	57	28	113	111	68	12	55
Portugália	48	34	128	164	79	109	38	73	33	34	21
Spanyolország	49	140	51	160	46	43	88	84	52	54	19
Szlovénia	54	41	69	158	104	84	18	78	78	79	38
Peru	62	116	115	149	41	12	18	85	93	119	96
Olaszország	65	53	83	75	58	84	53	128	60	156	27
Csehország	75	86	86	59	65	43	88	118	49	95	113
Lengyelország	76	145	158	82	84	28	38	142	41	68	82
Panama	81	32	73	172	75	28	104	172	8	116	72
Szerbia	94	106	171	91	97	28	70	126	62	96	99
Görögország	96	133	45	133	101	109	150	62	70	85	41
Moldova	103	89	158	119	50	84	104	123	135	17	88
Horvátország	106	117	163	146	109	68	126	33	97	44	79
Argentína	113	135	167	130	95	59	104	134	106	45	83
Bosznia	119	161	137	117	144	59	88	154	55	123	60
Brazília	125	127	108	121	111	84	70	145	92	100	127
Ukrajna	145	128	179	100	140	28	142	180	131	49	143

Forrás: Doing Business 2009.